

INSKRIFTER PÅ RUNSTENAR OCH GRAVHÄLLAR

INSKRIFTER PÅ ANDRA FÖREMÅL
ÄN RUNSTENAR OCH GRAVHÄLLAR

Vadsbo härad

Björsäters sn, kyrkan

I Björsäters kyrkoinventarium 1829 finner man följande anteckning om den ena av kyrkans »2ne klockor uti Tornet»: »Å Lilleklockans Nordre sida finnes några af Ålder och Rost otydlige gorda Runska Bokstäfver, som ändock ger tillkänna dess höga ålder.» Om samma klocka skriver P. A. Säve i sin *Berättelse* 1862, s. 92 (ATA): »Lillklockan, sprucken, jernbandad och utan inskrift.»

Med hänsyn till klockans ålder och »en därå befintlig och härstädes otydbar inskription» begärde församlingen den $20/12$ 1894 hos Vitterhetsakademien upplysning, »huruvida klockan bör hembjudas Kongl. Maj:t och kronan till inlösen eller får utan vidare försäljas till klockgjutaren såsom skrot.» Protokollet från sammanträde den $4/12$ 1895 med Akademiens förvaltningsutskott förmäler: »Sedan Riksantikvarien [H. Hildebrand] meddelat, att dessa tecken hvarken voro runor eller bokstäfver, beslöt utskottet svara att från Akademiens sida intet hinder möter för den i fråga satta åtgärden.» Akademiens beslut följdes av kyrkostämmans den $7/2$ 1895: »För Björsäters kyrka beställes hos klockgjutarefirma Joh. A. Beckman & Co i Stockholm en ny ringklocka ... Församlingens gamla lillklocka, för hvars omgjutning — enligt skrifvelse från herr riksantikvarien — intet hinder möter, försäljes till klockgjutarefirman mot erbjudet pris av kr. 1.30 per kilogram.» Därmed var klockans öde beseglat.

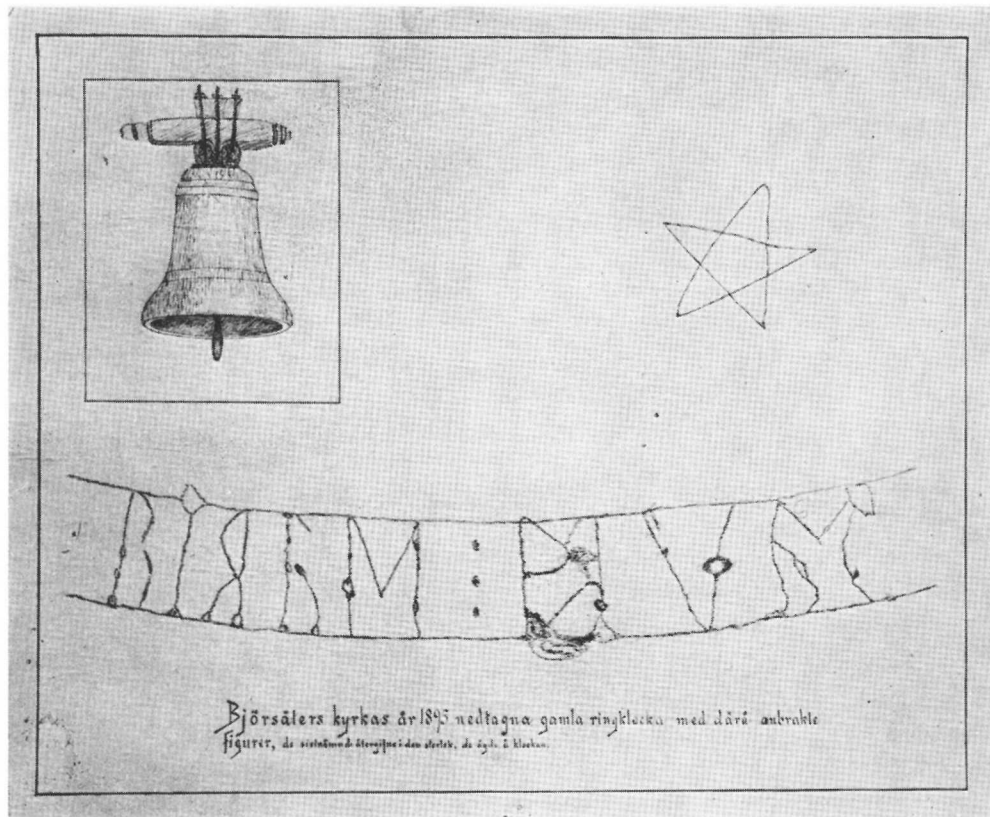

Fig. 312. Björsäters kyrkas nedsmälta lillklocka och dess förmenta runinskrift.
Efter teckning av B. Bengtsson.

I ATA finns en teckning av klockan bevarad med profil samt kopia av de ifrågasatta runorna, vilken har varit bilagd församlingens ovan nämnda skrivelse. Den har påskriften: »Ringklocka i Björsätters kyrka.» Under inskriftsbandet står en förtydligande text: »Förestående typer utgöra en afbildning i naturlig storlek af en mellan tvänne rundt om klockan löpande parallella kanter ... anbragt inskription. Såväl nämnda kanter som de besynnerliga typerna höja sig öfver det öfriga gjutgodset 1 till 2 millimeter.» I Björsätters kyrkoarkiv förvaras en liknande teckning av klockan, utförd av folkskolläraren Birger Bengtsson, fig. 312.

Klockans diameter har varit »27 verktum» d.v.s. 67 cm. Höjdmått saknas. Enligt teckningarna befann sig det aktuella skriftbandet omedelbart ovanför slagringen. Ett andra skriftband, synbarligen tomt, fanns på klockhalsen. Skrifttecknen ha varit 5–5,5 cm höga och skriften retrograd. Som teckningen fig. 312 visar har inskriften utan tvekan bestått av latinska bokstäver och lytt *Ave Maria*. Fil. dr Mats Åmark (*Sveriges medeltida kyrkklockor*, 1960, s. 107) är av samma mening.¹

Klockans form och slagringens plana underkant talar för en tidig datering. Enligt Åmark kan den möjligen hänföras till 1100-talet. Därmed torde den vara en av landskapets äldsta kända, inskriftsförsedda klockor. Västergötland äger ännu ett par sådana klockor, i Mofalla (se s. 414) och Fivlered (se s. 471), dessa dock med s. k. förvirrade inskrifter. Ingen av de tre är sålunda runklocka.

Ekby sn, kyrkan

J. G. Liljegren har i *Runurkunder* (1833) med nr 1983 registrerat en kyrkklocka i »Eggby» i Vadsbo härad, d.v.s. nuvarande Ekby. »Svårläsliga runor», meddelar han endast och hänvisar till P. E. Lindskog, *En kort beskrifning om Skara stift* 4 (1814), s. 32, där det står: »Ekby kyrka ... Den mindre kläckan är teknad med gamla oläsliga Runor.»

Av klockans text, som befinner sig i ett 4,5 cm brett skriftband runt halsen, har P. Tham 1792 gjort en skiss (i ATA), av vilken det framgår att de förmenta runorna utgöras av majuskler. I kyrkoinventariet 1829 redogöres sedan för den originella inskriften i samband med beskrivningen av klockan: »I öfversta delen af Tornhuset hafva 2ne Klockor sin plats ... Den mindre klockan är mycket gammal, gjuten fore Reformationen, och Vålkingande. Dess hogd är 1 aln 1/2 quarter, och dess diameter vid kläppslagen 1 1/4 aln. På denna klocka vid öfversta kransen läses rundt omkring densamma i uphöjde munkstils-Bokstäfver: HELP.MARIA.GVDZ.MODER.ALLOM.VESGÛTOM.»

Mats Åmark har utförligt behandlat klockan i *Sveriges medeltida kyrkklockor* (1960), s. 201. Höjd 68–80 cm, diameter 72 cm. Klockans tillkomsttid är enligt Åmark »sannolikt 1300-talet».

H. Jungners uppgift (1935) i ATA om granskning av en kyrkklocka i »Eggby» hänför sig till den senmedeltida mellanklockan utan inskription i Eggby kyrka i Valle härad.

202. Fredsbergs sn, kyrkan

Litteratur: L 1938. J. Bureus, KB F a 10: 2, bl. 141, F a 5, nr 569, 572 (även F e 17, avskr. av föreg.); Osign. uppteckning (1700-talets förra hälft) i J. G. Liljegren, Fullständig Bautil, nr 1938 (ATA, gammal avskr. av denna i ATA: Herrljunga k:a); P. A. Säve, Berättelse 1862, s. 165 (ATA, tr. i ATS 2, 1869, s. 142); H. Jungner, Anteckningar ^{20/7} 1935 (ATA), Skrivelse t. Riksantikvarien ^{10/9} 1935 (ATA).

I J. Bureus' *Runahäfd* (F a 10: 2) finns en uppteckning av en runinskrift »På Frödsbärgs kyrkedör på en liten Järn-Spång», fig. 313. Uppteckningen har en påskrift: »ritad af Her Jon i Lyrestad», d. v. s. upptecknad. Någon bild ha vi tyvärr icke i behåll, vare sig av dörren eller järnbeslaget. Upptecknaren torde vara identisk med Bureus' måg Jonas Ben. Rudberus (1595–1675), som från år 1625 var kyrkoherde i Lyrestad, grannförsamling till Fredsberg (J. W. Warholm, *Skara stifts herdaminne*). På samma källa återgå Bureus' uppteckningar i F a 5, nr 569 rubricerad »På Frödsbärgs Kyrkedör» och nr 572 (överstruken) »På Frödsbärgz Kyrkedör».

¹ Åmark förtecknar klockan bland de östgötska (Björsätters kyrka, Bankekinds hd), förledd av en sen, felaktig påskrift på teckningen i ATA.

I *Runurkunder* (1833) beskriver J. G. Liljegren under nr 1938 Vg 202 sålunda: »Wadsbo härad, Fredsberg. Dörren beslagen med jernskenor, utgörande bilder af en menniska, en drake och en hund, samt derå Runorna: Sar mak ... rmin sven .r .u. Det uteslutna utgöres af samstafva orediga Runor.» Genom hänvisningen »G. x» åberopar han »C. Hagelbergs teckningar, med utsatt årtal».¹ Men någon teckning av Hagelberg har beklagligtvis icke påträffats, för så vitt den icke skulle vara identisk med en osignerad uppteckning, av stilen att döma från 1700-talets förra hälft, i Liljegrens *Fullständig Bautil* med påskriften »Uti en Järnskifwa på Fridsbergs Kyrkiödör i Wassbo härad», fig. 314. Liljegrens läsning kan mycket väl förenas med uppteckningen ifråga, men hänvisningen till Hagelberg är kryssmärkt, vilket enligt förkortningssystemet i *Runurkunder* »utmärker der befintlig ritning», d. v. s. avbildning, och något årtal finns icke utsatt på uppteckningen. Liljegren har ju också beskrivit dörrens figurala utsmyckning, och därom finns intet noterat på den osignerade uppteckningen. Handstilsprov av Hagelberg i ATA har heller icke definitivt löst problemet. Det må anmärkas, att även av klockinskrifterna Vg 205 (Odensåker) och Vg 245 (Herrljunga) finnas uppteckningar av samma hand, se fig. 317 och 362.

Sedan saknas positiva uppgifter om kyrkdörren och dess inskrift. Fredsbergs gamla kyrka revs 1814 och ersattes med en helt nybyggd; stenmaterialet i den gamla kyrkan kom dock delvis den nya tillgodo liksom inventarierna, varibland två medeltida klockor, den minsta av »Salebytyp», utan inskrift, från 1200-talet. En bild av den gamla kyrkan äga vi möjligen — i så fall den enda bevarade — i en teckning av J. Hartling 1671 med påskriften »Fredsberg?» (J. Peringskiölds *Monumenta* 9, p. 25). Den visar, fränsett takryttaren och vapenhuset, en byggnad av tidigt medeltida karaktär.

P. A. Säve antecknar vid sitt besök 1862: »Kyrkodörren (Lilj. 1938) bortkommen». Vid besök i kyrkan 1935 ansåg sig dock H. Jungner kunna konstatera, att dörren ännu fanns i behåll: »En järnbeslagen kyrkdörr (mellan sakristian och kyrkan) i Fredsbergs sn, Vadsbo hd, vilken dörr i äldsta tid (L 1938) antagits ha runtecken, befanns visa blott märken efter hammarslag med hammarens spetsiga del» (skrivelse t. Riksantikvarien 10/9 1935). Sakristiedörren ifråga är 1,78 m hög och 0,90 m bred, upptill svagt rundbågig. Den är tätt beslagen med sjutton decimeterbreda, horisontella järnband, lagda på förvandring och fästade med stora nitar med runda, kupiga huvuden. Beslagen visa inga andra spår av bearbetning än dem som vanlig hamring lämnat över hela ytan. Här har alltså icke funnits några applikationer. Den nuvarande sakristiedörren upptages också i ett kyrkoinventarium 1918 (ATA) med datering till »16–1700-t.» och kan icke vara den som herrar Rudberus, Hagelberg(?) och den okände upptecknaren granskat. Dörren med runbeslaget måste därmed anses förkommen. Förmodligen skedde förlusten, om icke förr, i samband med den gamla kyrkans rivning 1814.

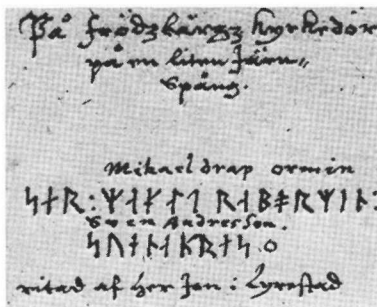

Fig. 313. Vg 202. Fredsbergs sn, kyrkan.
Efter uppteckning av J. Bureus i
F a 10:2.

Fig. 314. Vg 202. Fredsbergs sn, kyrkan.
Efter osignerad uppteckning i
Liljegrens *Fullständig Bautil*.

¹ Carl Hagelberg (1699–1758), verksam vid Antikvitetsarkivet från 1725, assessor därstädes från 1747. Hans arbetsuppgifter voro av mångskiftande art, företrädesvis dock excerpering av pärmobrev, översättning av isländska sagor, ordboksarbete. H. tycks ha varit stationär i huvudstaden, men genom hans händer gick en stor del av arkivets accession. Se vidare H. Schück, *Kgl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien* 4 (1935) och 5 (1936).

Måttsuppgifter saknas.

Inskrift (enligt J. Bureus, F a 10: 2):

sær : magal trab ormin : suen antræs
           5   10   15   20   25

»(Man) ser (?): Mikael dräpte ormen. Sven. Andreas.»

Till läsningen: Inskriften börjar utan sk. Sådant förekommer endast efter 3 **r** och 16 **n** i form av två punkter, saknas däremot efter 7 **al**, 11 **b** och 20 **n**. I 3 **s** har liksom övriga **s**-runor (17, 25) normal form. 2 **æ** och 24 **æ** ha dubbelsidig bst. I 3 **r** liksom i 9 **r** och 23 **tr** når **r**-bst på mitten icke fram till hst. 5 **a** har i likhet med 10 **a**, 21 **a** och 7 **al** ensidig bst. R. 6 är en **k**-runa med ett mycket kort tvärstreck strax nedanför bista-vens anslutning till hst, troligen **g**, knappast binderuna **ke** (Bureus translitterering i F a 5, nr 569) eller **ek**. R. 7 är binderuna **al** av normal typ med ensidig **a**-bst; i medeltida runinskrifter är binderunan **al** mycket vanlig. 8 **t** har ensidig bst och är icke stungen. 11 **b** är heller icke stungen. 12 **o** har dubbelsidiga bistavar gående nedifrån vänster och uppåt höger. 16 **n** har liksom 20 **n** och 22 **n** ensidig bst. 19 **e** är stungen med ett mycket kort tvärstreck. R. 23 är binderuna **tr**. Efter 25 **s** finns en liten rund ring ritad, som verkar främmande i inskriften för övrigt. Bureus har tydligen uppfattat ringen som bokstaven *o*, men den torde lika väl kunna markera ett nithuvud eller ett hål efter en nit; möjligen kan ringen vara av ornamentalt natur. — Den okände upptecknaren (fig. 314) läser 7 **æl** men har icke bemästrat runföljderna 9–12 och 21–25. Av sk markerar han endast ett, en punkt efter 16 **n** — Om Liljegrens redovisning se s. 357.

Bureus tolkar inskriften (F a 10: 2): »Mikael drap ormin Sven AndresSon.» Liljegen har mig veterligt icke närmare kommenterat sin fragmentariska text.

Att beslaget har suttit på en figuralt smyckad kyrkdörr från medeltiden, och att figurscenen har föreställt Mikael's strid mot draken, torde vara ställt utom tvivel. Runinskriften förefaller också att vara i huvudsak rätt uppfattad av Jonas Rudberus.

Det är oviss om ristaren med **magal** har avsett den latinska namnformen *Michael* eller den fornsvenska *Mikial*. Skrivningen är i bägge fallen onöjaktig, framför allt genom runan 5, som i uppteckningarna återges **a**. Bortfallet av den obetonade vokalen *e* respektive *i* är mindre förvånande; ett sådant bortfall har för övrigt skett också i *Andres*. Runan 6 **g** antyder en försvagning av konsonantljudet i ristarens uttal. Årkeängeln Mikael, paradiset's väktare, som för de dödas själar undan satan till himmelriket, anropas i ytterligare en svensk runinskrift, U 478 **mihel**, i fem danska, DR 212 **migael**, 380 **mikial**, 398 och 399 **mikel**, 402 **mihel**, samt i två norska, NIyR 266 **mikial** (?), 404 **mic**, med ett undantag ristade på runstenar; NIyR 404 är inskuren i en av pelarna till Hopperstads stavkyrka. *Andreas* (liksom *Michael*) tillhör det äldsta kristna importgodset i nordiskt namnförråd. Den reducerade formen *Andres* uppträder tidigt. Gravstenen Vg 91 från 1100-talet har ett av de äldsta beläggen på namnet (**andræsa** gen.), likaså dopfuntarna Vg 251 (**atreos** nom.) och Vg 252 (**atreos** nom.) från slutet av samma århundrade. Förmodligen står *Andres* på Vg 202 i nominativ; formellt skulle runföljden också kunna uttrycka en förkortad genitivform, sådan man finner den i medeltida diplom, *andresson*, och utgöra efternamn till *Sven*, men detta alternativ är i den för övrigt språkligt ålderdomliga inskriften mindre troligt.

Runföljden 1–3 **sær**, som Bureus har avstått från att tolka, kan icke förenas med något känt ord eller en reducerad form av ett sådant som bestämning till *Michael* (t. ex. lat. *sanctus*, fsv. *sankte*). Det ligger då närmast till hands att uppfatta **sær** som en verbform, pres. ind. 3 sg. av *sēa* 'se', i en subjektlös sats, där ett allmänt, obestämt subjekt kan tänkas, nsv. 'man'. Om »denna för de nordiska fornspråken så karakteristiska konstruktion» se E. Wessén, *Svensk språkhistoria* 3 (1956) § 123. Denna korta subjektlösa sats är parataktiskt förbunden med en efterföljande objektsats, r. 4–16 (se om sådan satsfogning E. Wessén, a. a. § 169). Uppfattningen om den grammatiska konstruktionen av textinnehållet vinner ytterligare stöd av de båda skilletecknen, som synbarligen utmärka satsslut, medan ordskillnad över huvud taget icke markeras. Mot ett av tecknaren missförstått **hiær** 'här' (jfr Åkirkebyfunten, DR 373) — av en runföljd **hi** skulle i så fall endast

de linjer som svara mot en **s**-runa ha urskilts — talar först och främst materialet, järn, men också den raka ordföljden.

Appellativet *orm* förekommer såvitt jag vet icke annorstädes i runskrift. (Personnamnet *Ormr* är dock belagt i några få runinskrifter.) *Ormr* är det gamla germanska ordet för slingrande kräldjur, medan *draki* har övertagits från de klassiska språken. Som symbol för det onda, ja för djävulen själv, var odjuret redan på biblisk grund ett känt begrepp och de båda beteckningarna *orm* och *drake* likställda, så som av ett citat ur *Nya testamentet* 1526 Upp. kap. 12 klart framgår: »then store draken then gamble ormen then ther heter Dieffuul och Satanas ...» Citatet är för övrigt hämtat ur skildringen av Mikael's strid mot draken.

Namnen *Sven* och *Andres*, som avsluta inskriften, stå utan predikat. En sådan koncentrerad uttrycksform medför onekligen en viss oklarhet. Läsaren lämnas i okunnighet om de båda männens funktion, om den förstnämndes eller bådads insats vid dörrens tillkomst. Närmast till hands ligger nämligen att tolka de båda namnen som en signatur, fastän konjunktion saknas. I så fall bör väl *Sven* ha varit mästersmeden själv, biträdd av *Andreas*. Det sistnämnda namnets bibliska anknytning skulle i och för sig teoretiskt sett kunna öppna vägar till andra tolkningar, dock alltför osäkra att beträda. Det kan i sammanhanget erinras om, att i en fragmentarisk runskrift på en nu förlorad kyrkdörr (järnbeslag?) i Hulterstad, Öland, *Andreas* finns som den ene av två nämnda heliga män (L 1946, *Ölands runinskrifter*, 1900–06, s. 68).

På samma princip att i runskrift förklara den religiösa bildvärlden för åskådaren är den gotländska Åkirkebyfunten (DR 373) på Bornholm vårt värtaligaste exempel. På Fredsbergsdörren sattes förklaringen vid en bildframställning av Mikael's kamp mot draken. Hur motivet, som under medeltiden var mycket populärt, i detta fall har gestaltats, veta vi ingenting om. Jag inskränker mig till en hänvisning till H. Wideens uppsats *Mikaël och draken* (i: *Falbygden* 16, 1961, s. 263f.), som ger intressanta aspekter på ämnet. Efter analysen av Vg 202 kan man, enligt min mening, med större fog hävda tolkningen av Vårsåsdörrens (Vg 220) draksken som en Mikael'sframställning.

Den lilla hunden på Fredsbergsdörren, som Liljegren nämner, blir visserligen herrelös; han är rätteligen trohetens och vaktarens symbol men kan på Fredsbergsdörren, i ett material som icke tillåter konstnären ett alltför detaljerat utförande, ha varit något annat djur. Konstsmiden har för sitt arbete rimligen haft en förlaga, och dennas kvalitet kunna vi icke bedöma.

Utgångsläget är för vagt för en absolut datering. Om själva dörren veta vi praktiskt taget ingenting, och beträffande den figurala utsmyckningen ha vi endast inskriftens vittnesbörd och Liljegrens kortfattade beskrivning. Förmodligen ha ornamenten också varit smidda i järn, men om de ha varit applicerade på trä liksom Vårsåsdörrens eller möjligen järn i likhet med dörrarnas i Kungslena och Friggeråker, veta vi lika litet. Vad inskriften beträffar är den som ovan påpekats ålderdomlig, grammatiskt och stilistiskt sett, med den pregnans i korthuggna och målande uttryck, som ofta utmärker runstenidens och den begynnande medeltidens språkminnesmärken. Ortografien hör också hemma i äldre medeltid. Ingenting talar därför emot den datering till tidig medeltid, som gäller för Vårsåsdörren (Vg 220), Rogslösadörren m. fl., 1100-talets slut.

203. Färeds sn, kyrkan

Pl. 161

Litteratur: P. Samuelsson, Skrivelse t. Riksantikvarieämbetet ¹⁸/₅ 1917 (ATA); Kyrkoinventarium 1918 (ATA); O. v. Friesen, Anteckningar ⁹/₁ 1931 (i: Anteckn.bok 9, s. 225f., UUB); H. Jungner, Anteckningar ¹⁹/₇ 1934 (ATA); M. Åmark, Medeltida kyrkklockor (i: Skara stift i ord och bild, 1949), s. 175, Sveriges medeltida kyrkklockor (1960), s. 208f.; A. Fägersten i Tidning f. Skaraborgs län ²⁴/₈ 1953.

Äldre avbildningar: H. Faith-Ell, fotos 1934 (ATA); Åmark a. a. 1960.

I tornet till Färeds kyrka hänga två ringklockor. Den ena, storklockan, är medeltida och försedd med runskrift, den andra, lillkockan, har senare anskaffats som ersättning för den lillklocka, som befallnings-

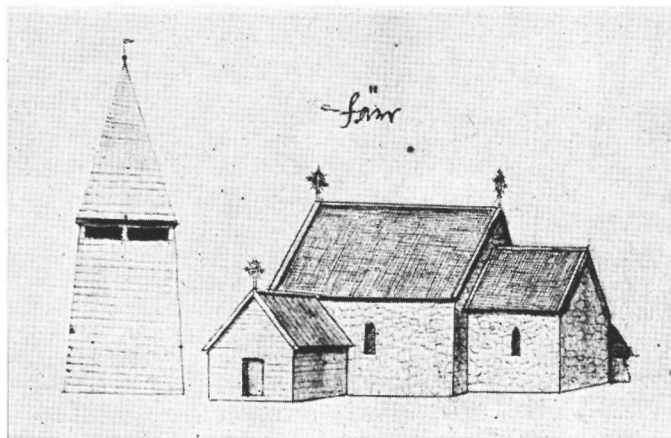

Fig. 315. Färeds kyrka efter teckning av J. Hartling 1671 i Peringskiölds Monumenta.

mannen Jens Pedersson under kyrkans förnedringstid i början av 1600-talet utan betalning frånhände kyrkan och begagnade som vällingklocka på sin gård Långåker.

Färeds kyrka, en gång helgad åt S:ta Gertrud, är till sina äldsta delar tidigt medeltida. Under förra delen av 1600-talet låg den en lång tid förfallen men iståndsattes på 1640-talet och tillbyggdes 1693. År 1869 företogs en genomgripande restaurering, som bl. a. innebar, att den gamla klockstapeln av trä, dokumenterad redan i J. Peringskiölds *Monumenta* (p. 13), revs ned, och att den nuvarande tornbyggnaden fogades till själva kyrkan. I den gamla stapeln (se fig. 315) hade de båda klockorna alltså sin plats intill år 1869. Storklockans runinskrift var då icke känd. I kyrkoinventariet 1829 noteras: »Klockor äro 2ne i Stapel, men om hvilka ej vidare kan meddelas». P. A. Säve besökte kyrkan 1862. Han skriver i sin berättelse samma år, s. 167 (ATA): »Då stegen till den höga klockstapeln var alldeles rutten, kunde de två klockorna deruti omöjligen undersökas.» Först med folkskolläraren och organisten Pehr Samuelssons skrivelse till Riksantikvarieämbetet 18/5 1917, vartill fogats en uppteckning av klockans inskrift, blev Färedsklockans egenskap av runklocka uppenbar. Så redovisas den också ett år senare i kyrkoinventariet 1918.

Malm. Höjd 47–61 cm, diameter 48 cm. Kläppen är gammal, längd 37 cm. Klockans form erinrar om Salebyklockans, Vg 210, men den översta delen är mindre välvd. Kronans sex öron äro grovt fasade och upprättstående; ett av dem är avbrutet. Slagringen är förhållandevis vid och hög. Brädden är vågrät, 4 cm bred. Kroppen är slät med två smala skriftband. Det ena, 2 cm brett, är placerat högt uppe på klockhalsen och fyllt av ett rutnät av samma slag som på Saleby- och Älgaråsklockorna. Det andra, intill 3 cm breda bandet sitter 11 cm ovanför brädden. På en sträcka av 30 cm i detta band står den spegelvända runinskriften. Bandets övriga utrymme upptages av rutnät. På slagringen kunna dessutom urskiljas fyra korsade kors. Eljest förekommer ingen dekor.

Inskrift:

frupokhniastbmr
5   10   15

Till läsningen: Samtliga runor med undantag av 11 **s** nå upp till inskriftsbandets övre begränsningslinje; endast i några få fall stödja de på den nedre linjen. I 1 **f** har raka bistavar. I 2 **r** når bst på mitten icke fram till hst. Detsamma gäller 13 **b**. Bst till 4 **p** utgår från huvudstavens ändar. 5 **o**, 8 **n**, 10 **a** och 12 **t** ha ensidiga bistavar. 5 **o** har högt placerade bistavar. I 7 **h** äro bistavarna mycket långa. 14 **m** och 15 **r** ha raka bistavar. 11 **s** har egendomlig form; en mindre extrem s-form av samma slag har Älgaråsklockan, som även i övrigt beträffande utformningen av runorna påminner om Färedsklockan. Båda klockornas inskrifter avse att

återge *futharken*, men i båda fallen ha runraderna blivit ofullständiga och runornas inbördes ordning bristfällig. I Färedsinskriften saknas en l-runa som borde ha haft sin plats före eller efter 14 m. — Klockan undersöktes först av M. Åmark, och resultatet meddelades O. v. Friesen, som noterar inskriften i sina efterlämnade anteckningar, dock utan närmare reflexioner.

Futharkens förekomst på runklockorna i Färed och Älgårås (Vg 206) samt de omgjutna klockorna i Odensåker (Vg 205) och Segerstad (Vg 218) har sin motsvarighet i alfabetinskrifter med majuskler såväl som gotiska minuskler på medeltida svenska klockor. Det är känt att romersk-katolsk praxis i sådana alfabetinskrifter såg ett verksamt skyddsmedel. Att runraden har tillagts samma kraftgivande egenskaper är icke förvånansvärt. Sätillvida ha gjutarens förhoppningar heller icke kommit på skam, som den lilla Färedsklockan ännu efter mer än sjuhundra års trogen tjänst har förmått hävda sin värdighet av kyrkans storklocka.

Färedsklockan anses vara utförd i en mycket ålderdomlig klockgjutningsteknik, »på lot» (se M. Åmark, *Sveriges medeltida kyrkklockor*, 1960, s. 208 och där åberopad expertis av L. M. Holmbäck). Den kan dateras till 1200-talets förra hälft (se Vg 206 Älgårås).

204. Götlunda sn, kyrkan. Nu i Västergötlands museum, Skara

Pl. 162, 166

Litteratur: L 1939, T 55; J. Wollin, Brev t. Antikvitetsarkivet $\frac{7}{11}$ 1750, Arkivets (C. R. Berch) svar t. Wollin $\frac{14}{12}$ 1750 (båda handl. i J. Peringskiöld, *Monumenta* 9, KB); A. Luth, *Beskrifning öfver Flistads församling i Wester-Götland* (i *Den Nya Swenska Mercurius* 1761), s. 411f.; P. Tegnæus, *Beskrifning öfver Flistads församling år 1784* (hs i Flistads kyrkoarkiv, avskr. i ATA); Th. Ljunggren, *Anteckning i KB Fm 26a*, s. 21f., Brev t. P. Tham $\frac{8}{8}$ 1800 (ATA); P. E. Lindskog, *En korrt beskrifning om Skara stift 4* (1814), s. 75; J. G. Liljegren, *Runlära* (1832), s. 164; G. Brusewitz, *Westergötland 1861*, s. 83f. (ATA), i *Svensk Månadsskrift* 1 (1864), s. 386; P. A. Säve, *Berättelse 1862*, s. 134 (ATA, tr. i *ATS* 2, 1869, s. 133); K. Torin, Brev t. P. A. Säve $\frac{5}{9}$ 1875 (VFA); G. Stephens i T 55; A. L. Romdahl i *Fornvännen* 1914, s. 242f.; O. v. Friesen, *Anteckningar* $\frac{17}{3}$ 1919 (i *Ant.bok* 9, s. 32, UUB); E. Fischer, *Västergötlands kyrkliga konst* (1920), s. 154; C. R. af Ugglas, *Äldre kyrklig konst från västra Sverige* (i Jubileumsutställningen i Göteborg 1923, *Vägledning*), s. 81; E. Wrangel, *Konstnärligt järnsmide från den äldre medeltiden i Småland* (i *Tidskrift för konstvetenskap* 12, 1928), s. 86f.; H. Jungner, *Anteckningar* $\frac{29}{6}$, $\frac{3}{8}$, $\frac{4}{8}$ 1933, $\frac{19}{7}$ 1938 (ATA), *Runinskriften på Götlundadörren i Skara museum* (i *Västergötlands Annonsblad* $\frac{15}{8}$ 1933); G. Ewald i *Barometern* $\frac{20}{1}$ 1937; B. Hellner & S. Rooth, *Konstsmide* (1960), s. 35; H. Wideen, *Mikaël och draken* (i *Falbygden* 16, 1961, s. 268f.); B. Källgård, *Från flydda tider i Götlunda och Flistads församlingar* (1962), s. 17.

Äldre avbildningar: J. Hartling, *bläckteckning 1671* (i Peringskiölds *Monumenta* 9, p. 27, kopia i J. G. Liljegren, *Fullständig Bautil* 5, nr 1939); Brusewitz, 2 *bläckteckningar* (i a.a. 1861); Säve, *bläckteckning* (i a.a.); T 55 (återgiven i *Fornvännen* 1914, s. 241); H. Faith-Ell, *fotos 1938* (ATA, ett återgivet på omslaget till Källgård a.a.).

I Skara museum förvaras med inv.nr 7567 en medeltida dörr med runinskrift, som har tillhört Götlunda kyrka.

Av den nuvarande kyrkan äro de västra delarna av långhuset samt tornrummets murar medeltida, medan de östligaste delarna av långhuset jämte koret ha tillkommit i samband med en ombyggnad av kyrkan 1671 efter en förödande brand 1670. Om dörrens placering i den gamla medeltidskyrkan vet man ingenting bestämt, men den har rimligen suttit i huvudportalen. J. Hartlings teckning av kyrkan i Peringskiölds *Monumenta* har synbarligen utförts omedelbart efter ombyggnaden; bilden av dörrbeslaget har rubriken »på Götlunda Kiörekedör j järn skriwitt», fig. 316. Kyrkan hade nu förutom huvudingången genom vapenhuset fått en kordörr. När borgmästare Jonas Wollin i Mariestad 1750 tillskriver Antikvitetsarkivet för att inhämta dess åsikt om den tolkning av inskriften »på Göthlunda sockens kyrkodörr i Flistads pastorat och Vassbo härad», som han samtidigt presenterar, preciseras icke dörrens funktion, varken före eller efter kyrkans ombyggnad. Icke heller Petrus Tegnæus har i sin *Beskrifning öfver Flistads församling år 1784* någon detaljuppgift av detta slag, när han nämner »den Runiska inscription, som finnes på kyrkodörren».

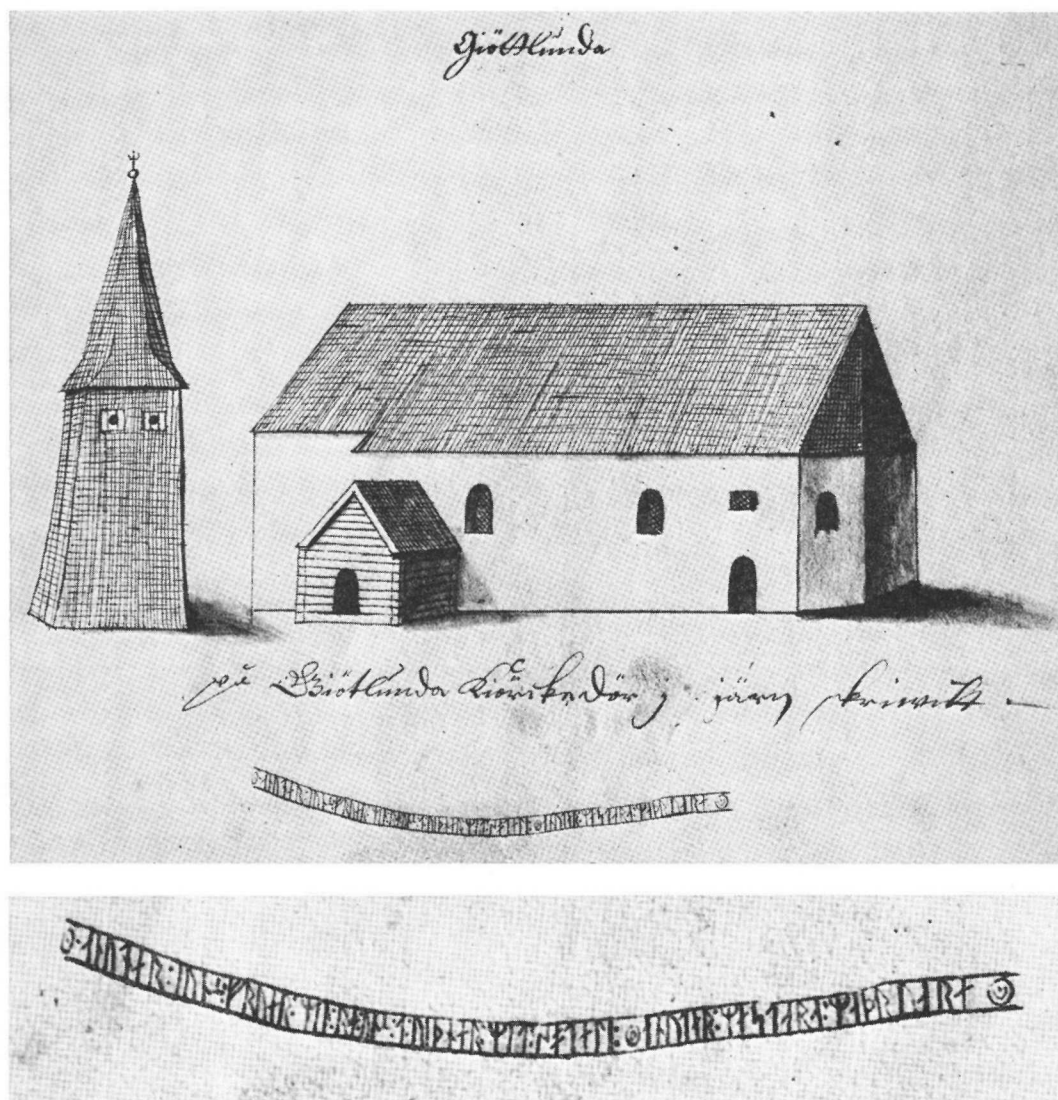

Fig. 316. Vg 204. Göthlunda sn, kyrkan. Efter teckning av J. Hartling 1671 i Peringskiölds Monumenta.

Th. Ljunggren inskränker sig också till den summariska bestämningen »på Göthlunda kyrkodörr», likaså J. G. Liljegren: »Göthlunda [kyrkodörr], å ett jern». Detsamma gäller också Brusewitz 1861. Denne har tydligen på ort och ställe förhört sig i ämnet och till svar fått sig meddelad en tradition, som har en förklarings-sägens karakteristiska innehåll. »Det är sägen i orten, att Göthlunda dörr förr hört till ett kloster (Capell), som stått i Snärfva-äng, bortåt Flistad, vester ut från Göthlunda kyrka. Sistnämnda kyrka skall förr ha varit belägen vid Lunna; men af en fru, som hetat Götha, blifvit flyttad dit, der den nu står, och deraf blifvit kallad 'Göthlunna'.» Det är i sina huvuddrag samma sägen, som relateras av prosten A. Luth i Flistad i hans redogörelse för runinskriften i *Den Nya Svenska Mercurius* 1761. Luths artikel bygger beträffande själva inskriften delvis på Wollins brevväxling med Antikvitetsarkivet men grundar sig givetvis också på självsyn. Här beskrives dörren som »Göthlunda nedre kyrkodörr». Samma uttryck återkommer hos P. E. Lindskog: »Göthlunda nedra kyrkodörr». När P. A. Säve sedan år 1862 uppmärksammade och tecknade av runinskriften på »kyrkodörren af våkkenhuset, utåt» bekräftas dörrens placering i vapenhuset. Och samma är förhållandet

när K. Torin (T 55) redogör för Västergötlands fornminnesförenings förvärv av dörren 1874: »Sedan, efter en nyligen företagen reparation af Götlunda kyrka, den gamla dörren i vapenhuset ej vidare kunde användas, har församlingen på framställning af Kyrkoherde S. O. Gallander bifallit, det denna dörr skulle för framtiden få förvaras bland Västergötlands Fornminnesförenings samlingar, dit den 1874 flyttades.» Såväl södra långhusportalen som vapenhuset är nu borta.

Dörren är av furu, 2,63 m hög och 1,34 m bred, med skrodade, bandformiga järnbeslag fästade på underlaget med nitar, som ha runda, kupiga huvuden. Innanför en stegformig ram av järnband är dörrens ornering horisontellt indelad i fem fält. I det översta av dessa fält finnas kedjeornament, trikvetror, och andra ornament av symbolisk karaktär. I det andra fältet bildar bandformiga järnbeslag tre rundbågiga portar förbundna med varandra och med kanten meddels fyra spetsiga bågar. Antalet bågar blir sålunda sju. Under en av dem, den tredje från höger, står en 28,5 cm hög, profilställd mansfigur med krona på huvudet. I de övriga finnas hjärtformiga figurer. Det mellersta fältet domineras av ett par träd. Här sitter också, lodrätt placerad, järnskenan med runinskriften. I en ring och märkla hänger en 42,5 cm lång järnten, ett alnmått. Det fjärde fältet uppifrån har också växtdekor, dessutom symbolornament samt en ringkedja. Det nedersta fältet delas av ett vertikalt band i två. I vinklarna mellan diagonalställda band finner man här växtornament samt rundlar. I det översta fältet samt den bård, som nedåt begränsar detta, sitta sammanlagt femton små järnringar.

Det runristade beslaget är 57 cm långt (=höjden av dörrens mellersta fält) och 2 cm brett, tjockleken 3 mm. Runorna äro 1,5 cm höga. Inskriften omges upptill och nedtill av en skrodad ramlinje, som löper 2 mm innanför beslagets kanter. Några tvärgående ramstreck vid inskriftens början och slut finnas däremot icke. Man kan också konstatera, att beslaget i sin helhet är bevarat och inskriften sålunda fullständig. Den är på det hela taget tydlig.

Inskrift:

anudær : iunc : fru : ær : min : ro : unz : at : uiphær : mit : sotali : i anudær : mæstara : maþr : uæra

5 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60

»Anund (har gjort dörren). Jungfrun är min ro. ... Anund mästare ...»

Till läsningen: Inskriften börjar och slutar utan sk. I **a** har liksom övriga **a**-runor (38, 42, 52, 54, 56, 62) ensidig bst. Ensidig bst ha också samtliga **n**-runor (2, 9, 18, 22, 43). 4 **d** är liksom 45 **d** stungen på mitten av hst med ett kort tvärstreck. Alla **æ**-runor (5, 14, 30, 46, 49, 60) ha dubbelsidig bst; den vänstra delen av bst är förhållandevis kort i 5 **æ** och 14 **æ**, den högra däremot kort i 30 **æ** och 60 **æ**. Bst i **r**-runorna (6, 12, 15, 19, 31, 47, 53, 58, 61) når på mitten icke fram till hst. Sk efter 6 **r** består i likhet med övriga sk, utom sk efter 58 **r**, av två korta, lodräta streck. För 10 **c** och 23 **z**(?) begagnas samma runa; den har bst endast till vänster om hst (J). 20 **o** har liksom 36 **o** tämligen korta, dubbelsidiga bistavar. 21 **u** är säker ehuru något vittrad i bistavens översta del. R. 23 har som ovan nämnts samma form som 10 **c**; här har dock runan, av textsammanhanget att döma, troligen sin andra vedertagna funktion, som tecken för **z**. Efter r. 23 finnas två små lodräta streck som i ett sk, ehuru förhållandevis långa. Metallens yta mellan dessa streck är ojämn; ett litet slag med mejseln spåras strax till vänster om det nedre strecket. Denna icke särdeles djupa linje har utseendet av en ensidig **a**-bst (J); tecknet kan vara sk enbart eller en ofullständig **a**-runa; förmodligen ett bindetecken av sk + **a** (:**a**). R. 25 är **t** med ensidig bst; bst kan icke kombineras med det föregående tecknet till en **k**-runa. Övriga **t**-runor (34, 37, 51) ha också ensidig bst. Sk efter 25 **t** är tydligt. 28 **p** och 57 **p** ha vinklad bst. Avståndet mellan 28 **p** och 29 **h** är större än normalt; inga spår av sk. 35 **s** och 50 **s** äro spegelvända. R. 40 och 41 äro säkra **i**-runor; inga spår av bistavar eller stingning. Runföljden 35–40 **sotali** är fullkomligt klar. Omedelbart efter 41 **i** är en nit placerad. På andra sidan om niten följer 42 **a**. Mellan dessa runor har intet runtecken varit ristat. Sk efter 58 **r** består av ett tämligen långt lodrätt streck placerat förhållandevis högt i runbandet.

J. Hadorph (Hartlings teckning i Peringskiölds *Monumenta*): Före 1 **a** ett sk (•); r. 4 har mitt på hst ett litet kryss; sk saknas efter 13 **u**; tecknet 24 uppfattas som sk; 45 **t**; sk utelämnat efter 58 **r**; 60 **a**, 62 **æ**. — J.

Wollin: 10 **c** jämte sk samt r. 23 markeras som ett slags sk; 52 **æ**, 60 **h**. — A. Luth följer Wollin men utelämnar r. 41. — Th. Ljunggren: Före I **a** ett sk (:); tecknet 24 uppfattas som sk; sk efter 28 **p**; 30 **a**, 46 **a**, 49 **a**, 52 **æ**; efter 59 **u** följer en binderuna **ar** jämte sk (:). — J. G. Liljegren (L 1939): **: anudær : junkfru ær : min : ro : linst : uiphær : mit : sot ali-anutær-mæstær a : maþr suare**. Liljegrens källa är i första hand Hartlings teckning i Peringskiölds *Monumenta*. Hans hänvisning till en avteckning av J. H. Schröder har däremot icke kunnat verifieras och beror sannolikt på missförstånd. — G. Brusewitz: Tecknet 24 uppfattas som sk. — P. A. Säve: 21–25 **lin--i**, 49 **a**, 56 **æ**. — K. Torins läsning (T 55; efter G. Stephens) överensstämmer med ovanstående utom beträffande tecknen 23–24, som suppleras **si**. — H. Jungner: Tecknet 24 uppfattas som sk, »möjligen ett försök till korrektur överst på nedre skiljetecknet». Beträffande r. 25 är Jungner osäker: »Ej **t**, då bist. ej är så skarp och rak som i sotali och mästaramaþr. Sål. bl. flagring?!»; »väl rostfläck, ordskillnads-tecken på båda sidor [om runan]», säger en annan notis av Jungner; 60 **æ** »felhuggning för **a**».

Om de äldre läsningarna sålunda till följd av ristningens tydlighet i stort sett överensstämmer sinsemellan och med den här framlagda, varierade tolkningarna så mycket mera, och diskussionen står dessvärre ännu öppen. Tidigare tolkningar sakna i regel kommentar.

Den äldsta källan, J. Hartlings teckning 1671 i Peringskiölds *Monumenta*, har ingen uttydning. På en förfrågan från borgmästaren i Mariestad Jonas Wollin den 7/11 1750 hos »Wälborne respectiv Herrar, Hr Secreterare och antiquarius samt herrar assessores uti Rikens antiquitets archivo» erhåller Wollin translator Nils Wessmans läsning och översättning, daterad den 24/11 samma år: »anuntr : jungfru : er : min : ro : unni : uidher : mit : sot : alli : anuntr : mastera : madr : ug · ra · ... dät är : Anundr. Jungfru (Maria) är min ro och förnöijelse emot all sot och smitto. Mästaren Anund högg twärraden.» Att tolkningen icke gjorde anspråk på att vara slutgiltig, framgår av Antikvitetsarkivets eget missiv, där Wessman säges ha utfört sitt uppdrag »utan afsikt at wilja påtvinga någon sina gissningar: emedan uti en så mörk sak många andre explicationer skulle kunna finna rum.»

Mycket tveksam om innebörden är dåvarande kyrkoherden Th. Ljunggren, som till P. Tham den 8/8 1800 översänder en uppteckning »med försäkran, att hon är correct afskrefven ehuru jag föga kan inhämta hvad den gode Mästersmeden Anundr velat låta efterverlden veta, om icke att han älskat Guds moder, eller någon vacker flicka i Södra Vadsbo.» P. E. Lindskog nödgas ännu 1814 konstatera, att »oagadt alla gissningar, vet man dock intet hvad den skall betyda.» J. G. Liljegren (*Runlära*, 1832, s. 164) vågar synbarligen icke ge någon tydning. Han nöjer sig med en notis, att dörren är signerad: »Af inskriften ... finner man åtminstone mäster Anunds namn.»

G. Brusewitz (*Westergötland* 1861), som tidigast presenterar en praktiskt taget korrekt läsning, anser sig klar också över inskriftens innehåll: »Anunds jungfru är min ro, hon vittnar med sitt tal, att en mästare finnes i Anund.» Han fortsätter: »Med jungfrun menar han den konstrika dörren. Orden 'so tali' stå NB tillsammans och skulle kanske rätteligen varit 'so tali' eller 'sva tali'. Mig synes meningen både nätt, sinnrikt och poetiskt uttryckt.» I en artikel i *Svensk Månadsskrift* I (1864) uttalar han sig betydligt försiktigare: »På en jernrimsa, ungefär midt på dörren, löper en runskrift af helt och hållet profant innehåll, troligen afseende något för oss obekant förhållande, som rörde dörrens tillverkare enskildt.»

G. Stephens' och K. Torins förslag (T 55) innebär icke någon förbättring: »Jungfru Anund är min ro; hon sitter vid (bredvid) mitt sotali (min mästerdörr). I mäster Anund är man (herre, husbonde) af oss (är vår husbonde).»

O. v. Friesen har bara gjort en enkel notis om inskriften (1919). Han supplerar vissa smärre partier: »anu[n]dær . iunc . fru . ær . min . ro . un . (=hon?) s[ca]l . uiphær . mit . s[p]otali . i anu[n]dær . mæstara maþr . uæra» och frågar sig: »Är meningen att hon skall få försörjning vid det fattighärbärge ristaren stiftat?»

H. Jungner har ett tolkningsförslag i en tidningsartikel i *Västergötlands Annonssblad* 15/8 1933: »Anund (ristar detta). Jungfrun är min ro. Evigt ung övervinner hon min sotedd. Anund var mästare härå (d. v. s. prydde dörren).» Detta innebär ett avgjort framsteg. Inskriftspartiet med runföljden 1–20 är utan tvivel rätt uttytt med ordet 'jungfrun' i betydelsen den Heliga jungfrun, såsom redan Nils Wessman föreslagit.

Att Jungner dock icke har stannat för hela den ovanstående tydningen, framgår av några notat i anteckningsböckerna; tyvärr gå notiserna icke att reda.

Det är framför allt runföljderna 21–25 och 35–41 som ha inneburit svårigheter stora nog till att äventyra tolkningen av hela den sista satsen, eftersom i varje fall den första av dessa runföljder synes vara ett nyckelparti. Denna runföljd vållar bryderi redan ifråga om läsningen. R. 23 kan formellt läsas som **c** eller **z**, tecknet 24 som skiljetecken eller ett genom korrigerig åstadkommet bindetecken $\widehat{\mathbf{a}}$, knappast som enbart **a**. Därmed stå fyra möjligheter öppna: 21–25 **unc:t**, **unz:t**, **unc:at**, **unz:at**. Den fjärde möjligheten förefaller inte helt otänkbar. I så fall skulle ristaren efter **unz** ha ristat ett vanligt skiljetecken. Ordskillnadstecken saknas eljest ingenstans i inskriften; sådana begagnas t. o. m. mellan sammansättningsleden i **iunc : fru** och **mæstara : maþr**. Efter skiljetecknet har 25 **t** ristats, varvid **a**-runan i ett **at** skulle ha uteglömts. Genom att till det föregående skiljetecknets nedre streck foga en **a**-bistav skulle ristaren ha sökt korrigera felet utan att offra skiljetecknet genom att utveckla detta till en normal **a**-runa, vilket hade varit lätt gjort. Ensam betraktad skulle runföljden 21–23 **unz** kunna svara mot pres. 3 sg. eller imp. 2 sg. av verbet *unnas* eller — med utelämnad **i**-runa — verbet *vinnas*, men sådana predikatsformer gå näppeligen att förena med inskriftens fortsättning. Runföljden 35–40 **sotali**, som till läsningen är säker, har gäckat varje tolkningsförsök. Avsikten med r. 40 **i** är också oklar. I den övriga texten är runföljden 26–31 **uiþhær** förmodligen prepositionen *viðr*, 32–34 **mit** possessivpronomen I sg. n. ack. samt 59–62 **uæra** inf. av 'vara'.

I hela sitt senare avsnitt är inskriften således fortfarande dunkel. Klart är endast, att den innehåller konstsmeden Anunds signatur och hans bekännelse till Jungfru Maria. Något annat verk av mästare Anunds hand är icke bekant.

Vad runorna beträffar har flertalet den för medeltida förhållanden normala formen. Det gäller **a**, **n**, **t** med ensidiga bistavar, **æ** med dubbelsidig bistav, **d**, som utgöres av en stungen **t**-runa, samt **c**-runan. Däremot har **o**-runan med sina dubbelsidiga bistavar vikingatida form. Även **r**-runan är av gammal typ liksom **þ**-runan. Inskriftens övriga runor äro tidsmässigt indifferent. Stungna runor saknas så när som på **d**, likaså binderunor.

Substantivet *iungfru* är av tyskt ursprung (< mlt. *junkvrouwe*), vilket Götlundabeläggets ortografi klart speglar. Inskriftens **iunc:fru** är det enda svenska runbelägget på ordet och mig veterligt det äldsta belägget över huvud taget i svensk text. I Norge finns ett runbelägg, ehuru yngre, nämligen i en minnesinskrift från tiden omkring 1300 över en världslig **iunfru : mǫrgretta** (nom.), NIyR 297. På runstenarna förekommer i stället vanligen uttrycket *Guðs moðir* (t. ex. Vg 50 och 186) eller ibland *su hælga Sancta Maria* (Vg 105 och 122). Anledningen till att ristaren har använt det främmande ordet ensamt, utan namn, är svårt att säga. Kanske var kyrkan en Maria-kyrka, även om nu inga inventarier, som kunde antyda ett sådant förhållande, finnas i behåll. Något i stilhänseende främmande vidlåder också hela satsen som sådan, »Jungfrun är min ro», och man kan fråga sig, om den inte möjligen kan vara ett citat. Efterforskningar i ämnet har dock icke lett till resultat.

Också *mæstare* är närmast hämtat från mlt. (*meister, mēster*). Epitetet *mæstaramaðr* har i enlighet med nordiskt språkbruk sin plats efter namnet. Sammansättningen med det inhemska *maðr* gör denna placering naturlig. På kyrkdörren från Björksta i Västmanland (Vs 14), signerad **mæstær : ruþinger**, står däremot det enkla *mæster* efter tyskt mönster framför huvudordet. Se härom E. Wessén, *Svensk språkhistoria* 3 (1956), s. 90f.

Den artikellösa formen av substantivet *iungfru* är ett konservativt drag i inskriften, svarabhaktivokalen **æ** i **anudær** (2 ggr; undantag: **maþr**) mera tidsenlig.

Tidsmässigt kan runinskriften icke bestämt fixeras, men en datering till tiden omkring sekelskiftet 1200 är rimlig. Själva dörren med sitt både tekniskt och konstnärligt sett förnämliga smide placeras av konsthistorikerna i allmänhet in bland dem, som ha sin utgångspunkt i dörren från Högby kyrka i Östergötland, daterad till 1100-talets mitt. B. Hellner, som senast har sysslat med ämnet (B. Hellner & S. Rooth,

Konstsmide, 1960) anger visserligen ingen närmare tid för Götlundadörren men sammanställer den dock med en till typen något senare grupp av dörrar än Högbydörren, bland vilka Vetlandadörren dateras till »början av 1200-talet» (s. 35).

Ur ännu en synpunkt är Götlundadörren märklig. Den lilla järntenen, som hänger strax till vänster om det runristade beslaget, är enligt Sam Owen Jansson (i *Nordisk kultur* 30, 1936, s. 44) till måttet »en halv aln». Den är alltså en likare-aln. Med hjälp av denna, den enda från landskapet bevarade medeltida likaren av sådant slag, fastställer Jansson den gamla västgötaalnen till 64 cm¹. Endast några få sådana medeltida alnmått finnas bevarade i vårt land, en gotlandsaln (55,5 cm) av järn på Stånga kyrkas långhusportal, en på Hemse kyrkas långhusportal samt en, likaledes kyrkaln, från Havdhem (nu i Nordiska museet, inv.nr 148.297). En halv aln av trä (Statens historiska museum inv.nr I4.212), sannolikt från 1460-talet, funnen 1910 i ett altarskåp från Törnevala kyrka — kvarglömd av snickaren — ger besked om att den gamla östgötaalnen har varit drygt 59 cm, d. v. s. av ungefär samma längd som den redan ur 1400-talskällor kända Rydaholmsalnen, vilken 1604 blev riksläkare. Se härom Jansson a. a.

205. Odensåkers sn, kyrkan

Litteratur: L 1984, (2004). S. Wilskman, *Uppteckning (i: De singulis in dioecesi Scarensi parochiis I, sp. 424, Skara Stifts och landsbibl.)*; Osign. uppteckning (1700-talets förra hälft) i J. G. Liljegren, *Fullständig Bautil*, nr 1984 (ATA, gammal avskr. av denna i ATA: Herrljunga k:a); Sockenstämmoprotokoll $\frac{1}{5}$ 1748, $\frac{1}{5}$ 1749 (GLA sign. Odensåker K I: 1); J. G. Liljegren, *Runlära* (1832), s. 173; H. Jungner, *Anteckningar* $\frac{6}{7}$, $\frac{10}{9}$ 1935 (ATA); M. Åmark, *Sveriges medeltida kyrkklockor* (1960), s. 238.

Av äldre uppgifter att döma ägde Odensåkers kyrka intill år 1749 en klocka med runinskrift. Den är icke bevarad. Härmed förhåller det sig på följande sätt.

I *Runurkunder* (1833) uppger J. G. Liljegren, att en runklocka skulle finnas i Odensåkers kyrka (L 1984). Inskriften meddelas icke — med förklaringen: »Gamla afteckningen, mindre trogen, röjer dock att inskriften utgjorts af Runraden i vänderunor». Han hänvisar till »G», d. v. s. »C. Hagelbergs teckningar, med utsatt årtal», till P. Tham och till sin egen *Fullständig Bautil*. I det sistnämnda arbetet finns också mycket riktigt en uppteckning av inskriften rubricerad »På Odensåkers klocka i Wassbo och Wästergötland», fig. 317. Den är osignerad. Hur Liljegrens andra hänvisningar skola uppfattas, vet jag icke, men någon teckning som bestämt kan tillskrivas Hagelberg har jag icke funnit; möjligen skulle den osignerade uppteckningen vara hans eller i varje fall den som Liljegren betraktat som utförd av Hagelberg. Se även Vg 202 (s. 357) samt Vg 206 (s. 370). Icke heller har jag funnit några antydningar om inskriften hos Tham. Däremot finns en uppteckning av S. Wilskman (1716–1797) i dennes handskrift *De singulis in dioecesi Scarensi parochiis I*, rubricerad: »En gamal Annex [till Tidavad] af sten utan torn, belägen på en hög backe intil ån Tian. På den mindre klockan, som är ganska gammal, står denna [även: sådan] Runeskrift» (fig. 318). Ytterst på denna uppgift återgår tydligen K. Torins notis i *Register 1875* över förlorade runinskrifter (VFA): »Enl. [J. P.] Carlmark i Tidavad». Klockan söktes också förgäves i Tidavads kyrka år 1935 av H. Jungner.

Odensåkers kyrka, som finns avbildad av J. Hartling 1671 i J. Peringskiölds *Monumenta* 9, har tidigt medeltida ursprung men ombyggdes åren 1759–61. Liljegrens uppgift om att kyrkan har ägt en runklocka behöver alltså icke på kronologisk grund betvivlas. Men de nuvarande båda klockorna — förtecknade i

¹ Götlundadörrens halv aln med markering även för kvartsaln uppmätte jag i dess nuvarande skick (augusti 1966) till 15,6 + 15,9 = 31,5 cm, vilket närmast skulle motsvara en aln om ca 63 cm. Till ungefär samma resultat, 62,8 cm, har N. Sahlgren kommit i avhandlingen *Äldre svenska spannmålsmått* (Nordiska museets Handlingar 69 [1968]), s. 40; han har fått sitt mått på Götlundaalnen, 31,4 cm, av landsantikvarie G. Ullenius och sammanställer detta med måttet på den själländska foten, som uppges ha varit »cirka 31,6 cm».

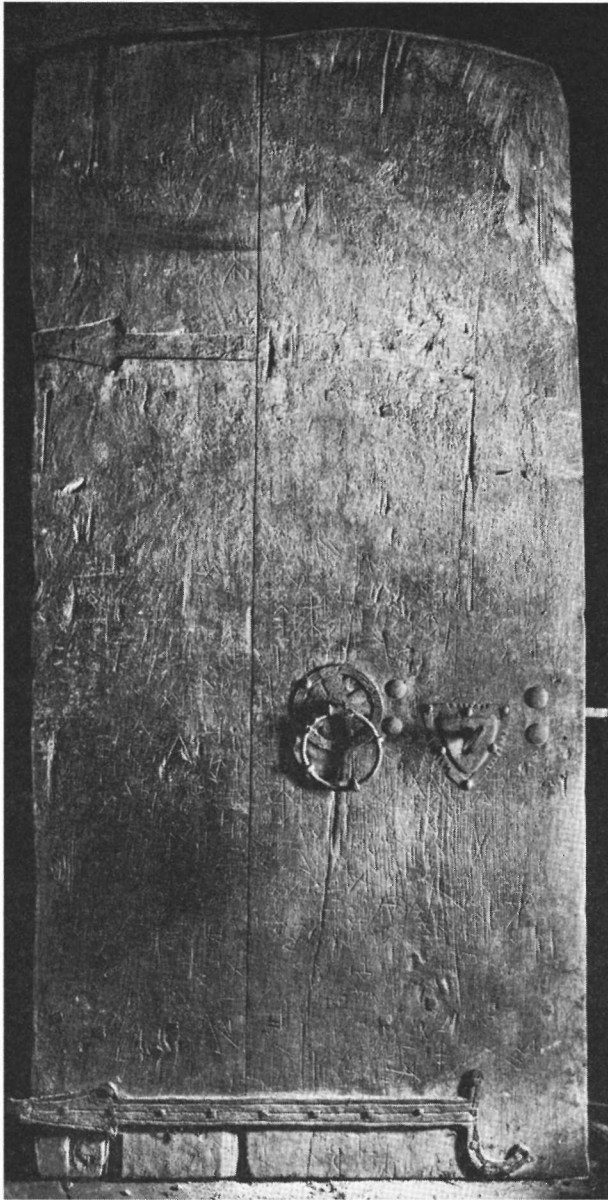

Fig. 319. Ransbergs kyrka. Dörr med bomärken, somliga runliknande. Foto H. Faith-Ell 1936.

men av allt att döma har så varit fallet. Vid omgjutningen år 1749 skulle alltså den gamla runklockan ha smälts ner för att sedan bli kyrkans nya lillklocka. Därmed gick runinskriften ohjälpligt förlorad.

Måttsuppgifter saknas. I vilken mån de bevarade uppteckningarna verkligen svara mot klockans inskrift, kan man nu icke bedöma. Liljegrens förmodan, att inskriften har utgjorts av *futharken*, är säkert riktig, likaså att den har varit retrograd, vilket tyder på en gjuten inskrift som varit rättvänd i gjutformen. Om sedan runraden av ristaren återgivits korrekt är en annan fråga. Det finns många exempel på förvanskade runrader i liknande sammanhang, vittnande om att insikterna i runkonsten nu klart hade degenererat. Avsikten med inskriptionen var ju heller icke ett språkligt uttryck utan fastmer att på urgammalt vis medelst alfabetmagi förstärka föremålets kraft. Liknande klockinskriftioner finner man i två andra västgötakyrkor, Färed och Älgårås, Vg 203 och 206, samt på en nu nedsmält och omgjuten klocka i Segerstad, Vg 218.

En jämförelse mellan uppteckningarna fig. 317 och 318 samt inskriften på Älgåråsklockan gör det troligt,

Älgårås kyrka är en spånklädd timmerbyggnad, som till sina äldsta delar anses vara från 1200-talet. Vapenhuset, där klockan nu hänger, byggdes 1647, koret 1684, och takryttaren över västgaveln bär i flöjeln årtalet 1735. Samma år revs den gamla klockstapeln, som antagligen har legat på kullen omedelbart utanför kyrkogårdsmuren, NNV om kyrkan. I denna stapel har alltså runklockan haft sin plats, innan den 1735 flyttades till klockrummet i takryttaren. Det bör ha varit i samband med denna omplacering som dåvarande kyrkoherden i Hova (moderförsamling till Älgårås) Thorbern Bjerchenius har granskat klockan och upptecknat dess inskrift.¹ Fig. 320. J. G. Liljegren hänvisar i *Runurkunder* (1833) till »C. Hagelbergs teckningar, med utsatt årtal» och till P. Tham samt till *Fullständig Bautil*. De båda förstnämnda källorna ha ej kunnat identifieras. Troligen föreligger ett misstag.

I kyrkoinventariet 1829 nämnes ingenting om runskriften: »Öfver taket är på västra gafveln ett litet Torn, likaledes spånklädt, hvaruti hänga 2ne klockor af icke serdeles storlek och utan all slags inscription.» Däremot redovisas den av P. A. Säve i hans *Berättelse* 1862. År 1927 undersöktes klockan av M. Åmark och 1935 granskades dess inskrift av H. Jungner.

Malm. Höjd 50–67 cm, diameter 52,5 cm. Kläppen är gammal, av järn, 40 cm lång. Klockan är alltså förhållandevis liten. Den är campanulaformad med vackra proportioner. Tre av kronans sex öron äro avbrutna. Brädden är vågrät, 5 cm bred. Kroppen är slät med två skriftband. Det övre, nedanför klockhalsen, är 3 cm brett och fyllt av ett rutnät. I det nedre, ovanför slagringen, 2 cm brett, löper runinskriften, 25 cm lång; resten av utrymmet i detta skriftband har ett rutnät av samma slag som det övre bandets. Dessutom finnas på slagringens utsida fyra korsade kors och ett andreaskors, 6–8 cm höga. Inskriften är ristad rättvänd i formen och framträder på klockan retrograd med svaga vulster. Den är tämligen valhänt utförd men tydlig.

Inskrift:

frporkhniastm
5 • 10

Till läsningen: I **f** har mycket lågt ansatta bistavar. R. 2 har formen av ett **r**; bst når icke fram till hst, men runan kan icke läsas som **u**, vilket den borde ha varit. Bst till 3 **p** ansluter till topp och bas hos hst. 4 **o** har ensidiga, nedåtriktade bistavar t. v. om hst (t. h. på klockan). I 5 **r** når bst icke fram till hst. 6 **k** är en upp- och nedvänd vändruna med lågt ansatt bst. En liten vågrät klump lågt i bandet före nästa runa är ett märke i godset av samma slag som annorstädes på klockan, ej sk som Åmark och Jungner mena. 7 **h** har två kraftiga bistavar men saknar hst. 8 **n** har ensidig bst liksom 10 **a**. 11 **s** är snedställd. 12 **t** har ensidig bst ansatt något nedanför huvudstavens topp. Hst på 13 **r** når ej ned till bandets begränsningslinje; de båda bistavarna till denna runa, liksom till 14 **m**, äro raka. Efter 14 **m** tager rutnätet vid; den **l**-runa, som Åmark har ifrågasatt i rutnätets början, finnes ej.

Inskriften har alltså bestått av *futharken*, i vilken dock **u**-runan har felristats, **b**- och **l**-runorna utelämnats samt runorna **r** och **m** felplacerats.

I sin valhänta formgivning påminner Älgåråsinskriften både som helhet och ifråga om detaljer mycket om inskriften på runklockan i Färed (Vg 203), där *futharken* också förekommer som enda inskription. Likheten gäller också formen hos de båda klockorna. Det förefaller därför troligt, att samme gjutare har tillverkat båda, och att inskrifterna ha samme upphovsman. Dessutom visar runinskriften på den förlorade klockan i Odensåker (Vg 205) så stora överensstämmelser med Vg 206, att man trots avsaknaden av bild och kännedom om klockform etc. torde kunna räkna med att även Vg 205 har utgått ur denna verkstad. Hur den omgjutna runklockan i Segerstad (Vg 218) har sett ut veta vi icke, men dess inskrift bestående av

¹ Thorbern Bjerchenius (1689–1748) hade sitt antikvariska intresse gemensamt med farbrodern, lektorn i historia, prosten Sveno Bjerchenius, »en stor kännare af svenska antiqviteterna» enligt J. W. Warholm, *Skara stifts herdaminne*, och en tid (1677–83) ritare hos Antikvitetskollegiet tillsammans med J. Leitz. En dotterson till Sveno Bjerchenius var den kände samlaren av handlingar rörande Västergötlands historia Sven Wilskman (1716–1797) i Skara.

14 tecken ur futharken låter oss i varje fall ana ett nära samband med de nämnda tre (Vg 203, 205, 206). Då klockorna i Älgarås och Färed typologiskt stå nära dem i Saleby (Vg 210), Burseryd (Sm 49) och Tibro (Vg 219), kan man med ganska stor visshet bestämma deras tillkomst till förra hälften av 1200-talet.

Enligt en obekräftad tradition i bygden, som med stolthet framhäves, skulle klockan vara skänkt av den Heliga Birgitta. Den torde, efter vad som uttalats i dateringsfrågan, knappast innehålla någon sanning. Med större fog kunna Älgaråsborna glädja sig åt det faktum, att den gamla lillklockan i ålder kan mäta sig med den ytterst märkliga kyrkan, en av de få i sin art, som har bevarats till våra dagar.

Kållands härad

Söne sn, kyrkan

I Söne kyrka, som till sina äldsta delar härrör från förra hälften av 1100-talet, finns en dopfunt utförd vid mitten av samma århundrade (E. Fischer i *Sveriges kyrkor, Västergötland* 1, 1922). Cuppan har nio reliefhuggna, arkadformade bildfält med figurframställningar. I ett av dessa finns ett kors innanför ett bågformigt skriftband med »en ganska svårläst inskrift» (P. A. Säve, *Berättelse* 1863, s. 87, ATA, tr. i *ATS* 3, 1873, s. 147). Om inskriften har tidigare intet ordats (t. ex. i *Kyrkoinventariet* 1829). Det är först C. J. Ljungström som i *Kinnefjerdings och Kållands härader* (1871), s. 117, karakteriserar skrifttecknen som runor: »På kyrkogården är en funt ... här finnas äfven några otydliga delvis bortnötta runor, som bevisa denna funtens höga ålder.» Begreppet svårtydda runor har sedan ibland tillförts beskrivningen av funten. Att den ristade inskriften är svårtydd råder intet tvivel om, men skrifttecknen som sådana erinra mest om förvanskade majuskler, vilka Fischer uttrycker sig mycket försiktigt om: »Kan möjligen tydas till 'Maria g(r)æ(ia) p(lena) b(ene)dicta'.» Intet av tecknen har den ringaste likhet med runor. Fig. 321.

Fig. 321. Söne kyrkas dopfunt med inskrift av förvanskade majuskler. Foto H. Faith-Ell 1934.

Kinnefjärdings härad

207. Sävare sn, Grumpan. Nu i Statens historiska museum

Pl. 167

Litteratur: Aftonbladet 7/7 1911, Dagens Nyheter 9/7 1911 (båda de anf. tidn.art. bygga på intervjuer med O. Montelius); A. Friberg, Fyndbeskrivning 1911 (SHM inv.bil. 14.392); Statens historiska museums tillväxt 1911:14.392 (i: Fornvännen 1911, s. 242); Norges Indskrifter med de ældre Runer, Indledn. (1905–1913), Tillæg, s. 219; L. Wilser, Der Brakteat von Grumpan und die Runenfrage (i: Mannus VI, 1914, s. 103f., förf:s uppteckn. av runraden å Taf. VIII); O. v. Friesen, Anteckningar 15/10 1914 (i: Ant.bok 5, s. 38f., UUB), Art. Runenschrift i: J. Hoops, Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 4 (1918–19), s. 16, Röstenen (i: Uppsala Univ. årsskr. 1924: 1), s. 30f., Runorna i Sverige (3. uppl. 1928), s. 13, De germanska, anglofrisiska och tyska runorna (i: Runorna, Nordisk kultur 6, 1933), s. 12, 29f., 33f. (35 runraden avb.), 39f., 45, 55, 68; O. Janse, Le travail de l'or (1922), s. 149; H. Jungner, Västergötlands äldsta runinskrifter (i: Festskrift t. H. Pipping 1924), s. 230f.; C. J. S. Marstrand, De gotiske runeminnesmerker (i: NTS 3, 1929), s. 148; S. Agrell, Rökstenens chiffergåtor och andra runologiska problem (i: K. Hum. Vet. samf. i Lund Årsber. 1929–30, 1930), s. 60; W. Krause, Beiträge zur Runenforschung [1] (i: Schriften d. Königsberger gelehrt. Gesellschaft, Geisteswiss. Klasse, 9. Jahr, H. 2, 1932) s. 53f., spec. s. 55–57, Beiträge ... 2 (ibid. 11. Jahr, H. 1, 1934), s. 2, Was man in Runen ritzte (ibid. 12. Jahr, H. 1, 1935), s. 10, Runeninschriften im älteren Futhark (ibid. 13. Jahr, H. 4, 1937), s. 434 (Nr 3), utvidgad uppl. Die Runeninschriften im älteren Futhark, mit

Fig. 322. Vg 207. Sävare sn, Grumpan. Samtliga föremål i jordfyndet SHM inv.nr 14.392. Till vänster i övre raden runbrakteaten. Foto SHM 1940.

Fig. 323. Vg 207. Sävare sn, Grumpan. Runföljdens utseende enligt förf:s iakttagelser.

Beiträgen von Herbert Jankuhn (1966, Abhandl. d. Akad. d. Wissenschaften in Göttingen, Philol.-Hist. Kl., 3. F., Nr 65), s. 16f. (Nr 3) och passim, Die Runen als Begriffszeichen (i: Beiträge zur Runenkunde und nordischen Sprachwissenschaft Gustav Neckel zum 60. Geburtstag (1938), s. 36, 49; H. Arntz, Handbuch der Runenkunde (1. Aufl. 1935), s. 95, 132f. (135 runraden avb.), 137, 140, 186, 195, 252, (2. Aufl. 1944), s. 47, 65f., 83, 92, 213 not 1, 274, Ds & H. Zeiss, Gesamtausgabe der älteren Runendenkmäler 1 (1939), s. 417; K. Reichhardt, Runenkunde (1936), s. 10f. (11 runraden upptecknad), 15; L. Jacobsen & E. Moltke, Danmarks Runeindskrifter (1942), sp. 768, 949, 956, 959f., 965f.; H. Öberg, Guldbrakteaterna från Nordens folkvandringstid (1942), s. 69f.; A. Bæksted, Målruner og trolldruner (1952), s. 124, 126, 131, 140, 142; M. B. Mackeprang, De nordiske Guldbrakteater (Jysk arkæologisk Selskabs Skrifter 2, 1952), s. 45, 76, 168; C. J. S. Marstrand, De nordiske runeindskrifter i eldre alfabet 1 (i: Viking 1952), s. 37; R. Derolez, Runica Manuscripta (1954), s. xvii f.; E. Wessén i Gotlands runinskrifter (1962), s. 135; E. Moltke, Lindker-brakteaten, En dansk C-brakteat med alfabetruner (i: Aarbøger f. nord. Oldkyndighed og Historie 1957), s. 129; R. W. V. Elliott, Runes, An introduction (1959), s. 14f., 18, 20, 68; S. B. F. Jansson, Runinskrifter i Sverige (1963), s. 12f.; M. P. Malmer, Metodproblem inom järnålderns konsthistoria (1963), kap. 3, Guldbrakteaterna, s. 149 och passim; L. Musset, Introduction à la Runologie (1965), s. 100; I. Sanness Johnsen, Stuttruner (1968), s. 8.

Äldre avbildningar: Uppteckningar av runraden redovisade ovan; teckning i Fornvännen 1911, fig. 32 (även återgiven av O. Janse i Studier tillägnade O. Almgren 1919, fig. 7, samt i Le travail de l'or, fig. 84); H. Faith-Ell, foto (ATA, återgivet i Jungner a. a., fig. 2, Agrell a. a., avb. 2, Krause a. a. 1937, Abb. 7, 1966, Taf. 3, Elliott a. a., fig. 5, Malmer a. a., fig. 9); osign. foto 1935 (ATA); osign. foto 1919 (ATA, återgivet i v. Friesen, De germanska ... runorna, fig. 28; negativet visar hela fyndet).

År 1911 mottog Statens historiska museum som gåva av herr August Friberg, Skara, några föremål (fig. 322) »hörande till samma fynd, funnet å Hemmanet Grumpan i Säfvared efter plöjning på Slättmark 20 Centimeter under jordytan Inlagt i litet rödaktig jord omslutet af en hinna som förintades under torkningen Fast fornlemning finns ej i närheten.» Detta meddelas i gåvobrevet. Fyndet, som bl. a. innehåller tre guldbrakteater, har inv.nr 14.392. En av brakteaterna har kring bildfältet en omskrift med urnordiska runor.

Runbrakteatens diameter 25–26 mm. Vikt 2,87 gram. Bildfältet visar ett manshuvud ovanför ett löpande fyrfotadjur, snarast en hästfigur. Med bildfältet som utgångspunkt klassificeras föremålet som C-brakteat¹ (Malmer C:V a 1) av en sydvästligt lokaliserad, fåtaligt företrädd typ. Grumpan-brakteatens omskrift begränsas upptill och nedtill av ramlinjer. Den yttre utgör baslinje för runorna. Dessa äro alla rättvända. Runornas höjd är intill 2 mm. Inskriften läses motsols från vänster till höger med början nedtill till vänster (nedanför djurfigurens framben). Min uppfattning av runornas utseende framgår av fig. 323.

Inskrift:

fuparkgw.....hni jēpr ... ..tbemljōd.....
           5   10   15   20

Till läsningen: Runorna ha ovan numererats med hänsyn till det gängse antalet tecken (24) i den urnordiska runraden. I 1 **f** är översta bst kort och så högt ansatt, att den praktiskt taget sammansmält med huvudstavens topp. 2 **u** är tydlig. 3 **p** har vinklad bst, förhållandevis högt ansatt. I 4 **a** äro bistavarna långa och tydliga; den övre bistaven utgår från ramlinjen och dess fria ända böjer sig svagt mot den nedre. 5 **r** har vinklad bst; bistavens mellanled är lång och har lodrät riktning. 6 **k** är något diffus; runan består av en vinkel med spetsen till vänster; runan har icke full runhöjd men är förhållandevis kraftig. 7 **g** är mycket tydlig. 8 **w** har vinklad bst ansatt vid huvudstavens topp. Efter 8 **w**, den sista runan i runradens första ätt, finnas åtta kraftiga punkter i horisontal följd som sk före andra ättens första runa. 9 **h** är något deformerad nedtill till höger men fullt läsbar. 10 **n** är också fullt läsbar ehuru nött. 11 **i** är mycket tydlig. Övre och nedre delarna

¹ Bokstavssystemet skapades av O. Montelius (*Från Jernåldern*, 1869) utifrån Chr. J. Thomsens indelning (*Om Guldbrakteaterna*, 1855), reviderades av B. Salin (*De nordiska guldbrakteaterna i: ATS 14*, 1895) och användes alltjämt med vissa förändringar och variationer. Se M. P. Malmer, *Metodproblem inom järnålderns konsthistoria* (1963), s. 76f.

Fig. 324. Vadstena-brakteaten (Ög 178). 2/1. Foto SHM.

av 12 **j** äro tydliga; runan består av en heldragen, mjukt krökt stav, som har full runhöjd; försänkningar i form av två lodräta streck mitt på runan äro skador av samma slag, som kunna iakttagas t. ex. på 9 **h**. 13 **é** är otydlig men kan spåras i hela sin utsträckning; den högra (nedre) bst är förhållandevis lång, den vän str (övre) är stukad invid hst, men den yttersta spetsen är tydlig. 14 **p** är skadad, dels genom öglans fastsättning, dels av ett brott invid öglans fäste; man skymtar dock, förutom hst, den innersta leden av de båda vinklade bistavarna samt själva vinklarna, medan bistavarnas ändar äro oklara till längd och riktning, sneda eller lodräta. Nedanför öglan har funnits två runor. Den yttre ramlinjen och en del av runbandet har här gått förlorat med det stycke av den ursprungliga brakteatplåten, som har fallit bort före öglans påsättning. Den inre ramlinjen är i sin helhet bevarad och en liten del av runbandet ovanför. Ytan här har förlorat präglingen och slätats ut vid lödningen. Jag anser mig dock på platsen för en väntad **r**-runa (15) kunna urskilja svaga spår av den översta delen av en sådan, i varje fall huvudstavens och de båda bistavarnas anslutning till övre ramlinjen. Min läsning biträdes av Sven B. F. Jansson. På **s**-runans plats synes utmed skadans kant en obetydlig förhöjning, som möjligen skulle kunna vara en rest av översta leden i en tredad **s**-runa (16), men det är oviss om så är fallet (se detaljbilden å pl. 167, i runbandet alldeles nedanför manshuvudets pannhår). Efter skadan vid öglans fäste följer som sk en rad punkter, av vilka fyra äro bevarade; utrym-

Fig. 325. Kylver-stenens övre parti (G 88). Foto H. Andersson.

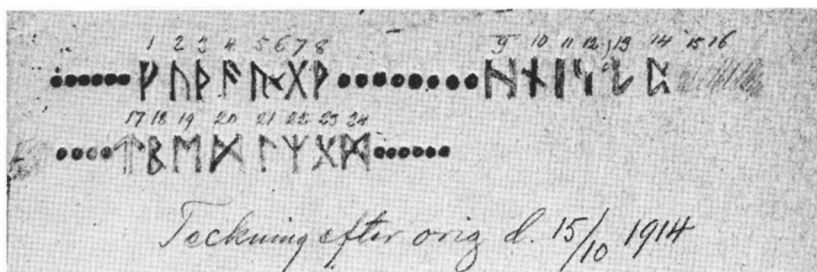

Fig. 326. Vg 207. Sävare sn, Grumpan. Efter uppteckning av
O. v. Friesen 1914.

Fig. 327. Vg 207. Sävare sn, Grumpan. Efter O. v. Friesens teckning i *Runorna*
(1933), s. 35.

met i det förlorade partiet nedanför öglan har medgivit — förutom de båda runorna — ytterligare en eller ett par punkter. 17 **t** är tydlig. Bistavarna till 18 **b** äro vinklade. 19 **e** tydlig liksom 20 **m** och 21 **i**. I 20 **m** sitta bistavarnas samtliga fästen förhållandevis lågt. 21 **i** har bst ansluten till huvudstavens topp. R. 22 är tydlig; den liknar en **r**-runa med bistavarna anslutna till den övre ramlinjen men bör läsas som en specialform av **ŋ**-runan (ϕ) med översta delen förlorad i ramlinjen (se vidare nedan). R. 23 har utseendet av ett kryss, dock något smalare än 7 **g**; synbarligen har toppvinkeln i en **o**-runa sammansmält med runbandets övre ramlinje, på samma sätt som i föregående runa. R. 24 påminner om en **m**-runa (jfr 20 **m**), eftersom bistavarnas nedre fästen sitta ett litet stycke ovanför runans bas, men är otvivelaktigt avsedd som **d**-runa. Efter denna inskriftens sista runa finnas sex punkter horisontalt ställda som sk.

Grumpan-brakteaten utgör alltså ett av de tre kända, något så när fullständiga beläggen på den nordiska futharken i Sverige. De två andra äro Vadstena-brakteaten (Ög 178), hittad som lösfynd 1774 (nu förlorad), fig. 324,¹ och Kylver-stenen (G 88), funnen 1903 i en kistgrav, fig. 325. Grumpan-brakteatens vetenskapliga värde står utan vidare i paritet med Vadstena-brakteatens. Den har dessutom fördelen att tillhöra ett slutet fynd. Dess stora värde framhölls också av dåvarande riksantikvarien O. Montelius redan i de första tidningsintervjuerna, och fyndets donator tilldelades Vitterhetsakademiens silvermedalj som en välförtjänt belöning (VHAA:s prot. 1911 § 129).

1914, samma år som L. Wilser i *Mannus* VI, Taf. VIII, publicerar en mycket otillfredsställande läsning av Grumpan-brakteatens inskrift, granskas brakteaten av O. v. Friesen, av vars hand vi ha en noggrann teckning av runorna (¹⁵/₁₀ 1914), fig. 326. I renritat skick finns denna teckning bekräftad och återgiven i *Runorna* (1933), fig. 327. v. Friesens sparsamma kommentar till handteckningen lyder: »6 [**k**] är hårdt tillstukat; vänstra sidans kontur är osäker där utgår liksom en kil upp åt vänster. 9 [**h**] högra konturen på högra stafven af **h** är skadad, äljest runan klar, 9 **h** liksom 10 **n** äro starkt tillplattade, 11 **i** är fullkomligt klart och tydligt med skarpa konturer, 12 **j** torde ursprungligen haft utseendet [heldragen, mjukt krökt stav] emellertid äro margstreckarne här hoppessade och dässutom korsar på angifvet ställe en vertikal repning, ca ¹/₄ mm bred, runan. Denna liksom följande runor äro skadade genom hatten då den här anbrakta öglan pålöddes men 13 **e** skyntas ännu med rätt stor säkerhet och 14 **p** skyntas också om än svagare särsk. hvad de streckade

¹ En replik av Vadstena-brakteaten är Ög 178b, SHM inv.nr 12.762, som dock beskurits så hårt i kanten, att nu endast den inre, nedre tredjedelen av runraden återstår.

partierna [bistavarnas ändar] beträffar. [I *Runorna*, s. 40, säger v. F. om 14 p: »bistavarnas ytterleder äro snett, ej lodrätt ställda.»] De två sista runorna [i andra ätten] äro helt försvunna genom ... löd-hatten. 23 o är skadad i sitt öfversta parti genom att öfre margstrecken här är starkt tillplattad och flutit ut öfver o.» R. 22 kommenteras icke. v. Friesen anser den tydligen vara en odiskutabel r-run, vilket framgår av både text och bild i *Runorna* (s. 33 och 35); se fig. 327. Grumpan-futharken sammanställs med »Vadstenabrakteatens från vilken den i huvudsak avviker blott därutinnan att den bevarat det ursprungliga p-tecknet och ej som på Vadstenabrakteaten utbytt det mot b samt däruti att r-runan flyttats till ng-runans plats. Den följer alltså efter runorna tbeml och intar följaktligen redan samma ställning i runraden som i det yngre, 16-typiga teckensystemet.» v. Friesens läsning överensstämmer med min utom beträffande r. 15 och 22.

År 1924 lämnar H. Jungner i uppsatsen *Västergötlands äldsta runinskrifter* en kortfattad redogörelse för Grumpan-inskriften. Läsningen translittereras: **fuparkgw ..... hniép - - .... tbemlrod ..... och överensstämmer sålunda med v. Friesens. Kommentaren är mycket summarisk.**

Sigurd Agrell är den förste, som uttalar tanken, att Grumpan-brakteatens runa 22 verkligen är en η-run. Det sker i arbetet *Rökstenens chiffergåtor* (1930), s. 60: »Grumpanbrakteaten, där på Ing-runans plats skymtar ett Υ, torde återge en runrad, där tecknet ◊, försett med huvudstav, delvis råkat försvinna under brakteatens yttering.»

Agrells uppfattning biträdades av flertalet forskare (dock ej v. Friesen). W. Krause, *Beiträge zur Runenforschung* (1932), s. 55 f.: »Eine merkwürdige Form scheint die ing-Rune auf dem Brakteaten von Grumpan (West-Götland) zu haben. Im Futhark dieses Brakteaten befindet sich zwischen der l- under der o-Rune ein Zeichen, das auf den ersten Blick die Form Υ hat, also eine r-rune zu sein scheint. Wir können an dieser Stelle indessen nur die ing-Rune erwarten. Ein unglücklicher Zufall hat es gefügt, dass die Partie, in der die r-Rune stehen müsste, nämlich hinter der p-Rune, so stark beschädigt ist, dass von dem Zeichen nicht das mindeste mehr zu erkennen ist. Wir können also nicht wissen, ob die r-Rune die Form Υ oder λ gehabt hat. Jedenfalls wird das Zeichen Υ zwischen l und o einen anderen Wert besitzen, und S. Agrell, *Rökstenens Chiffergåtor* 35f., vermutet, wie mir scheint, mit vollem Recht, dass die in Frage stehende Rune zu einer Form ϕ zu ergänzen sei, der Kopf dieses Zeichens ist sehr platt zu denken und würde mit der inneren Randlinie zusammenlaufen. Für diese Annahme spricht besonders, dass auch die unmittelbar folgende o-Rune zunächst wie X aussieht, also der g-Rune gleicht; auch hier ist der Kopf ... mit der inneren Randlinie verschmolzen. ... Agrell erklärt nun diese eigenartige Form der ing-Rune richtig als Entwicklung aus einer älteren Form, wie sie auf dem Vadstena-Brakteaten vorliegt [◊]. Und zwar handelt er sich dabei um eine ganz normale Entwicklung, wie wir sie auch sonst in der Geschichte der Runen feststellen können: Sie erklärt sich durch das Bestreben, der Rune einen senkrechten Hauptstav zu geben. Die beste Parallele hierzu bietet die bekannte Entwicklung der k-Rune.» I *Runeninschriften im älteren Futhark* (1937), s. 435, vidhåller Krause sin åsikt, och i den utvidgade upplagan av samma arbete (1966) fullständigar han raden av inskrifter med denna typ av η-run: Kong-statyetten (DR 198), Tanem-stenen (NIæR 31), Szabadbattyán-spännat (Krause a.a. 1966, Nr 167). Krause noterar också (a.a. 1966, s. 23f.) ett nyfynd, den vid Aquincum nära Budapest påträffade fibulan, vars runinskrift innehåller ett runtecken bestående av en huvudstav av full runhöjd med en på stavens mitt diagonalställd kvadrat. Utifrån formen uppfattas, med Krause, denna runa naturligtast som en η-run i ett utvecklingsstadium mellan Vadstena-brakteatens tecken och Grumpan-brakteatens. Inskriften är icke tolkad; η-runan ingår i en runföljd som enligt Krause möjligen kan vara ett appellativ

Fig. 328. Vadstena-brakteatens runrad efter O. v. Friesens teckning i *Runorna* (1933), s. 34.

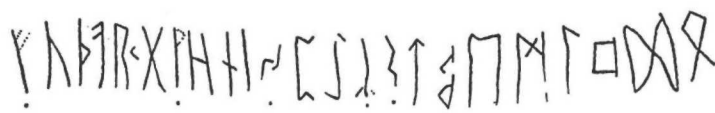

Fig. 329. Kylver-stenens runrad efter O. v. Friesens teckning i Runorna (1933), s. 34.

svarande mot nyisl. *kingia*, fisl. *kinga* 'Brustschmück, schaumünze', eig. mit einer öse versehen (de Vries). Uppfattningen om Grumpan-brakteatens **ŋ**-runa delas av H. Arntz, *Handbuch der Runenkunde* (1 uppl. 1935), s. 132f., (2 uppl. 1944), s. 47, K. Reichardt, *Runenkunde* (1936), s. 15, C. J. S. Marstrander, *De nordiske runeinnskrifter i eldre alfabet* (1952), s. 37, samt Lis Jacobsen och E. Moltke, *Danmarks Runeindskrifter* (1942), sp. 965.

Problemet har av två skäl varit svår bemästrat. Dels ha de övriga inskrifterna med denna runtyp även på annat sätt berett tolkningssvårigheter, som omöjliggjort en säker bestämning av runan på språklig väg, dels har man felaktigt utgått ifrån, att **ŕ**-runan på Grumpan-brakteaten har varit spårlöst försvunnen. Då nu det senare skälet har eliminerats och det därmed kan bevisas, att Grumpan-brakteatens runa 22 skall uppfattas som **ŋ**, innebär detta också, att en säkrare grund har lagts för en tolkning av de övriga inskrifterna med samma runtecken. Om de olika varianterna av den sällsynta **ŋ**-runan se s. xx f.

Med tre undantag, **j**, **p** och **ŋ**, överensstämmer Grumpan-brakteatens runrad med Vadstena-brakteatens. (Man får då givetvis bortse från 16 **s**, som har gått förlorad på Grumpan-brakteaten.) Grumpan-brakteaten har den äldre **p**-runan, medan Vadstena-brakteaten har den typologiskt yngre **b**-varianten, men den typologiskt yngre **ŋ**-runan gentemot Vadstena-brakteatens äldre form. Jara-runan kan i dessa fall icke på samma sätt härdragas. Likheter och olikheter mellan de båda brakteaternas runrader och Kylver-stenens framgår av fig. 323, 328, 329. Övriga urnordiska futhark-inskrifter, OverHornbæk-brakteatens (DR Br. 22) samt den år 1957 funna Lindkær-brakteatens (E. Moltke, *Lindkær-brakteaten i: Aarb. f. nord. Oldkyndighed* 1957, s. 129f.) äro ofullständiga och mer eller mindre förvanskade. På för Grumpan-brakteatens inskrift viktiga punkter äro de som jämförelseobjekt mindre användbara. Runraderna ifråga finnas återgivna i bild i Moltke a. a.

Brakteaternas bildinnehåll i dåtidens föreställning känna vi icke. Det kan vara av mytisk eller religiös art. Inskrifterna på några andra brakteater visar vägen, t. ex. den danska DR Br. 61: **hariuha haitika : farauisa : gibauaja** ··. »Hariuha heter jag, i olycka vis. Jag ger lycka.» De små guldsmyckena ha otvivelaktigt använts som amuletter. Runraden på Grumpan- och Vadstena-brakteaterna kan dessutom vara ett uttryck för alfabetmagi.

Beträffande tidsbestämningen av Grumpan-brakteaten ha runologerna i allmänhet hänvisat den till mitten av 500-talet. Enligt O. v. Friesen (*Röstenen*, s. 41) är den »från tiden inemot 550». W. Krause (a. a. 1932, s. 56) väger arkeologiska och runologiska synpunkter på Vadstena- och Grumpan-brakteaterna och slutar: »Man wird, alles im allen, beide Brakteaten der ersten Hälfte des 6. Jahrhunderts zuschreiben», vid ett senare tillfälle (a. a. 1937, s. 435) dock: »Der Grumpan-Brakteat wird am ehesten um 550 anzusetzen sein». I a. a. 1966 uttrycker sig Krause på följande sätt: »Der Grumpan-Brakteat ist in bezug auf die *p*-Rune altertümlicher, in bezug auf die *Ing*-Rune jünger, in bezug auf die *j*-Rune ungefähr ebenso alt wie der Vadstena-Brakteat. Die *p*-Rune findet sich in einer fortgeschritteneren Form aber auch auf der der 2. Hälfte des 6. Jh.s angehörenden Spange von Fonnås (unten Nr. 17). Eine absolute Datierung erscheint nicht möglich». H. Arntz (a. a. 2. Aufl., s. 92): »Grumpan um 550.» E. Wessén (*Gotlands runinskrifter*, 1962, s. 135) ger indirekt sina synpunkter, ehuru vaga, på en tidsbestämning av Grumpan-brakteaten, då han beträffande Kylver-stenen följer den arkeologiska dateringen av stenen till »400-talet (400–475)» och därav sluter, att Kylver-stenen skulle vara »omkring ett århundrade äldre än Vadstena- och Grumpan-brakteaterna».

De arkeologiska uppfattningarna om brakteaten variera. H. Öberg hävdar (a. a. s. 261), att tillverk-

ningen av C-brakteater generellt sett »börjat redan tidigt under 400-talet och sedan sträckt sig till någon gång mellan 500 och 550, dock sannolikt närmare det förra än det senare årtalet.» Grumpan-brakteaten inordnar han i »grupp C II», som »uppstått under 400-talet ... förmodligen har också den huvudsakliga utvecklingen [av C II] ägt rum under detta sekel» (a. a. s. 257). N. Åberg daterar brakteaten till tiden omkring 550 (enligt v. Friesen, *Röstenen*, s. 30). B. M. Mackeprang placerar den tidsmässigt i »2. Periode» (a. a. s. 45), d. v. s. »sidste Halvdel af 6. Aarh.» (s. 87), enligt H. Arbman (muntligt) för sent.

Grumpan-brakteaten har som ovan i förbigående nämnts fördelen av att tillhöra ett slutet fynd med ett par stilhistoriskt tämligen tidsfixerade föremål. De båda häktespännena av förgyllt silver tillhöra nämligen förra hälften av 500-talet, snarast tiden inemot århundradets mitt (Bengt Schönback, muntligt). De äro till synes obetydligt begagnade och indicerar sålunda föremålets deponering till allra senast 500-talets slut. Den av de tre brakteaterna (alla av C-typ), som företräder ett typologiskt senare stadium i utvecklingen är också den minst nötta av de tre. Runbrakteaten och den tredje är däremot tämligen hårt slitna och sålunda väsentligt äldre än fyndomständigheterna ge vid handen.

Med vederbörlig hänsyn tagen till den arkeologiska fyndkombinationen torde en datering av Grumpan-brakteaten till tiden omkring sekelskiftet 500 eller början av 500-talet vara rimligast.

Det kan nämnas, att av de övriga föremålen med samma η -runa Szabadbattyán-spännet arkeologiskt har daterats till 400-talets första fjärdedel (se Krause a. a. 1966, s. 311) och Køng-statyetten arkeologiskt till 400–500-talet (se *Danmarks Runeindskrifter*, sp. 236).

Kinne härad

208. Bredsäters sn, Kyrkbacken. Nu i Västergötlands museum, Skara

Pl. 176

Litteratur: G. Rudberg, Brev t. S. Welin ³⁰/₄ 1914 (VFA); H. Jungner, Anteckningar ¹²/₃ 1933, ¹⁴/₇ 1934, ¹³/₈ 1937 (ATA), Skrivelse t. Riksantikvarien ¹²/₇ 1939 (ATA); Västergötlands Fornminnesförening, Skrivelse t. Statens historiska museum ¹¹/₂ 1939 (ATA); Sveriges Geologiska Undersökning, Skrivelse t. Riksantikvarieämbetet ⁹/₆ 1939 (ATA).

Äldre avbildning: Osign. teckning (ATA).

I Västergötlands museum i Skara förvaras med inv.nr 6896 ett stycke av en brynsten, enligt uppgift av givaren, professor G. Rudberg, funnet i en bäck nära gården Kyrkbacken i Bredsäters socken.

Föremålet är av svart skiffer, har en längd av 24 cm, bredd (i den stympade ändan) av 4,5 cm; tjockleken är 1,6–2 cm. Den ena breddsidan har dubbla rader av runliknande tecken, som i de flesta fall erinra om bindrunor. En viss symmetrisk anordning med tecknen upprepade i par, ibland spegelvända, är synbarligen avsiktlig. Inskriften ger icke någon begriplig mening. Enligt Rudberg lär Adolf Noreens uppfattning ha varit, att tecknen anbragts på måfå i trolldomssyfte. På de »runtecken» av snarlik art, som förekomma på en norsk blyamulett från Haraton i Akershus fylke (NIyR 550), har M. Olsen liknande synpunkter. Såväl Haratonamuletten som blykorset från Alshus i Østfold (NIyR 548) »synes å være beregnet på tegnenes massevirkning, og de frembyr lite til sammenligning med virkelig runeskrift».

År 1938 fick föremålet ny aktualitet genom ett meddelande till Riksantikvarieämbetet om ett liknande föremål, anträffat »omkring år 1916 under plöjnings- eller harvningsarbete å en åker hörande till hemmanet Påvarp i Hömbs socken, Vartofta härad, av dåvarande ägaren till nämnda gård Karl Svensson, av vilken jag erhöll detsamma» (notarien Thomas Larsson, Bogstorp, Tidaholm). Fyndet från Påvarp, Vg 226, är också ett stycke av ett skifferbryne, 14,2 cm långt, 4,3 cm brett, 1–2 cm tjockt, med en inskrift av samma slag som på Bredsätersfragmentet. Ena ändan har en tvär avslutningsyta.

Då både ristning, stenart och form hos de båda fragmenten företedde mycket stora likheter, låg miss-tanken nära till hands, att de båda skifferstyckena voro delar av samma bryne, oaktat avståndet mellan de båda uppgivna fyndorterna är nära fem mil. Frågan hänsköts till Sveriges Geologiska Undersökning, som den ⁹/₆ 1939 gav följande utlåtande: »Bergarten består i båda bitarna av skiffer, i vilken den ursprungliga lagringen är riktad vinkelrätt mot skiffrihetsplanet. Den större biten [Vg 208] utgöres emellertid av en relativt glimmerfattig skiffer med smalare lager av glimmerrik beskaffenhet, medan den mindre biten [Vg 226] består av en homogen, tätare, glimmerrik skiffervarietet. Detta förhållande behöver icke utesluta möjligheten av att de båda bitarna utgöra delar av ett större stycke, dock finnes intet positivt skäl, som talar härför, och förhållandet torde snarast få anses osannolikt. Däremot kunna båda bitarna härstamma från samma skifferfyndighet, vilket av bergartsbeskaffenheten i dess helhet göres sannolikt.» Det kan tilläggas, att de båda skifferstyckena av allt att döma ha ristats av samma hand. Det är ovedersägligt, att ristaren har tagit intryck av medeltida runskrift (»r-runan» med slutet bistav, »s-runan»), ja mycket möjligt, att inskrifterna äro medeltida.

209. Kinnevedums sn, kyrkan

Pl. 195

I samband med restaureringsarbeten i Kinnevedums medeltida kyrka påträffades 1963 i koret en kort runinskrift. Inskriften, 6 cm lång, 3 cm hög, befinner sig på korets norra vägg, 84 cm Ö om ingången till sakristian, 133 cm ovanför golvet. Den består av fyra runor, som ursprungligen ha inristats i våt, medeltida puts. Vid omputsningen av koret 1964 har en liten ruta med $\frac{1}{2}$ m sida lämnats fri omkring runinskriften.

Inskrift:

mar-

»Maria(?)»

Till läsningen: 2 **a** har ensidig bst. I 3 **r** ansluter bst på mitten till hst. R. 4 har egendomlig form: ᚠ .

Skånings härad

Jungs sn, kyrkan

P. A. Säve noterar i *Berättelse* 1863, s. 156 (ATA): »Kyrkodörren med runor (Lilj. 1689) var naturligtvis förstörd!» L 1689 är emellertid identisk med en nu förkommen gravsten, Vg 64. Säves slutsats har föränletts av Liljegrens platsbestämning (*Runurkunder*, 1833) »Jungs kyrkodörr». Redan Hans Hildebrand har insett misstaget, när han i en not till den tryckta utgåvan av Säves berättelse i *ATS* 3 (1873), s. 131, frågar sig: »Måne icke Liljegren menar en grafsten i kyrkdörren?»

210. Saleby sn, kyrkan

Pl. 164, 165

Litteratur: L 1985, T 28. Kyrkoinventarium 1583 (RA, *Acta ecclesiastica*, vol. 36, tr. i VFT 3: 3–4, 1912), 1696, 1715 (GLA sign. Saleby K I: 2), 1775 (sign. Saleby K I: 3), 1829, 1918 (ATA); P. Strandman, *Beskrivning 1747* (i Saleby K I: 2, s. 405, avskr. i E. Östmans nedan nämnda *Beskrifning*), *Beskrifning om Saleby* ^{18/12} 1749 (avskr. i Sundholmska saml.: Saleby, Skara Stifts- o. landsbibl.), s. 43; O. Celsius, *Utlåtande* ^{7/10} 1747 (i avskr. bevarat i Saleby K I: 2, s. 404, samt i Östmans *Beskrifning*); Sv. W[ilskma]n, *Uppteckning* ^{28/10} 1747 (i Sundholmska saml.: Saleby, s. 47), d:o i Wilskmans saml. *De singulis in dioecesi Scarensi parochiis III* (Skara Stifts- o. landsbibl.); Osign. och odat. *beskrivning* (mitten av 1700-talet, hs i UUB sign. Nordin 73, bl. 118); E. Gömlin, *De Runarum in Svecia occasu I* (diss. Ups. 1771, præs. J. Ihre), p. 9, rec. i *Lärda Tidningar* 1771 nr 53, s. 211; E. Östman, *Beskrifning öfver Saleby Församling*, 1785, (hs i UUB sign. S 95); C. G. G. *Hilfeling*, *Resa 1792* (KB F m 57: 1, red. av P. Tham), s. 1f.; P. Tham, *Egna Manuscripter Och Siöborgs Resor* [1794], s. 106f. (ATA); N. H. Sjöborg, *Inledning Til Kännedom af Fäderneslandets Antiquiteter* (1797), s. 153 f., *Samlingar för Nordens fornälskare I* (1822), s. 28, 2 (1824), s. 21, 28, 3 (1830), s. 134; P. E. Lindskog, *En korrt beskrifning om Skara stift I* (1811), s. 76; J. G. Liljegren, *Uppteckning* (i *Fullständig Bautil*, ATA), *Runlära* (1832), s. 166; G. Brusewitz, *Westergötland*, 1862, s. 152f. (ATA); P. A. Säve, *Vestergötland 1863: 2*, s. 30 (hs i UUB sign. S 40 I, fältprotokoll till följ.), *Berättelse* 1863, s. 157 (ATA, tr. i *ATS* 3, 1872, s. 132); H. Hildebrand, *Den kyrkliga konsten under Sveriges medeltid* (1875), s. 412f., (2. uppl. 1907), s. 167, *Sveriges medeltid I* (1879), s. 502, 3 (1898–1903), s. 712; G. Stephens, *ONRM* 3 (1884), s. 84 not 5, 4 (1901), s. 2; A. Noreen, *Altschwedische Grammatik* (1904), s. 494; E. Ålund, *Runorna i Norden* (1904), s. 70; A. Grape, *Studier över de i fornsvenskan inlånade personnamnen I* (1911), s. 85 not 1; F. Uldall, *Brev t. M. Åmark* ^{10/4} 1911 (ATA); M. Åmark, *Om Sveriges äldsta kyrkklockor* (i *Fornvännen* 1912), s. 73, 79, *Upplands medeltida kyrkklockor* (i *UFT* 9: 38, 1923), s. 120, *Kyrkklockor, klockare och klocksägner i Dalarna* (1928), s. 9, *Kyrkklockor och klockringning* (i *Tidskrift för kyrkomusik och gudstjänstliv* 1937), s. 116, *Medeltida kyrkklockor* (i: *Skara stift i ord och bild*, 1949), s. 73, 174, i *Borås Tidning* ^{1/9} 1951, *Sveriges medeltida kyrkklockor* (1960), s. 13, 241f.; O. v. Friesen, *Art. Runenskrift* (i: J. Hoops, *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 4, 1918–19), s. 46, *Ds i Runorna* (*Nordisk kultur* 6, 1933), s. 232f.; H. Jungner, *Gudinnan Frigg och Als härad* (1922), s. 394 f.; T. Wennström, *Om runor och magi* (i: *Studier t. J. Mjöberg*, 1926), s. 288f.; E. Brate, *Sveriges runinskrifter* (2. uppl., 1928), s. 90f.; E. Klein, *Bilder ur Sveriges historia I* (1931), s. 159; *Skaraborgsbygden* 4 (1931), s. 341; *Skara Tidning* ^{18/1} 1932; O. Sjögren, *Sverige* 4 (1933), s. 359; *Handl. 1934 i ATA*; L. Jacobsen o. E. Moltke, *Danmarks Runeindskrifter* (1942), sp. 201, 351, 836; *Handl. 1963–64* (ang. ändrad placering av klockan) i ATA; *Västgötabygden* 1964, s. 329; L. Musset, *Introduction à la Runologie* (1965), s. 335.

Äldre avbildningar: Teckning i *Hilfeling* a. a., kopia i Liljegren, *Fullständig Bautil*; Sjöborg a. a. 2, fig. 6; Brusewitz, kopia av inskriften i a. a.; O. Erlandsson, heliotypi i T 28; S. Welin, foto 1889 (ATA); Hildebrand a. a. 1898–1903, 1907; Ålund a. a.; Jungner a. a.; Brate a. a.; Klein a. a.; H. Faith-Ell, fotos 1934, 1938 (ATA); Åmark a. a. 1949, 1960.

Sveriges märkligaste runklocka hänger i en klockbock på Saleby kyrkogård NO om kyrkan. Intill 1963 hade den som lillklocka sin plats i Saleby kyrktorn tillsammans med den år 1725 gjutna storklockan, i vilken

Fig. 330. Saleby gamla kyrka, som revs 1894.
Foto S. Welin 1892.

ingå två äldre klockor som blivit obrukbara. Våren 1963 brast emellertid hängjärnet i den medeltida lillklockan. Klockan togs ned och ersattes 1964 med en ny, den nuvarande mellanklockan. Runklockan stod sedan ett par år på golvet i vapenhuset i tornets bottenvåning. Sin nuvarande placering erhöi den år 1966. Elektrisk ringning installerades i Saleby kyrka 1958. Nu sker ringningen med lillklockan åter för hand men i begränsad omfattning, helgmålsringning inför de stora helgerna samt vid konfirmation och gravsättning.

Den nuvarande kyrkan uppfördes år 1893 i nyromansk stil. Dess företrädare, fig. 330, som revs 1894 var ursprungligen byggd på 1100-talet. Till de äldsta partierna hörde tornet, där runklockan sålunda tidigare har haft sin placering. Frågan huruvida klockan ursprungligen har tillhört Saleby kyrka kan icke med full säkerhet besvaras. Se M. Åmark, *Sveriges medeltida kyrkklockor* (1960), s. 241. Om de båda äldre klockorna, som år 1725 omgötos till en, vet man ingenting annat än att den ena dessförinnan gjorde tjänst som stor-klocka, tills någon gång i april 1724 »ett stort Malmstykke ... fallet ur brädden på samma Klåcka, och så när slaget 3 karlar til död, som då woro uppe och ringde», samt att den andra var sprucken redan 1696. Kyrkans klockbestånd över huvud taget känner man först från år 1583 (kyrkoinventariet): »Klocker 3 ste». I inventariet 1696 heter det »klåckor Beholdna 2 / dito Sprucken 1». De tre klockorna svara mot runklockan och de båda nedsmälta klockorna. Runklockan redovisas även i kyrkans senare inventarieförteckningar. 1775 års kyrkoinventarium: »2 st Klocker den större om Siu Skeppund den andra liten med åretal 1228.» Kyrkoinventariet 1829: »Uti tornet hänga tvenne Klocker: Den största ... guten i Scara Anno 1725 ... Den andra eller lille Klockan är utan några Zirater. Vigten kan ej upgifvas. Klockan märkvärdig för sin ålder och Runeinskrift.»

I kyrkans räkenskaper speglas församlingens omsorger om klockorna. »Kiöpt i Giöteborg Nye klåckesträngar til stor- och lillklockan 10 famnar à 3 öre f. 30 [öre]. J förslölön gifwet 4 [öre]. — För smörja til klåckorna 4 [öre]», heter det den 24 juni 1709. Den årliga utgiften för smörja steg under 1700-talet först till 8 öre och senare till 12 öre. År 1723 betalades »Smeden Bryngel på St. Backa för en nygiord Jernwind til Lilla klockan 10 [öre]». Och i sockenstämmoprotokoll den 7 maj 1730 läser man: »Lilleklockan behöfwet äntel. ny axel som skall anskaffas.» Beslutet effektuerades synbarligen icke, ty i protokollet den 15 maj

1732 upptages ärendet ånyo: »Ny Axel til Lilla Kläckan bör och äntel. förskaffas.» Ringningssederna äro också föremål för diskussion: »Påstode Sochnemänerena att i stället för klämtningen, måtte ringas till bönen med lilla kläckan, som bewiljades» (15/6 1746).

Att Saleby lillklocka bar runinskrift, framskymtar i äldre handlingar icke säkert förrän 1747. Från sagda år finns i kyrkboken (K I: 2, s. 405) en uppteckning av lillklockans runinskrift med translitteration och översättning utförd av kyrkoherden i Saleby, Petrus Strandman, fig. 331. På motstående sida (404) i samma kyrkbok finns i avskrift ett utlåtande av Olof Celsius d. y. över inskriften, daterat den 7 oktober 1747 och ganska allmänt hållet. Dess början lyder: »Denna Inscription är artig och sälsynt emedan man hijt tills, funnit få andra runskrifter än de, som på stenar fordom blefit uth hugne. Desse runor äro af Munkarne skapade af de äldre, som äro simple och rene ifrån punctar el^f genomstigningar. Sielfva skriften el^f runarten, träffar således inn, med det åhretahlet, som är antechndt nⁿ 1228». Samtidig eller möjligen något yngre är en osignerad och odaterad beskrivning, som ingår i Nordiska handskriftssamlingen i UUB, sign. Nordin 73. Den ger förutom tolkning även språkliga och kulturhistoriska synpunkter på inskriften, se nedan s. 387. I kyrkoherde Eric Östmans *Beskrifning öfver Saleby Församling*, 1785, refereras utförligt till Strandmans uppteckning och Celsius' utlåtande.

Synbarligen granskades klockan 1792 av C. G. G. Hilfeling samt av N. H. Sjöborg och P. Tham 1794. P. E. Lindskog skriver 1811 om inskriften under hänvisning till E. Götlin (*De Runarum in Svecia occasu*, 1775) och Sjöborg (*Inledning Til Kännedom af Fäderneslandets Antiquiteter*, 1797). I 1829 års kyrkoinventarium är inskriften upptecknad. G. Brusewitz besökte Saleby kyrka den 28 juli 1862 och »afkalkerade klockans inskrift». P. A. Säve undersökte den följande år, 1863. Senare har den granskats av K. Torin, H. Jungner samt M. Åmark.

Malm. Höjd 73–91 cm. Diameter 76 cm. Kläppen som lossnade 1963 var icke den gamla, som klockan bär på bilden T 28. Den gamla kläppen finns emellertid bevarad i kyrkan. 1966 fick klockan en helt ny kläpp. Klockan erinrar till formen om runklockan i Burseryd (Sm 49) samt de västgötska runklockorna i Tibro (Vg 219), Flakeberg (Vg 221) och Älgårås (Vg 206). Den har vackra proportioner och mjuk silhuett. Kronan är tämligen kraftig med fasade öron. Brädden är horisontell, intill 7 cm bred, skadad i kanten. Kroppen är slät med två skriftband, Det övre, 3 cm brett, är fyllt av ett rutnät. I det nedre, 4 cm brett, löper runinskriften (runföljden 1–84). Runorna 85–105 ha ej rymts inom detta skriftband utan placerats nedanför på slagringen. Även denna kortare inskrift, 3 cm hög, begränsas av gjutna ramlinjer. På slagringen finnas dessutom fyra korsade kors, 8–11 cm höga, och på klockhalsen, omedelbart ovanför det övre skriftbandet, tre sådana kors, 7–8 cm höga. Runinskriften är till största delen rättvänd; endast runföljden 65–83 är retrograd. Inskriften är på det hela taget tydlig. Ören gjutning har dock medfört små, helt omotiverade punkter i många runor.

Inskrift:

·:· **pa** : **iak** : **uar** : **gør** : **pa** : **uar** : **pushundraþ** : **tu** : **hundraþ** : **tiuhu** : **uintr** : **ok** : **atta** : **fra** :
                   5   10   15   20   25   30   35   40   45   50
þarþ : **gus** : **+ a + g + l + a +** ·:· | : **ae** : **maria** : **gracia** : **plena** : | : **dionisius** : **siþ** : **benediktus** :
                   55   60   65   70   75   80   85   90   95   100   105

»Då jag var gjord (eg. färdig), då var (det) ettusentvåhundraþjugu vintrar och åtta från Guds börd. AGLA. Ave Maria gratia plena. Dionysius sit benedictus.»

Till läsningen: Före 1 **þ** står ett kors med armarna punktformigt avslutade; även i korsets centrum en sådan punkt. Ett likadant kors finns också efter **+ a + g + l + a +** ehuru utan gjutränder i korsarmarna. Med utgångspunkt från detta korsformiga sk löper dels runföljden 1–60 rättvänd mot de likaledes rättvända runorna 61–64 **agla**, dels runföljden 65–83 retrograd i riktning mot nämnda formel: 1 → 60 **agla** 83 ← 65. 1 **þ** har i likhet med inskriftens övriga **þ**-runor gammal form med kort bst. 2 **a** har liksom övriga **a**-runor ensidig bst; nedanför bst finns en droppformig, gjuten punkt, åstadkommen genom en skada i gjutformen. Efter 2 **a** sk i form av två punkter; samma form ha alla sk i inskriftens svenska text. R. 5 har jag uppfattat som en

»och då kallad Maria Gratia Plena» (Strandman, Wilskman), »och åkallades då Maria gratia plena, eller hon kallades Maria gratia plena» (osign. uppteckning). Sjöborg, Tham, Lindskog och Liljegren rättade läsningen till **akla**. I brist på jämförelsematerial gingo dessas tolkningsförsök mer eller mindre tveksamt ut på, att runorna voro initialer i klockgjutarens namn, så även T 28. En liknande åsikt hävdar också T. Wennström (*Om runor och magi*, 1926, s. 290f.), som vill ge runföljden ett reellt innehåll. Om så är fallet, menar han, »torde det ligga nära till hands att tolka runorna *aldra gotæ laghmaþær Æskil*», d. v. s. den från Äldre Västgötalagens lagmanslängd och diplom kände lagman Eskil, som levde intill 1227 eller 1228. »Det är ej otänkbart att Eskil eller hans närmaste skänkt en kyrkklocka till Saleby.» Här skulle uttrycket alltså förstås som initialerna i en donatorsuppgift. Ett försök av Sjöborg (*Samlingar för Nordens fornälskare* 2, s. 28) att tolka **akla** som initialer i »året kristi lekamens anammelses» d. v. s. »en öfversättning af anno incarnationis Christi» vann dessbättre ingen anslutning.

P. A. Säve gav tidigast (1863) den rätta läsningen **agla**, och H. Hildebrand (*Sveriges medeltid* I, 1879, s. 502) först uppslaget om ordets karaktär av formel: »AGLA är en kabbalistisk formel bestående af begynnel-sebokstäfverna till de hebreiska orden *atha gibbor leolam adonai* (du är stark i evighet, herre), en formel, som man ofta använder som ett skyddsmedel på klockor och ringar.» Uppfattningen har överallt vunnit genklang bland forskarna och lyckligt bestyrkts av allt flera belägg. Se härom L. Jacobsen och E. Moltke i *Danmarks Runeindskrifter* (1942), sp. 627, och där anförd litteratur, likaså Åmark a. a. 1960, s. 242. I västgötskt sammanhang förekommer *agla* även i bokstavsskrift, fyra gånger upprepat, på en klocka från Humla kyrka (nu i Statens historiska museum). M. Åmark har dessutom velat tyda den — för att låna en numismatiskt vedertagen term — »förvirrade» inskriften på lillklockan i Mofalla kyrka som **akla**, en läsning som dock icke kan försvaras (se vidare s. 415). Så sent som i en handskrift från 1800-talets mitt, *C. O. Svahns svartkonstbok*, utg. av J. Sahlgren i *Folkminnen och folktankar* 5 (1918), s. 169f., förekommer ordet (s. 183 i den tryckta utgåvan); språket i handskriften pekar mot nordöstra Småland.

Det andra problemet gäller den sista meningen *Dionysius sit benedictus*. I de äldsta läsningarna har runföljden 65–67 **ae** lästs bakvänt och förbundits med runorna 84–105, varvid man har fått fram en läsning **iu n : tionisius : sip : binitiktus** (Strandman, Wilskman, Hilfeling med avvikelser i ett par detaljer). Namnet tolkades Jon Dionysius, och dennes funktion diskuterades. »Lika owisst är, om Ion Dionysius varit kläckgjutarens, eller dens namn, som skiänkt kläckan; ehuruwäl det förra tyckes wara troligare», säger den anonyme upptecknaren vid 1700-talets mitt. Även Götlins tankar gå i denna riktning, när han 1771 som den förste publicerar inskriften: »fusoris haud dubie nomen Jonas Dionysius». Sjöborg och Tham (*Egna Manuscripter*, s. 106f.) lyckades bringa reda i läsordningen, genom att sätta in runorna 65–67 i änglahälsningen och få runföljden 84–105 friställd från den övriga inskriften. Men därmed var problemet icke till alla delar löst. Dionysius är »förmodligen Kyrkans patron», säger Sjöborg (*Samlingar* 2, 1824, s. 21). Av samma åsikt är H. Hildebrand (a. a. I, 1879, s. 502) och K. Torin. Den förstnämnde snuddar också vid tanken att även »klockan haft namnet Dionysius» efter helgonet. Ännu ett uppslag framföres av O. v. Friesen (*Runorna*, 1933, s. 233), nämligen att klockans Dionysius kanske kunde vara identisk med en västgötsk storman »Dyonisios de mulathorp» som i SD 240 (år 1225) nämnes som vittne vid en gränsuppgörelse mellan Alvastra kloster och kronan inför Vartofta häradssting. Mularps socken ligger 4–5 mil SÖ om Saleby. Denne man skulle enligt v. Friesen vara klockans donator. M. Åmark (a. a. 1960, s. 242) är icke benägen att godtaga v. Friesens förslag: »Dels föreligga inga bevis för att denne Dionysius haft några direkta förbindelser med Saleby, som kunnat föranleda honom att skänka klockan dit, så att han hedrats med att få sitt namn i dess inskrift. Dels strider ett sådant antagande, att med helgonnamnet skulle avsetts en världslig, då levande person, fullständigt mot äldre, kyrklig praxis, som i regel, åtminstone på klockor, ej då brukat utsätta andra namn än helgons.»

Utan tvekan ligger helgonuppfattningen närmare till hands. Torin identifierade mannen med Dionysios Areopagita, en enligt Apostlagärningarna kap. 17: 34 av Paulus omvänd grek, vilken traditionen utpekat som Atens förste biskop. Torin hade därmed slagit in på en riktig väg.

Hugo Jungner vidareförde uppslaget om Dionysius' identifierande med ett helgon. Hans utredning

(a. a. s. 394f.) går på ett övertygande sätt ut på, att »Salebyklockans Dionysius tyckes hänvisa på Saint Denis i Paris», stadens förste biskop, som i slutet av 300-talet ljöt martyrdöden genom halshuggning och blev Frankrikes skyddshelgon. Jungners motivering är i korthet, att Saleby under medeltiden stod i nära förbindelse med biskopen och domkapitlet i Skara. Vid tiden för Salebyklockans tillkomst finns i Skara domkapitel en man, som i Äldre Västgötalagens biskopslängd nämnes som den sjuttonde, Stenar. Denne biskop Stenar hade studerat i Paris (H. Schüick, *Illustrerad svensk litteraturhistoria* 1, 3 uppl., s. 246), och det har varit naturligt för honom att medverka till det franska helgonets dyrkan i stiftet. Åmark (a. a. 1960, s. 242f.) ansluter sig helt till Jungners uppfattning: »Dionysius måste i detta sammanhang vara helgonet med samma namn, vars dag inföll den 9 oktober. Sannolikt har klockan på sin tid invigts till hans ära.»

Salebyklockan är Sveriges äldsta självdaterande kyrkklocka. Enligt Åmark (a. a. 1960, s. 241) är den sannolikt ett arbete av gjutaren Sköldulv, som har namngivit sig på Tibroklockan (Vg 219), och som möjligen också har gjutit den runristade lillklockan i Burseryds kyrka (Sm 49) med årtalet 1238. Tibroklockans runristare är känd till namnet (»Björn skar mig»), likaså Burserydsklockans (»Björn skrev»), medan Salebyinskriften beklagligtvis är osignerad.

211. Skara, kv. Borgmästaren. Nu i Västergötlands museum

Pl. 181

Litteratur: G. Ullenius, Medeltida jordfynd i Skara 1, Grävningundersökningarna i kvarteret Borgmästaren (i: VFT 5: 4-5, 1948), s. 142, 144; H. Wideen, Västsvenska vikingatidsstudier (1955), s. 214.

Äldre avbildning: Ullenius a. a. fig. 55.

En mängd medeltida föremål, de flesta från hög- och senmedeltiden, hittades 1947-48 vid arkeologiska grävningar i kvarteret Borgmästaren i centrum av Skara, på tomten för telegrafverkets nybyggnad. Bland dessa finns ett stycke av en träskål med fyra inskurna runtecken. Föremålet, som tillhör Västergötlands museum, inv.nr 86.506: 256, påträffades 1948 vid schaktningsarbeten i omrörd jord.

Av den lilla svarvade skålen återstår endast hälften av botten och en del av sidopartiet. Längd 9,5 cm, bredd 4 cm. Bottenens diameter 8 cm, tjocklek 0,5 cm. Runorna äro intill 3 cm höga. Stödbottenen har ett litet skuret kors och på vardera sidan om korset två runor.

Inskrift:

ui + ki

Till läsningen: Av 1-2 **ui** saknas nedersta tredjedelen. Korset har förlorat ett litet stycke av nedre vertikalarman i brottet. 3-4 **ki** äro fullständigt bevarade.

Inskriften utgör med all sannolikhet, såsom redan G. Ullenius har antagit, en märkning med ägarnas initialer. Skålen är medeltida. Runtypernas allmänna karaktär tillåter dock icke en närmare datering av inskriften.

212. Skara, kv. Mercurius. Nu i Statens historiska museum

Pl. 166

Litteratur: S. Welin, Skrivelse t. Riksantikvariern 22/7 1926, t. B. Thordeman 1/2 1927 (ATA); SHM inv.bil. 18.117; H. Wideen, Västsvenska vikingatidsstudier (1955), s. 213f.

Äldre avbildning: VHAA:s årsbok 1927, fig. 55; Wideen a. a.

I Statens historiska museum förvaras under inv.nr 18.117: 1 ett mindre träföremål med runinskrift funnet 1926 vid grundgrävning i Skara.

Om de närmare fyndomständigheterna skriver S. Welin den 1/2 1927 till B. Thordeman: »Fynden [även ett knivskaft, inv.nr 18.117: 2] äro gjorda vid grundgrävning för en bankbyggnad [Skaraborgsbankens hus] på södra sidan av stora torget. Området är rätt stort, ca 35 m. långt o. 12 m. brett. Och man gick ned ung. 3 m. till lerlagret. Här gjordes ganska många fynd, särskilt en ovanlig mängd brynen, bl. a. ett handelslager av ämnen till sådana, ca 10 st. i en hög. F. ö. var det nästan allt möjligt, som plägar finnas i gammalt kulturlager. Dock inget av större märklighet mer än det sända. En del träkonstruktioner funnos även, ehuru inga kvarstående knuttimringar ... Just den dagen som runföremålet hittades, var jag bortrest.» Enligt ett tidigare, kortfattat meddelande från Welin (22/7 1926) gjordes de båda fynden »på ung. 2 1/2 meters djup.»

Materialet är furu. Föremålet har kvadratisk genomskärning, är 12,4 cm långt och 2,1 cm brett, till halva sin längd genom två djupa inskärningar uppdelad i tre parallella tungor, samt upptill avslutat med en prismatiskt skuren knopp. De två varandra motstående sidorna med inskärningarna ha upptill ett delvis relief-skuret mönster. Den ena av dessa sidor är nu fläkt genom en djup spricka. Den tredje sidan har ett kilformigt mönster, som fortsätter i en sträng utmed tungans mitt. Denna sida förefaller att ha utgjort föremålets framsida eller översida. Den fjärde sidan — således baksidan eller undersidan — är odekorerad men bär på tungan en runinskrift. Tungornas ändar äro tämligen grovt avskurna och icke bearbetade. Möjligen kunna tungorna ursprungligen ha varit något längre. De yttre tungorna äro 5 mm tjocka, den mellersta endast 3 mm. Inskärningarna mellan tungorna ha olika bredd, den smalaste (intill tungan med runinskriften) 3 mm, den andra 5 mm. Den facetterade knoppens översida är starkt skavd eller möjligen avbruten.

Vid föremålets förvärv till Statens historiska museum gissade man, att det var en nyckel till ett bultlås (se även H. Wideen, *Västsvenska vikingatidsstudier*, 1955, s. 214). Enligt min åsikt är det en s. k. resklämma ett hantverksredskap som in i sen tid använts vid laggkärlstillverkning för att fixera utgångsläget för vidja, (eller järnband) och stav, när arbetet med ett laggkärl skulle påbörjas. Resklämmorna från senare tid (se fig. 333) likna tjocka, grova kammar med varierande vidd i skärningarna med hänsyn till växlande grovlek på banden till sådana kärl. Resklämman från Skara är avsedd för vidjebandning. Den företer inga egentliga nötningsspår och kan knappast ha slitits någon längre tid. Att ett så enkelt redskap, en ren förbrukningsartikel, inte bara har fått en god hantverksmässig utformning utan även har ägnats en viss konstnärlig omsorg, torde höra till ovanligheterna.

Runinskriften, som består av fyra runor, är grunt inristad med ett vasst eller spetsigt föremål. Den är 4 cm lång. Runornas höjd är densamma som tungans bredd, således 2,1 cm.

Inskrift:

tumi

»Tumme»

Till läsningen: Inskriften är tydlig och alla runorna äro säkra. Ingen runa är stungen. I **t** har ensidig bst. Bistavarna i **3 m** äro svagare än hst.

Inskriften är otvivelaktigt en ägarbeteckning, det tämligen vanliga kortnamnet *Tummi* till namn med förleden *Por-* och en efterled, som börjar med *m*, t. ex. *Pormundr*, *Pormodr*. *Tummi* förekommer också på Vg 3. Också den i fig. 333 avbildade, sentida resklämman är märkt med ägarnas namn i form av initialer.

Föremålet har förmodligen fått sin runristning i samband med tillverkningen eller i varje fall medan det ännu var tämligen nytt. Beträffande åldern kan den icke fastställas på typologisk väg, eftersom medeltida jämförelseobjekt saknas. Enligt H. Wideen a. a. skulle föremålet möjligen härstamma redan från 1000-talet. Runologiskt sett ger en så kort inskrift mycket få utgångspunkter för en datering. Runornas former äro icke utslagsgivande. Ortografin talar dock för äldre medeltid och fyndomständigheterna för en datering till 1100-talet. På min förfrågan har nämligen landsantikvarie Gunnar Ullenius i Skara, som är väl förtrogen

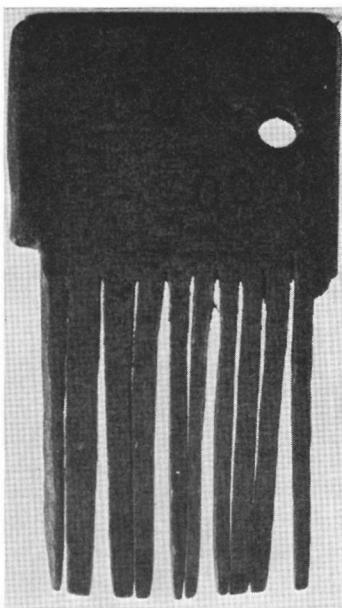

Fig. 333. Sentida resklämna, Marinmuseum, Karlskrona.
1/2. Foto Marinmuseum.

med stadens medeltida struktur, brevledes (¹²/₈ 1963) meddelat följande: »Utom all fråga har runföremålet anträffats i örört lager från 1100–1200. Brynena äro av en fyndtyp, som återfinnes på ett par andra lokaler i Skara — bl. a. 'Brända tomten' (mitt för domkyrkans västparti) och alltid i nedersta kulturlagret (nedersta halvmeter), långa brynen med närmast kvadratisk tvärsnitt, av glimmerskiffer eller liknande stenmaterial. Beträffande medeltida laggkärl i Skara har jag anträffat sådana, d. v. s. delar därav, igenom hela det medeltida kulturlagret, så när som på det allra understa mot leran.»

Skara, Västergötlands museum, se Vg 227 och s. 427

Förutom korstolen Vg 227 och skåpet från Ullene kyrka förvaras i museet fyra föremål med sentida runinskrifter samt två med förmenta runor. Proveniensen för dessa är okänd eller mycket osäker.

Inv.nr 975. Hängprydnad av elfenben, d.v.s. tandben av valross, mammut eller elefant. På föremålet, som till formen liknar en fågel med utspända vingar (vingbredd 7,3 cm) och med ett litet hål för upphängningsnodd i huvudet, har man tyckt sig kunna se en rad fint inristade runor. De fina risporna tillhöra emellertid elfenbenets struktur, som kan framträda på detta sätt efter slipning (N. Gejvall). De äro alltså naturliga. Föremålstypen är östlig och hänget med största sannolikhet förhistoriskt (W. Holmqvist muntligt).

Inv.nr 988. Hänglås av mässing med tillhörande nyckel av järn. På låsets ena sida finns ornamentalt ristad en sentida runinskrift **natus** samt årtalet MDCCVII och initialerna SDG. Den andra sidan bär som dekoration en bildad sol. Låsets längd (med båge) 5,4 cm, bredd 3,9 cm, tjocklek 1 cm.

Inv.nr 2032. Skäggyxa av rysk typ. I uppsatsen *Stridsyxan från Grims kula* (Blekingeboken 1960, s. 68f.) redogör Brynolf Hellner för sådana yxor och framhåller, att de mot medeltidens slut funnos över praktiskt taget hela Europa men att de undanträngdes av hillebarder och bardisaner samt med dem besläktade typer av vapen. Enligt Hellner ingingo de ofta i de svenska böndernas beväpning under 1500- och 1600-talen, och ännu så sent som 1678 tillverkades sådana stridsyxor för en del av Dalarnas bondeuppbåd.

På Skara-yxan är det månskäreformiga yxbladetets längd 66 cm, bredd (med skaftomfattning) 13 cm; närmast innerkanten finns en rad runda hål, sammanlagt 22 stycken, ca 0,5 cm i diameter. Skaftet är 106 cm långt. Mitt på yxbladet står mellan två tämligen svagt markerade, parallella linjer en punsad runinskrift, 3,8 cm lång och 1,1 cm hög: **porstain** d.v.s. mansnamnet Torsten. Runorna äro icke av enhetlig typ. De ha otvivelaktigt tillkommit i

arkaiserande syfte, och den av Hellner föreslagna dateringen av föremålet till 1600-talet kan utan hinder gälla även runinskriften. Att namnet har betecknat yxans ägare är troligt.

Inv.nr 3870. Sländtrissa av täljsten. Yttre diameter 3 cm, tjocklek 0,6 cm. På undersidan finnas några oregelbundna streck ristade, möjligen en avsiktlig ornering men icke runor.

Inv.nr 48.541. Fotformad kalksten, 6 × 7,8 cm, med sentida runor av urnordisk typ, i övrigt obearbetad. Runorna som äro fördelade på två rader kunna snarast läsas som **deo|htakis**, men inskriften ger ingen mening. Proveniensen skulle möjligen, enligt en osäker uppgift lämnad av uppköparen, vara Grumpan i Sävare socken.

Inv.nr 84.446. Täljstensring. Yttre diameter 7,5 cm, inre 4,5 cm, höjd 3,5 cm. Runorna som fördela sig jämnt över ringens utsida äro mycket tydliga. Inskriften — från nyare tid — lyder: **pitta·har·iag·gort·** »detta har jag gjort». Proveniensen är möjligen Skara, men närmare fynduppgifter saknas.

Valle härad

213. Varnhems (Skarke) sn, klostret. Nu i Statens historiska museum

Pl. 166

Litteratur: SHM inv.bil. 18.393: 866; A. Forssén, skrivelse t. Riksantikvarien 25/10 1937, till Statens historiska museum 18/10 1938 (ATA); H. Jungner, Anteckningar 20/9 1938 (ATA).

Bland de fynd från Varnhems kloster, som förvaras i Statens historiska museum, befinner sig ett litet svarvat föremål av horn med runinskrift, inv.nr 18.393: 866. Grävningssledaren, arkitekten A. Forssén ger 18/10 1938 en kortfattad orientering om fyndet: »Föremålet fanns under 1925 års grävningundersökningar i västra längans nordligaste rum, i rummets norra del. Vid sällning av bottenlagret i höjd med resterna av det ursprungliga stengolvbet. Då denna länga bebotts av lekbröderna, torde det vara ett lock till en liten ask, som tillhört en lekbroder. Västra längan är klosteranläggningens äldsta del och har daterats till 1100-talets senare del.»

Föremålet, av älghorn, utgöres av en rund svarvad skiva, 5,6 cm i diameter, och 7 mm tjock. I centrum sitter en svarvad knopp 2,5 cm hög, som trätts genom skivan och på undersidan kilats fast med ett litet benstycke. Skivans översida har tre koncentriska (svarvade), ritsade dubbellinjer. En liknande dubbellinje finns på skivans undersida. Även knoppen har ritsar. Profilen, som en gång har haft en slät svarvad yta ornerad med två smala ritsar, har senare täljts av, förmodligen för att ge bättre passning. Ett mindre stycke i skivans kant har fallit ur och är borta.

Runinskriften har ristats in mellan översidans två yttersta dubbelritsar med dessa som ramlinjer. Den upptager knappt hälften av ringen; den andra hälften saknar ristning. Runorna äro 8 mm höga och tydliga. Inskriften har ursprungligen skurits in med ett vasst föremål, en kniv eller stickel. De fem första runorna ha dock (senare?) oskickligt kratsats upp till större djup och bredd.

Inskrift:

magnus : a mik : ho
5 10

»Magnus äger mig ...»

Till läsningen: Intet sk framför 1 **m**. 2 **a** har ensidig bst liksom 7 **a**. 3 **g** är tydligt stungen. Mellan 6 **s**, av normal form, och 7 **a** finns sk (:). Däremot saknas sk efter 7 **a**. 10 **k** är ej stungen. Efter det sk, som följer på 10 **k**, stå två ristade tecken, som ha utseende av och troligen är en **h**- respektive **o**-runa med mycket långa bistavar (ensidiga i den sistnämnda). Efter r. 12 finns intet sk. Båda de sista runorna äro påtagligt grundare ristade än den föregående runföljden. Linjerna äro tunnare och formgivningen oskickligare. Två av bistavarna skära den undre ramlinjen; man torde knappast kunna avfärda någon av dessa bistavar som oavsiktliga rispor.

Ristningen består alltså av en ägarformel. Till skillnad från konstruktionen på gravstenarna Vg 70 (**mik a**) och Vg 71 (**mik : a**) har uttrycket **a mik**, som även förekommer i Vg 239 och 240 från Lödöse, och

för övrigt är välkänt från både svenska och norska medeltida runinskrifter, karaktär av schablon. Det ristats alltid utan skiljetecken mellan verbformen och objektet.

Namnet *Magnus* är icke ovanligt i medeltida runinskrifter: Vg 81 (**magnus**), Vg 219 (**mahnus**), Sm 26 (**mahnus**), 67 (**magnus**), 68 (**mahno**, dat.), NIyR 179 (**hæra mahnusar norihs konohs**, gen., Magnus Eriksson), 323 (**mag hin hilg**, Magnus den helige).

Inskriftens två sista runor äro svårförklarliga. De ha annan och enklare karaktär än den föregående runföljden, och det kan därför ifrågasättas om de äro samtida med denna. Innehållet är dunkelt. Substantivet *ho f.* anser jag uteslutet som benämning på en liten ask eller dosa, som det här närmast gäller.

Beträffande tiden för inskriftens tillkomst hör den runologiskt hemma i äldre medeltid. Konsthistoriskt sett kan föremålet dateras till 1200-talet eller möjligen början av 1300-talet.

214. Varnhems (Skarke) sn, klostret. Nu i Statens historiska museum

Pl. 166

I samband med utgrävningen av Varnhems kloster påträffades 1926 i »Sydosthuset» en liten ribba av ben med ristade tecken, av vilka några förefalla att vara runor. Fyndomständigheterna äro icke närmare kända. Föremålet tillhör Statens historiska museum och har inv.nr 18.393: 886.

Ribban, som nu är 52 mm lång, 4–7 mm bred och 6–8 mm tjock, är avbruten vid den bredaste ändan. På ena smalsidan finns spår av fastrostat järn. Teckenraden, som återfinnes på den släta bredsida (alla andra sidor äro obearbetade), är oskickligt inskuren. Den saknar ramlinjer. Tecknens höjd är densamma som sidans bredd. Inskriften skall förmodligen läsas från den smala ändan i riktning mot den bredare.

Inskrift:

- s - n - - - - c n - s . . .
5   10

Till läsningen: Första tecknet består av nedre hälften av en hst. 2 **s** är en säker runa. Därefter följer en hst utan synlig bst. 4 **n** är säker runa; bst är dubbelsidig. Tecknet 5 består av en djup, snett nedåt höger gående linje; från mitten av denna utgår en kort skåra med lodrät riktning, som når ända ned till föremålets undre kant (**α?**). Nr 6 är en mot vänster konvex linje, djupt skuren. Nr 7 är en hst med bågböjda bistavar ansatta vid toppen och basen, allt djupt skuret. Nr 8 består av en halv hst utgående från ribbans övre kant, **c?**; tecknet har icke haft längre hst; bistavar saknas. Nr 9 är en hst med lång dubbelsidig **n**-bst. Nr 10 består av en djupt skuren hst och t. h. om den en ytterst svag linje, som utgår från huvudstavens mitt och snett nedåt höger, troligen ej avsiktlig. 11 **s** är en säker runa. Skiljetecken tycks icke förekomma.

Ingen mening kan utläsas ur inskriften. Ristarens avsikt är dunkel liksom föremålets art (sprint?).

Gudhems härad

215. Falköping. Nu i Borås museum

Pl. 167

Litteratur: H. Jungner, Anteckningar (odat.; ATA).

Äldre avbildning: SHM, foto 1937 (ATA).

I Borås museum förvaras under inv.nr 6262 en medeltida sigillstamp av brons med runor. Stampen såldes till museet 1916 av en antikvitetshandlare J. G. Lönnerblad, Borgstena, med uppgift att den hade påträffats 1915 vid grundgrävning i Falköping. De närmare fyndomständigheterna äro icke kända.

Brons. Diam. 25 mm. Tjocklek 4 mm. Stampens åtsida bär i omskriften — enligt fil. lic. Rune Norbergs läsning — majuskeltexten: +S[igillum]·GOBBE·STRET·. I sigillstampens mittfält stå runorna **ku** graverade. Tecknen äro icke stungna. Runtextern är upp och nedvänd ur den vanliga aspekten med korset i omskriftens krön.

Runorna äro att betrakta som ett slags bomärke, måhända initialerna till innehavarens namn. Med **k**-runan uttryckes i så fall *G*[obbe] och med **u**-runan fadersnamnet — Ulf el. dyl. — alltså *U*[lfsson?]. **ku** skulle möjligen också kunna fattas som de båda första tecknen i förnamnet, *Gu*[bbe].

Av sigillbärandens förnamn väntar man i Västergötlands centralområde snarast formen *Gubbe*, men o-vokalen är fördenskull ingalunda onaturlig, helst som en borgare i Falköping kunde ha sina rötter i en mera periferisk del av landskapet. Denna kortform av namnet *Guðbiorn* är belagd i ett par runinskrifter, U 51 och DR 318 (Skåne) och dessutom i medeltida källor. Förmodligen uttrycker ändelsevokalen nominativform i stället för väntad genitiv. Ehuru mindre vanlig finns i sigillinskriftioner flera exempel på detta förhållande, framför allt i sådana fall, där namnets inhemska språkform har behållits. Ett tillnamn *Stret* finns icke belagt på svenskt område, men i Danmark nämnes 1442 en *Pæther Strædh* (*Danmarks gamle Personnavne 2, Tilnavne*, sp. 1084). En felgraving för det vanligare tillnamnet *Stert*, fsv. *stiartr*, är heller icke alldeles utesluten.

Något samtida avdrag av sigillstampen är icke känt, men med hänvisning till bokstävernas form, fransidans bärögla och det allmänna intrycket föreslår Rune Norberg en datering av stampen till 1200-talets slut.

Ännu en medeltida sigillstamp i Borås museum, Vg 225, bär som bomärke ett runliknande tecken. I övrigt äro inga stampar kända med klara runor i mittfältet, men många bomärken i liknande sigill ha otvivelaktigt sitt ursprung i enkla eller kombinerade runtecken.

216. Högstena sn, kyrkogården. Nu i Statens historiska museum

Pl. 168

Litteratur: Cl. Törner, Skrivelser t. Riksantikvarien ^{11/5}, ^{21/5}, ^{9/6} 1920 och t. VHAA ^{18/6} 1920 (SHM inv.bil. 16.449); VHAA:s förvaltningsutskotts protokoll ^{9/6} 1920 (ATA); Svenska Dagbladet ^{27/6} 1920; O. v. Friesen, Avritning av runinskriften ^{20/6} 1920 (i Ant.bok 4, s. 30, UUB); Statens historiska museum, Tillväxten 1920, nr 16.449 (i: Fornvännen 1921); E. Brate,

Undersökningsprotokoll 1922 (ATA); H. Jungner, Anteckningar $8/1$ 1935, $15/7$ 1936 (ATA), Nytt från Falbygdens runfront (i: Falbygden 3, 1936), s. 27f., Högstena-galdern, en västgötsk runbesvärjelse mot gengångare (i: Fornvännen 1936, s. 278f.); A. Nordén, Vår första spökgalder (i: Stockholms Tidningen Stockholms Dagblad $7/3$ 1935), Bidrag till svensk runforskning I (i: VHAA:s Handl. 55, 1943), s. 175f.; I. Lindquist, Skrivelser t. Riksantikvarien $13/3$, $21/3$ 1935 (ATA), Riksantikvariens svar $21/3$, $4/4$ 1935 (avskr. i ATA); W. Krause, Zum Stand der Runenforschung (i: Göttingische Gelehrte Anzeigen 1943), s. 263; H. Wideen, Minnesvårdar och gravkor (i: Skara stift i ord och bild, 1949), s. 313; E. Svärdröm, Högstenableckets rungalder (i: Fornvännen 1967, s. 12f.).

Äldre avbildningar: SHM, fyra fotos (två återgivna i Jungner, Nytt från ..., 1936, fig. 5a–b, två i Jungner, Högstena-galdern, fig. 3–4, i Nordén a. a. 1943, fig. 35–36, samt i Svärdröm a. a. fig. 1); H. Faith-Ell, teckning (återgiven i Jungner, Högstena-galdern, fig. 5–6, samt med vissa ändringar i Svärdröm a. a. fig. 2); H. Jungner, tecknad rekonstruktion av inskriften (återgiven i Högstena-galdern, fig. 7–8, samt i Nordén a. a. fig. 39–40).

Ett runristat bronsbleck påträffades i början av år 1920 »på Högstena kyrkogård vid grävning av en grav, belägen omkring 13 m rakt norr om nordöstra hörnet av kyrkans kor. Av bronsplåtens två delar påträffades den större, då graven grävdes, den mindre först då den fylldes igen. Grävningen utfördes av en son till kyrkovården J. E. Andersson, vilken senare tillvaratog runplattans båda delar. Angående plåtens ursprungliga läge gjordes inga iakttagelser» (H. Jungner, *Högstena-galdern*, 1936, s. 278). Föremålet överlämnades samma år till Statens historiska museum, inv.nr 16.449. Tillvaratagaren erhöll som belöning 50 kronor. Högstenablecket granskades av E. Brate 1922 men låg sedan obearbetat till nyåret 1935, då Hugo Jungner gjordes uppmärksam på föremålet. 1936 publicerades hans forskningsresultat, först i *Falbygden* 3, sedan i *Fornvännen*. Förutom Jungner har Arthur Nordén redovisat inskriften. Det skedde i *Bidrag till svensk runforskning* 1 (1943), s. 175f., och med fullt instämmande i Jungners analys.

Brons. Blecket är i ett vikinnsveck brutet i två delar. Detta har skett i gammal tid. Enligt A. Nordén (s. 176) skulle föremålet, »sannolikt redan vid nedläggandet, omböjts i ena änden». Längd 88 mm (71 + 17), bredd 19–20,5 mm, tjocklek 1,3–1,4 mm. Ytan har en grön ärgpatina, på sina håll dock sönderfränt. Blecket är ristat på båda sidorna. Vardera sidan rymmer två runrader, åtskilda av en ristad linje; sammanlagt finns det alltså fyra rader. Baksidans skiljelinje löper snett ned åt höger. Början av rad 4 begränsas nedtill av en ristad linjestump. Om själva linjeföringen i runorna har redan Jungner (a. a. s. 279) gjort viktiga iakttagelser: »Runorna äro ristade med en vass udd (knivspets, pryl el. dyl.), som förts raskt och energiskt. Uppenbarligen samma runtecken har tecknats betydligt olika på skilda ställen. Ristaren har tydligen varit van att föra runstiftet. Han vill ha fram bistavarnas karakteristiska riktning utan att fråga så mycket efter hur de komma att placeras i förhållande till huvudstaven.» Om anledningen till detta slag av typvariationer har O. v. Friesen till Jungner uttalat den meningen, att Högstena-inskriften i likhet med andra besvärjelseformler (t. ex. Eggjum-inskriften) skulle vara ristad i mörker. Förklaringen faller på sin egen orimlighet. Ristaren kan icke på det lilla blecket ha åstadkommit en till största delen läsbar inskrift av 108 tätt sammanträngda runor utan tillgång till ljus. Inte heller Arthur Nordéns alternativa förslag att »ristaren haft besvär med sin syn» övertygar. En snabb knivföring är i och för sig förklaring nog till de förhållandevis små typvariationerna och en eller annan illa placerad bistav. Genom att den ristande spetsen har hållits snett emot bronsytan har oftast bildats en s. k. grad, en liten upphöjd vall utmed linjerna, vilken ytterligare framhäver rundragen och i flera fall underlättar läsningen. Runorna äro ca 10 mm höga.

»Är inskriften (å de båda delarna) bevarad i sin helhet, eller har ytterligare något stycke brutits bort och förkommit», frågar sig Jungner och svarar själv (a. a. s. 282): »Hade plåten varit längre åt den kant, där inskriften börjar, hade nog skiljelinjen här gått ut ända till kanten. Nu börjar den först ett par mm därifrån, vid nedersta delen av första runans huvudstav. Samma sidas andra rad slutar med en (nedtill bortvittrad) runa **p**, som är ristad i mycket mindre format än övriga runor. Detta visar, att den placerats ytterst vid plåtens kant. Man synes sålunda kunna utgå ifrån att ristningen är i sin helhet bevarad.» Mot detta kan emellertid invändas, att den ristade skiljelinjen mellan rad 1 och rad 2 till vänster vid inskriftens början faktiskt når ända ut till kanten, ehuru den här är tunnare. Inga tekniska skäl hindra sålunda strängt taget, att blecket vid denna kant kan ha varit längre.

Inskrift:

Rad 1: **kalandauiprkanklauiprriipandauip**
           5   10   15   20   25*   30

Rad 2: **uiiprrinandauiprs - - iandauip**
           35   40   45   50   55

Rad 3: **rsikn - - auiprf - randauiprfliuh**
           60   65   70   75   80*   85

Rad 4: **andas - - altfu - - naukumdu - a**
           90   95   100   105

Gal anda vidr, gangla vidr, ridanda vid(r), vidr rinnanda, vidr s[it]ianda, vidr sign[and]a, vidr f[a]randa, vidr fliughanda. S[kal] alt fy[r]na ok um dø[i]a.

»Jag galdrar mot anden, mot den (ande) som är benägen att gå, mot den ridande, mot den rännande, mot den sittande, mot den segnande, mot den farande, mot den flygande. Allt skall förlora sin livskraft och dö.»

Friare översatt: »Jag riktar min besvärjelse mot den dödes ande, mot gengångaren, antingen han kommer ridande eller rännande, visar sig sittande eller segnande, kommer farande eller flygande. I alla skepnader skall spöket förlora sin livskraft och dö.»

Till läsningen: Inskriften är tydligast på bläckets framsida. Detta beror dels på att framsidan är mindre ytskadad än baksidan, dels på att ristaren synbarligen här har gjort ett noggrannare arbete. Ojämnast, mest skadad och därför svåräst är baksidans andra rad, inskriftens slut. En för tolkningen i flera avseenden försvårande omständighet är att skiljetecken helt saknas. Inskriften uppvisar med undantag av den originella **d**-runan inga stungna runor. — I **1 k** har huvudstavens topp gått förlorad genom en kantskada; två små punktformiga fördjupningar strax till höger om hst ovanför bistavens anslutning till denna äro icke ristade. **2 a** har i likhet med inskriftens övriga **a**-runor (undantag **65 a**) dubbelsidig bst; den vänstra delen av bst utgår från baslinjen och är tre gånger så lång som den högra, den högra delen är mycket svagare. I **3 l** är bst ansluten till hst något nedanför dennas topp. **4 a** har samma form som **2 a**. **5 n** har lång ensidig bst, som utgår från huvudstavens mitt och når ned till baslinjen. **6** har formen av en binderuna **al** men bör i likhet med **r. 27, 41, 53, 75, 105** uppfattas som en stungen **t**-runa, **d**. **7 a** har normal form med förhållandevis lång, dubbelsidig bst. **8 u** är smal. **9 i** är tydlig. **10 p** har i likhet med inskriftens övriga **p**-runor lång bst ansluten till huvudstavens topp och bas. **11 r** har som inskriftens övriga **r**-runor s. k. öppen form, d. v. s. bst ansluter på mitten icke till hst. **12 k** är tydlig; bst når icke upp i höjd med huvudstavens topp. I **13 a** är vänstra delen av bst längre än den högra. **14 n** har som flertalet **n**-runor ensidig bst; bst är dock ansatt strax till vänster om hst; bst träffar hst i den följande runan, **15 k**, strax nedanför **k**-bistavens anslutning. **16 l** är djupt skuren; i hst är plåten på ett ställe genombruten; bst utgår från huvudstavens topp. **17 a** har lång dubbelsidig bst, som korsar hst mycket lågt. **18 u** består av två raka stavar; runan är smal. **19 i** träffar nedtill bst i **18 u**. **20 p** är tydlig liksom **21 r, 22 r, 23 i, 24 p**. **25 a** har samma utseende som **2 a** med vänstra delen av bst dominant. Större delen av hst i **26 n** är synlig invid brottet; yttersta spetsen av bst spåras till höger om brottet. **27 d** har lång bst, som träffar bst i följande runa, **28 a**. **29 u** är smal; runans topp har gått förlorad i kantskadan. **30 i** och **31 p** äro tydliga. Efter **31 p** finns i övre raden inga spår av ristning.

Rad 2: Nedre delen av hst i **32 u** har försvunnit i kantskadan. **33 i** är tydlig liksom **34 p, 35 r, 36 r, 37 i**. I **r. 34, 35** och **36** mötas icke hst och bst i toppen. **38 n** har dubbelsidig bst; runans bas är försvunnen i kantskadan. Bst i **39 a** är på grund av utrymmesbrist till största delen placerad till höger om hst. **40 n** har lång ensidig bst, som nedtill når bleckets kant. I **41 d** är **t**-bst ansatt strax till höger om huvudstavens topp. **42 a** är tydlig. Hst och bst i **43 u** mötas icke vid runans topp. **44 i** är tydlig, likaså **45 p**. I **46 r** är bistavens överdel förhållandevis lång. **R. 47** synes vara en brett tilltagen **s**-runa med långa led, den första av nära nog huvudstavslängd. **R. 48** visar en hst, vars övre del korsas av en snett uppåt höger gående bst. Bst har icke anslutning till den följande hst (**49**) men hör förmodligen dit som **t**-bst. **R. 48** kan då uppfattas som **i** och **r. 49**

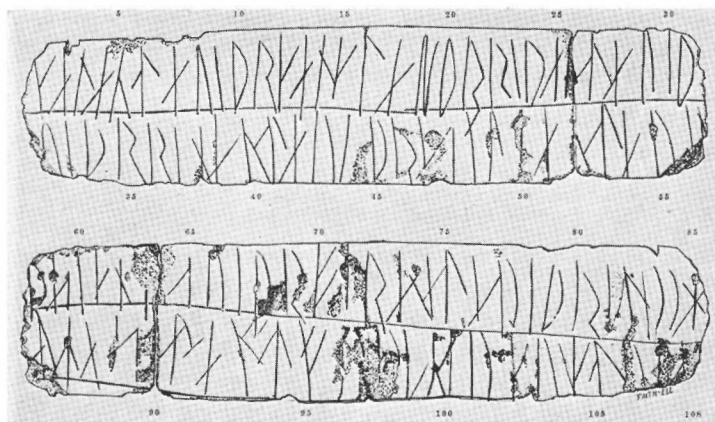

Fig. 334. Vg 216. Högstena sn, kyrkogården. Efter teckning av H. Faith-Ell; här retuscherad av förf. 1/1.

som **t** med bst på både vänstra och högra sidan, d. v. s. har samma form som r. 94, vilken sannolikt är **t**. I ytskadan efter r. 49 spårar man en hst utan bistavar, 50 **i**. 51 **a** är tydlig. Därefter skönjer man i brottet övre delen av hst i 52 **n**, vars bst är tydlig till höger om brottet. 53 **d** är tydlig, likaså 54 **a** med mycket lågt placerad bst, huvudsakligen belägen till höger om hst. 55 **u** är tydlig; hst och bst mötas icke upptill. Därefter är en hst bevarad till sin övre och största del, 56 **i**. Till höger om r. 56 finns ett kort stycke av överdelen till en hst (57) och korsande denna en svagt böjd stav, rester av **p**.

Rad 3: Hst till 58 **r** är delvis försvunnen i kantskadan; bistavens mitt ansluter till hst vid runornas baslinje, bistavens nederdel är kort och i sin helhet placerad nedanför baslinjen, troligen ett korrektur av en först ristad **p**-runa. R. 59 förefaller att vara en **s**-runa snarlik 47 **s** med första leden av huvudstavslängd, lång mellanled som korsar första leden strax ovanför basen och tredje leden nedanför dess topp. 60 **i** är tydlig. R. 61 förefaller att vara **k** med en mycket grund, lågt ansatt, relativt kort bst. R. 62 torde vara en **n**-runa med dubbelsidig, lång bst, icke **l**. I vikningen invid brottet skönjer man nedre delen av en hst (63); inga spår av bistavar i den vittrade ytan. Till höger om brottet finns ett kort, mycket grunt stycke av nedre delen av en hst (64) utan bevarade spår av bst; ytan är vittrad. 65 **a** är bevarad till sin nedre del med tydliga spår av bst till vänster om hst. R. 66 är en **u**-runa med toppen bortvittrad. 67 **i** är tydlig, likaså 68 **p**; runan når långt nedanför skiljelinjen; bistavens nedre del rättad. 69 **r** har förhållandevis kraftig överdel; runan är trots ytskador till alla delar urskiljbar. 70 **f** har två raka bistavar, den nedre ansatt nära huvudstavens bas, bst har troligen icke nått övre kanten så som den övre bst; ytskador omöjliggöra bedömningen. R. 71 är en delvis skadad hst utan bevarade spår av bst. 72 **r** är tydlig. R. 73 är en hst utan bevarade spår av bst; utrymmet gör det troligt att en **a**-bst funnits. Hst i r. 74 har en från basen snett uppåt vänster gående bst utan anslutning till föregående runa, sannolikt en slarvigt placerad **n**-bst. 75 **d** har tydlig bst men ytterst svaga spår av punkteringslinjen. 76 **a** har lågt ansatt, ytterst svag, dubbelsidig bst. 77 **u** är upptill vittrad. 78 **i**, 79 **p**, 80 **r** äro tydliga. R. 81 består av en hst, vars nedersta del är bortvittrad; en nedre **f**-bst kan möjligen skönjas, av en övre dock intet spår. R. 82 synes vara **l** med bst ansatt strax nedanför huvudstavens topp och lätt korsande följande hst, 83 **i**. R. 84 består av två bågböjda linjer, **u**. 85 **h** avslutar raden; huvudstavens topp är borta.

Rad 4: R. 86 skall troligen uppfattas som en binderuna **an** (eller **al**). R. 87 synes vara **d** med lågt ansatt bst eller möjligen **t** med båda bistavarna lågt ansatta. 88 **a** har grund bst. R. 89 är en **s**-runa av samma utseende som inskriftens övriga **s**-runor (47, 59). I brottet efter 89 **s** har förmodligen en hst legat, men nu finnas inga säkra spår av en sådan bevarade. Jungner kommenterar en supponerad **k**-runa på följande sätt (a. a. s. 291): »R. 90 **k**, huvudstaven ett förmodat vertikalt streck, utefter vilken fördjupning plåten brutits av. Då denna 'undre' del av plåten — i motsats till den 'övre' halvan — brutits rakt av utan att det minsta böjas, har med all sannolikhet plåtens motståndskraft här varit mycket försvagad genom att två vertikala ristnings-

linjer, en från vardera sidan, kommit att ligga över varandra (jfr ang. r. 52); spår av denna huvudstav kunna nu ej skönjas i de vittrade kanterna. Vänster om den förmodade huvudstaven är plåten frätt av syror, inga där iakttagbara spår av bistav. Från en punkt något under mitten av den antagliga huvudstaven går snett uppåt en rak linje, som skär nästa runas huvudstav. Hör detta streck — som rimligt synes — till r. 90, är denna runa snarast **k** (möjligen **a**).» R. 91 består av en hst med en **l**-bst, som upptill är svag; en snett uppåt höger gående bst (**a**-bst) korsar dessutom hst på mitten. Det är denna bst, som Jungner uppfattar som **k**-bst till en i brottet förlorad hst. R. 91 är **l** eller möjligen **d**. Den snett uppåt höger gående linje, som Jungner har iakttagit vid **l**-bistavens nedre ända är ristad; felplacerad **a**-bst i en binderuna **al**? R. 92 har en lågt ansatt, kort, dubbelsidig, tämligen svag **a**-bst. R. 93 har en lågt ansatt **l**-bst eller möjligen en förhållandevis högt placerad **n**-bst. R. 94 har närmast utseendet av en normal **t**-runa med två bistavar, av vilka den högra utgår från runans topp, medan den vänstra är ansatt strax nedanför toppen; inskriften har i övrigt icke någon absolut säker **t**-runa att jämföra med (se r. 49); man skulle därför kunna fråga sig, om ristaren möjligen har avsett en **d**-runa med en punkteringslinje, som har ansatts för högt; med all sannolikhet är r. 94 dock **t**. 95 **f** är tydlig; övre bst är ansatt något till vänster om hst. R. 96 förefaller att vara en **u**-runa, där hst och bst icke mötas upptill; av hst återstår nedersta delen tydlig samt toppen, resten är försvunnen i en djup frätskada; en liknande skada har borttagit praktiskt taget hela bst, men av allt att döma har en **u**-bst funnits; det finns i varje fall ingen antydning om någon annan bst. R. 97 är också svårt skadad; nedersta delen av runan har blivit bortfrätt; runans övre, bevarade del svarar närmast mot **þ**, **u**, **r**, eller möjligen **l**; de djupa ytskadorna kring runans nederdel synas helt ha utplånat bistavens eventuella fortsättning; alla fyra läsningalternativen stå därför öppna. R. 98 är en hst utan spår av bst; en svag, men säkert ristad linje, som utgår strax till höger om huvudstavens bas och sträcker sig snett uppåt höger utan att nå fram till nästa hst, uppfattar Jungner som en felplacerad **a**-bst till r. 98; runan torde alltså vara **i** eller **a**, snarast **a**. R. 99 är **n**. 100 **a** har högt ansatt bst. R. 101 är **u**, ehuru hst och bst icke mötas upptill. 102 **k** har svag men säker bst. 103 **u** är klar; hst och bst mötas icke upptill. R. 104 är **m** med den vänstra bst längre än den högra. 105 **d** har mycket lång bst. I 106 **u** är hst otydlig genom ytskada, bst däremot tydlig. Därefter skönjas mycket svaga spår av en hst (107) utefter kanten av en ytskada men inga spår av bst. Sist i raden finnas ytterst svaga spår av en hst (108) med **a**-bst synlig till vänster om hst; till höger om hst är ytan frätt.

E. Brate har granskat inskriften 1922. Om jag har fattat hans handskrivna text och markeringar rätt, läser han den så: **kalændæ uiþr kænklæ uiþr riþa m(mæ) uiþ | uiþr rinkua sæ uiþr imliænām(æ?)ur | þsisrio uiþr faluilstiiþl(+i)kh | þirfiþtñiukumaia**. Kommentaren visar, att Brate har varit ytterst tveksam om läsningen och även om inskriftens innehåll: »Arten av inskriftens innehåll framgår kanske av den upprepade prep. **uiþr** 'emot', inskriftens satser torde omtala, vilket läkemedel hjälper mot de efter **uiþr** uppräknade sjukdomarne. Mellan två **uiþr** står alltså först en sjukdom och sedan ett läkedom, som hjälper emot den efter det senare **uiþr** anförda sjukdomen. Åtminstone en sjukdom kan förmodas, nämligen I 22–25 **riþa**, som är fsv. *ridha* f. 'feber, frossfeber, frosskakning', isl. *riða*, om än ordets nom. sg. här är brukad i stället för dat. sg., eller ock är 22–24 **riþ** ensamt en förkortad beteckning för sjukdomen, vilken förkortning härrör från det knappa utrymmet. Denna förmodan kan stödjas av förhållandet med II 5–8 **rink**, som på grund av sin plats måste vara en sjukdom och kan vara förkortning av fsv. *ringormber* m. 'revorm'. Emellertid överensstämmer icke den medicin som De fsv. Läkarböckerna [*Läke- och Örte-Böcker från Sveriges medeltid*, utg. av G. E. Klemming, 1883–86, Saml. utg. af Sv. Fornskriftsällsk. 26] föreskriva mot *ridha* med det som står före I 18–21 **uiþr**, nämligen kirwiil mz wiin LB 7: 100; 8: 49, hwith elleborus 3: 145, synaps frö 7: 150; 2: 51; 8: 51, Apium l. märke 7: 156. Av läkemedelsnamnen är det endast I 1–7 **kalændæ**, som har samma form som ett känt ord, nämligen l. *Kalendæ* månadens första dag men ett ord av denna betydelse passar ju ej i det förmodade sammanhanget, som kanske därför är felaktigt. För att vinna en medicin har jag tänkt mig som möjligt, att **kalændæ** genom förkortning eller sammanblandning kunde stå för *Calendula officinalis*, fsv. *ringbloma*, som enligt LB 3: 78 hjälper 'for etir som är jñne i liffuena', 'for hwnda bith ok annor eetirligh bith', 'for myken hite i maga hornit ok for thes forbindelse' och 'kommer ok bort waartir',

men i LB 6: 284 kallas denna medicinalväxt 'solsequium ringebloma' och LB 3: 78 anges dess namn sålunda: 'Elentropium sponsa solis venuteria solsequium thz kallir ringebloma', och min förmodan torde därför vara oriktig.»

Hugo Jungner translittererar inskriften (*Fornvännen* 1936, s. 282): **kalandauiþrkanklauiþrriþandauiþ / uiþrrinandauiþrsitiandauiþ / rsikn[and]uiþrþarandauiþrfluih / antas[k]alaltfuþanaukumduia**. Läsningen skiljer sig icke i sak men till några små formella detaljer från den han strax förut hade publicerat i *Falbygden* 1936. I sistnämnda arbete har han återgivit runan 62 som **I**; dessutom har han som osäkra eller skadade utmärkt runorna 58, 61–65, 71, 73, 81, 86, 87, 90, 91, 96–98. Till sin läsning i *Fornvännen* har han om runan 62 anmärkt (s. 284), att denna »förmodas vara en olyckligt ristad **I**-runa». Runföljden 12–17 **kankla** förklarar han på följande sätt (s. 284): »runorna **an** äro överhoppade liksom det streck, som skulle ha förvandlat **I** till **d** (l. **t l. al**). Ordet bör läsas *ganganda*.» Vidare företar Jungner en omplacering av runföljden 29–31 **uiþ** (s. 284): »I slutet av *Ia* stå tre runor **uiþ**, som sedan upprepas i början av nästa rad: **uiþr**. Det vill synas, som om detta icke skulle bero på en felristning utan snarast sammanhänga med någon beräkning hos ristaren. Att döma av parallellismen mellan de kända leden skulle detta **uiþ(r)** egentligen ha stått i radens början. Av vissa skäl synes ristaren ha velat börja med **kal** (för att få läsa detta dubbelt eller däri inlägga en särskild mening? ...)» Detta motiverar han så (s. 286): »Ristaren synes i fråga om inskriftens början ha åsyftat, att det begynnande *gal* skall kunna läsas för sig, kanske dubbelt, med *uiþ* inskjutet. Genom att flytta *uiþ* från början av rad *Ia* till dess slut har han fått fram en fördold besvärjelse: *gal* = '(jag) gal, galdrar, besvärjer'; *uiþ* 'mot'; *galanda* 'den galande, besvärjande'.» Jungners tolkning lyder alltså, på fornsvenska respektive nysvenska med hans egen uppställning (s. 292f.):

»[Gal]	[Jag galdrar]
1. <i>viþ(r) galanda</i> ,	mot den galdrande,
2. <i>viþr ganganda</i> ,	mot den gångande,
3. <i>viþr riþanda</i> ,	mot den ridande,
4. <i>viþr rinnanda</i> ,	mot den rännande,
5. <i>viþr sætianda</i> ,	mot den försåt sättande,
6. <i>viþr sighlanda</i> ,	mot den seglande,
7. <i>viþr þaranda</i> ,	mot den farande,
8. <i>viþr fliughanda</i> ;	mot den flygande;
9. <i>skal alt fuþ anna</i>	uslingen skall allt ge sig av
10. <i>ok um døia</i> .	och till åtföljd (av galdern) dö.»

Sin tolkning har Jungner utförligt kommenterat. Han påpekar att blecket har påträffats på norra delen av kyrkogården, där brottslingar begrovos, vilka man kunde frukta skulle gå igen.¹ »Fyndomständigheterna ge således vissa skäl för antagandet, att plåten haft till syfte att avvärja spökeri från någon fruktad död» (s. 294). Efter att i inskriften ha funnit åtta presensparticip, ack. sg. mask., föregångna av prep. *við(r)* 'emot' sammanfattar Jungner (s. 299), under hänvisning till fornnordisk litteratur och senare uppteckningar av folktro, sin åsikt om innehållet i runföljden 1–88: »Högstenagalderns åtta första rader synas alltså få en sammanhängande, slutna innebörd. Den runristande besvärjaren vill med sin galder avvärja en död galdramans fruktade spökerier, var sig den döde skulle uppträda *besvärjande*, *gångande*, *ridande*, *rännande*, *snärjande*, *seglande*, *farande* eller *flygande*.» Tolkningen av inskriftens slut, runföljden 89–108, bereder honom större svårigheter (s. 300): »Efter övervägande av flera olika sätt att läsa och uppdelning dessa rader har jag stannat vid här framställda förslag såsom enligt min mening *rimligt* men *ingalunda säkert*.» Jag citerar Jungners kommentar till detta parti i sin helhet (s. 300f.): »Är den anförda läsningen riktig, skulle *fuþ* vara en beteckning på gengångaren, som besvärjaren vill hålla borta. *Fuþ* är ett grovt smädeord av obscen ursprung.

¹ Här kan erinras om att Högstena kyrka är belägen i en norrsluttning invid Plantaberget, där området N och Ö om kyrkan är mera lämpat för begravning än söderut.

Det ingår i hunds-*fott* 'usling, kräk' och i adjektivet *futtig*. Ordet finnes i den norska Gulatingslagen i sammansättningen *fuþ-flogi* 'Person som ikke vil ægte sin Fæstekvinde, men flyr hende' (Fritzner). Är det då rimligt, att besvärjaren benämnt gengångaren med ett skällsord: 'usling, kräk, as'? Antagandet synes ha skäl för sig. Genom att smäda och ärekränka vill besvärjaren beröva gengångaren hans andliga kraft, hans moraliska integritet. I den förut anförda sagan om Hromund Greipsson slungar Hromund mot den i gravhögen boende Train sådana tillmälen som 'gamling', 'lede hund', 'fege usling', 'arge skalk'. Efter en ordträta av denna karaktär hugger Hromund huvudet av gravbon och bränner honom på bål. Sedan gravbon så fått *dö* (*deyia*), är han helt ur världen.» Och Jungner fortsätter beträffande tolkningen av runinskriftens slutparti: »I *anna* ser jag det verb, som ännu fortlever i västgötskans *anna på* 'skynda på', 'driva på, mana på' (t. ex. en häst, folket). Detta *anna* 'verkställa, skynda, hasta, brådska' (Rietz) hänger samman med *and*, *ann* 'skördearbete, brådska arbete', *ansti(d)* 'skördetid, bråd tid, brådska'. 'Uslingen skall allt få bråttom, få ansti', säger besvärjaren om den spökande. Emellertid finns det ett helt annat men tämligen likljudande verb *ana* (varav *ande*, *andfådd* etc.), som är särskilt känt från nynorskan och nyländskan men även uppgives från svenskt område (Rietz: *ana* 'gå långsamt'; Kalmar län). Det betyder *gå*, *ge sig av*, *störta iväg*, *rusa blint åstad* etc. Dessa båda verb synas till betydelsen somligstades ha påverkat varandra (Torp, Nyno. et. ordb., s. 6, 476). *Anna* 'skynda, hasta' kunde få den förstärkta betydelsen 'skynda med andfådd, flåsande brådska', en betydelseparallell till Sigtuna- och Canterbury-amulettens *fly*, *fara*. Alltså: 'uslingen skall allt få bråttom, ge sig av' — 'ok um döia'. 'Allt' synes stå adverblikt i ungefär nutida mening: 'alldeles, minsann, för visso'. Det är en från fornnordiska sagor väl känd föreställning, att man kan låta en död, som spökar, *dö för andra gången*, t. ex. genom att bränna honom eller slå en påle genom honom och sänka honom i ett träsk. En sådan tillintetgörande vill runristaren-besvärjaren tillskynda gengångaren. Emellertid har den sista raden ännu ett ord: (ok) *um* (döia). Det synes ej vara förenligt med fornnordiskt språkbruk, att detta skulle betyda 'och dö omigen'. Däremot betyder prep. *um* även: *för* — *skull*, *på grund av*, *till följd av*, t. ex. fornisl. *um þat verk* 'till följd av den gärningen'; jfr tyskans *darum* 'därför'. På Högstena-galdern står ordet *um* självständigt och betonat. Det underförstådda synes vara 'denna besvärjelse, galdern'.»

Jungner frågar sig slutligen (s. 303), om inskriften med sina 108 runor möjligen också är ett uttryck för talmagi (2 × 54).

Tolkningen har kostat sin upphovsman aktningssvärd möda och förefaller bestickande. Jungner har enligt egen utsago (*Fornvännen* 1936, s. 288 not 6) samarbetat med Arthur Nordén. Han har också ifråga om vissa detaljer tagit under övervägande uppslag från två andra forskare, Otto von Friesen och Hugo Pipping. Ambitionen att fullständigt lösa alla de problem inskriften erbjuder har emellertid frestat Jungner till vissa ingrepp i texten och till konstruktion. I sak är dock hans uppfattning av bleckets inskrift som en gengångarbesvärjelse utan tvivel riktig.

Jungner har utgått ifrån, att inskriften är fullständig, och det intrycket får man framför allt genom bleckets homogena utseende. Jungners läsordning är säkert den rätta. Sex presensparticip i oblik form, m. sg. ack., styrda av prepositionen *viðr* äro ofrånkomliga. Odisputabla till innehållet äro 22–28 **riþanda** *riðanda* 'ridande', 36–42 **rinanda** *rinnanda* 'rännande', 70–76 **f-randa** *faranda* 'farande', 81–88 **fliuhanda** *fliughanda* 'flygande'. 47–54 **s-ianda** kan alternativt med Jungners *sætianda* 'sättande' vara *sitianda* 'sittande'. Skälen för att fatta 59–65 **sikn--a** som *sighlanda* äro däremot icke övertygande. Jungner söker här till varje pris ett rörelseverb analogt med 'ridande', 'rännande' etc. Men lika viktigt är att beakta, tycks mig, det motsatsförhållande som varje verbpar synbarligen innehåller. Frånsett sådana synpunkter kan enligt min mening r. 62 bara läsas som **n**, ej som **l**, presensparticipet är således *signanda* eller möjligen *siganda*. I förra fallet måste man räkna med en utelämnad runa eller r. 63 som binderuna, i det senare med en omkastning av r. 62 och 63. Orden äro att hänföra till fsv. *signa* respektive detta verbs inkoativ *signa*, båda med betydelsen 'segna, sjunka, falla'. Det s-allittererande ordparet bör alltså kunna vara 'sittande' — 'segnande', vilket förefaller rimligare än 'sättande' — 'seglande', där 'sätta' dessutom skulle ha en överförd, eljest icke belagd betydelse 'sätta snaror', även som rörelseverb tvivelaktigt. Det nya förslaget är också avgjort bättre än

Magnus Olsens *salianda* — *signanda* 'säljande (=bjudande)' — 'signande' (se vidare Jungner a. a., s. 296 not 11).

Runföljden 1–7 **kalanda** är visserligen till formen analog med de sex nämnda presensparticipen — och har ju uppfattats så av Jungner — men den kan också fattas som två ord *gal anda*, vilket v. Friesen föreslagit (Jungner a. a., s. 298 not 16): »*gal anda viþr, ganganda viþr, riþanda viþ(r)*, d. v. s. 'jag riktar besvärjelse mot anden, mot den gångande, mot den ridande'». Inskriften förefaller av flera skäl att redan när den ristades på Högstenablecket vara en gammal ramsa, en besvärjelseformel, användbar mot en gengångare vilken som helst, inte bara Högstenamannens vålnad och inte bara en galdermans. v. Friesens förslag är tacknämligt, därför att det på ett realistiskt sätt eliminerar varje sådan inskränkning i formelns användbarhet, samtidigt som det i klarskrift utpekar besvärjelsens objekt. Förslaget skiljer sig också som synes från Jungners ifråga om prepositionen *viðr*. v. Friesen menar, att dess ställning i rad 1 är postpositiv. Därmed skulle problemet med de två på varandra följande *við(r)*, r. 29–31 och r. 32–35, också försvinna.

Rad 1 rymmer ännu en problematisk runföljd, 12–17 **kankla**, som det kan vara lämpligt att undersöka före ett ställningstagande beträffande *viðr*. En eftersträvad likformighet med de övriga presensparticipen är Jungners starkaste motiv för konstruktionen *ganganda*, som förutsätter flera ristningsfel; utelämnandet av två runor, **an**, mellan r. 15 och 16 samt en punkteringslinje i r. 16. Ristaren skulle i så fall efter det att han skurit huvudstaven till r. 16 och nyligen ristat runföljden 13–14 **an** trott sig ha hunnit ända till **d**; han skulle samtidigt ha felbedömt bistaven i 15 **k** som en punkteringslinje i den avsedda **d**-runan och till huvudstaven ifråga (16) fogat endast en **t**-bistav, varefter han fortsatt med ordets avslutande **a** (17). Med ett annat uppslag, som tydligen icke vann gehör, kom Hugo Pipping, som förklarar sig »benägen att föra **gangla** till ett subst. **gængil* m. (fvn. **gengill*), vilket förhåller sig till *ganga* som fvn. *ferill* till *fara*; alltså Högstenaplattans **gangla** = *gængla* 'gångare'» (Jungner a. a., s. 297 not 15). Men Jungner står fast vid *ganganda*, »om än *gangla*, **gængla*(?) i och för sig erbjuder en antagbar ordform; jfr fsv. brun-*gangol* [adj. 'som ofta går till brunnen', Söderwall], by-*gangol* ['som är van att gå till byn']» (a. a. s. 297). Ännu ett exempel från fornsvenskan är när-*gangol* 'närgången, påträngande'. Den andra sammansättningsleden i dessa adjektiv är en avledning av verbet *ganga*, urn. **gangular*, fisl. *gøngull*, nyisl. *gøngull*, 'som er i Gang, i Bevægelse' (Fritzner), 'der viel zu gehen hat' (de Vries), feng. *gangol* (även *gengel*, fht. *-gengil*). I svenska dialekter förekommer sparsamt (el. har förekommit) dels ett substantiv *gængla* r. el. f. 'stylda †; gångjärn; vaggmed; skruvgänga †', dels ett verb *gængla* 'vackla, gå med osäkra steg; dingla †; föra ett barn i ledband †' (SAOB). Dessutom finns dialektalt ett verb *gængla* 'vackla' (Rietz). Samtliga äro *l*-bildningar till *ganga*. Ett fsv. adjektiv **gangol* (= fisl. *gøngull*) synes mig vara ett väl valt karakteristikum för en gengångare. Högstenableckets **kankla** skulle således återge formen *gangla* m. sg. ack., liksom de följande presensparticipen styrd av prepositionen *viðr*.

En sådan tolkning av runföljden 12–17 gör också tolkningen av runföljden 1–7 som *gal anda* antagligare, eftersom det inte längre formellt existerar någon klar parallellism mellan **kankla** och de följande presensparticipen, så som Jungner med sitt felristade *ganganda* frestades antaga. Allitterationen, som mnemotekniskt är en viktig faktor i ramsan, kvarstår ändå med det nya förslaget till tolkning av inskriftens början. Det kan mot tolkningen *gal anda* möjligen invändas, att belägg på substantivet *andi* m. i betydelsen 'gengångare, spöke' saknas. För undvikande av missförstånd vill jag framhålla som min uppfattning, att ordet här torde ha sin allmänna betydelse 'ande' eller snarare 'andeväsen' och först genom *gangol* och övriga karakteristika får sitt speciella innehåll. Jfr min friare översättning på s. 396, som kanske klarare än den ordagranna uttrycker innehållet i mitt tolkningsförslag.

Återstår beträffande rad 1 att söka besvara frågan om vilken ställning radens tre prepositioner *viðr* intaga. Det finns två alternativ beroende på vilken mening man inlägger i texten: 1. *Gal anda, viðr gangla, viðr riðanda, uip* »jag galdrar med avseende på anden, mot den som är benägen att gå, mot den ridande», varvid *anda* är sg. dat., *viðr* bokstavligen preposition och 29–31 **uip** överflödigt genom ristarens upprepning av *viðr* i början av rad 2. — 2. *Gal anda viðr, gangla viðr, riðanda við(r)* »jag galdar mot anden, mot den (ande) som är benägen att gå, mot den ridande». I detta fall står *viðr* postpositivt och r. 29–31 har en funktion. Jag vågar inte med bestämdhet avgöra frågan men har i översättningen ovan s. 396 stannat för det sistnämnda

alternativet. Formellt kunna givetvis både *anda* och *ganġla* vara pluralis, men singularformer äro bättre motiverade.

Jungners tolkning av inskriftens avslutning är formellt invändningsfri. Det bör dock betonas, att vissa runor äro oklara och utan hinder kunna läsas på annat sätt, somliga på flera andra sätt. Oklara äro framför allt r. 90–91, 97–98 samt 107.

Runföljden 89–91 är givetvis vanskelig, men ingenting hindrar, att där har stått *skal*, hjälpverbet, 1. el. 3. sg. I varje fall erbjuder sig för närvarande icke något bättre förslag. Runföljden 92–94 bör, om Jungners läsning är riktig, vara *alt*, sg. nom. el. ack. n. av adjektivet *allr*. Om ordet har sin substantiviska betydelse 'allt, alltsammans' eller en adverbial 'helt och hållet, förvisso' är ovisst. Den skulle möjligen också formellt kunna vara *ant* eller rent av *and* och i så fall sg. nom. el. ack. av fsv. *and* m. i betydelsen 'ande, andeväsen', den äldre sidoförmen (urspr. fem.) till *andi* m., som ristaren tycks ha använt i inskriftens inledning. 101–102 *uk* bör vara konjunktionen *ok* och 103–104 *um* den perfektiverande partikeln *um*. 105–108 *du-a* kan vara inf. *doia* 'dö', men andra möjligheter kunna grafiskt icke helt uteslutas, t. ex. *doða* 'döda', *dona* 'stinka'.

Runföljden 95–100 är svårast att komma till rätta med. Den bör rimligen innehålla ett verb samordnat med 105–108 *du-a*; eventuellt är verbet utrustat med objekt. Frånvaron av skiljetecken är i denna del av inskriften särskilt besvärande. R. 97 kan alternativt läsas som *þ, u, r, l*, r. 98 som *a* eller *i*, vilket tillsammans ger inte mindre än åtta kombinationer. Jungner har provat en: *þa, fuþ ana*. Den har fördelen att grafiskt och formellt gå ihop, även om Jungner tvingas gripa till två mycket ovanliga ord och en ganska krystad motivering. Hans tolkning av 105–108 *du-a* som *doia* är rimlig, om man syftar på spökgestalterna som levande väsen — och så ha de säkert uppfattats av ristaren och hans omgivning. Jag ansluter mig till denna tolkning av 105–108 *du-a, doia*.

Efter att ha provat och förkastat andra läsningssamband av r. 95–100 och flera uppslag till tolkning av denna runföljd (t. ex. *fulna, funa*, båda 'ruttna', *fojia na* 'komma liket att ruttna', *furi na* 'nä elden') har jag stannat för läsningen *furana* (ev. *furina*), förslagsvis inf. av ett intransitivt verb *fyrna*. Verbet finns visserligen inte belagt i fisl. och fsv. men är känt från sydsvenska dialekter i Blekinge och Småland (Rietz: *forna, förna, fyrna*), där det betyder 'av ålder förtorka, vissna', samt från fda., *forne* 'ældes, svækkes' (Kalkar). Transitivt möter det i VmL J 15: 5, *fyrna* 'lägga i träda'. Verbets s-form, *fyrnas, fornas, fornas* 'åldras, bli gammal', förekommer i fisl. samt i fsv. lagtext, ÄVgL K 6 (*Taker kyrkia at fyrnass* ...).

Högstenainskriftens slutparti blir enligt detta tolkningsförslag: *skal alt fyrna ok um doia*. Beroende på hur man uppfattar det lilla ordet *alt*, kan satsen formellt översättas på två sätt: »Allt (=otyget) skall förlora sin livskraft och dö» eller »han (=anden) skall helt förlora sin livskraft och dö». I båda fallen når inskriften sin klimax i det genom *um* förstärkta *doia*. Det första alternativet är korrektast, grammatiskt sett. Man vill nämligen gärna se subjektet till *skal* 3. sg. utsatt.

Tolkningen *fyrna* har fördelen att kunna appliceras även på en läsning av r. 95–100 som *furina*. Den förutsätter nämligen ett ristningsfel, 98 *a* (el. *i*) är överflödig. En inskottsvokal till följd av ristarens trevande ljudanalys hör till de vanligaste stavfelen i runinskrifter, i synnerhet i r-förbindelser. Ett gott exempel utgör Vg 162: *• uebiurn • sati • istin • pina • eftir • tuli • sunu • sin • tereke • haraþa kuþan* *Væbiorn satti sten þenna æftir Toli, sun sinn, dræng harða goðan* med inte mindre än fem sådana felskrivningar.

Beträffande inskriftens ålder konstaterar man, att formen på *a*-, *r*- och *s*-runorna är ålderdomlig, samt att stungna runor, fränsett *d*-runan, genomgående saknas. Däremot äro *n*-runorna av yngre typ och *þ*-runorna klart medeltida. Runan *d* är till formen unik men otänkbar före medeltidens inträde. Troligen har inskriften ett par binderunor. Fåtalet sådana gör under alla förhållanden en datering till tiden före 1200-talet, binderunornas blomstringstid, antaglig.

Språkligt företer inskriften också ålderdomliga drag. Sådana äro *um* i sin pleonastiska ställning, allitterationen och meningsbyggnaden, t. ex. den subjektlösa verbformen *gal*. Språkformerna ha inga speciellt medeltida karakteristika och ingen lokalfärg.

Jungner anser, att **d**-runan snarast daterar inskriften till början av 1100-talet (a. a. s. 303). Denna tidiga datering kan vara riktig med hänsyn till inskriftens många ålderdomliga drag. Dess karaktär av ramsa med en sådans benägenhet för retarderade språkformer och uttryck manar dock till försiktighet. Den unika (och missformade) **d**-runan kan heller inte kronologiskt fixeras. Det råder emellertid ingen tvekan om att inskriften har tillkommit på 1100-talet. Men tidsramen bör försiktigtvis vidgas till att omfatta hela 1100-talet. Av allt att döma härrör Högstena kyrka från samma århundrade.

217. Rådene sn, kyrkan

Litteratur: L 1903, T under nr 71. Ulf Christofersson 1687 i KB F 1 7 a, bl. 23; J. Marchander, Uppteckning $\frac{2}{s}$ 1687 (originalet förlorat, avskr. i S. Wilskmans samling *De singulis in dioecesi Scarensi parochiis I*, sp. 501, Skara Stifts- och landsbibl., d:o av P. Tham 1793 i J. G. Liljegren, Fullständig Bautil nr 1560, ATA, d:o på en lös lapp i Sundholmska samlingen vol. Timmele, Skara Stifts- och landsbibl., d:o i Th. Ljunggren, Beskrifning öfver Sjogerstads Församling 1814, KB M 98, s. 23, d:o i J. P. Carlmark, Om Fornlemningar och andra Märkvärdigheter inom hvarje Pastorat af Skara Stift, s. 21, Skara Stifts- och landsbibl.); J. Peringskiöld, Monumenta 9, p. 61 (avskr. i J. G. Liljegren, Fullständig Bautil, nr 1903, ATA); J. Broberg, Anmärkningar öfver Sjogerstadz Församling vpretade år 1752 (i Wilskman a. a. III, avskr. 1793 av P. Tham i Fullständig Bautil, nr 1560, ATA, d:o i Sundholmska saml. vol. Sjogerstad, samt hänvisning i J. P. Carlmark a. a.); S. Wilskman, Anteckning i ovan a. a. I, sp. 533; J. G. Liljegren, Runlära (1832), s. 163f.; G. Brusewitz, Westergötland 1861, s. 66f. (ATA); P. A. Säve, Berättelse 1863, s. 168 (ATA); A. Grape, Studier över de i fornsvenskan inlånade personnamnen 1 (1911), s. 86 not 2; E. Fischer, Västergötlands kyrkliga konst under medeltiden (1920), s. 91 f.; G. Linde, Kyrkobyggarna i Rådene (i: Falbygden 13, 1958, s. 40f.); E. Svärdström, Birgitta i Rådene (i: Fornvännen 1963, s. 246f.).

Avbildning: J. Hartling, teckning (i Peringskiölds Monumenta, p. 61).

»J Rådene Kyrka ofvan ingången till Choret, stod på en hvalfboge af träd, ännu qvar 1687 en Runskrift, som afteknades af framledne Pastor i Stenstorp J. Marchander», skriver prosten Th. Ljunggren 1814 i sin *Beskrifning öfver Sjogerstads Församling*.

Rådene är sedan gammalt annexförsamling till Sjogerstad men hade intill år 1865 egen kyrka, som härstammade från tidig medeltid och nu är riven. På sydväggen i Sjogerstads nuvarande kyrka — uppförd 1866 gemensam för de båda församlingarna — vittnar ännu i dag en reliefhuggen sten, vilken suttit över ingången till Rådene kyrka, om annexkyrkans höga ålder. Stenreliefen anses vara karakteristisk för det utgående 1100-talets eller möjligen det begynnande 1200-talets bildhuggarkonst.

Den träbåge med runinskrift, som Ljunggren beskriver, var synbarligen försvunnen 1814, och materialets bräcklighet utesluter praktiskt taget varje möjlighet till återfynd. I tidigare källor finnas emellertid åtskilliga uppteckningar av inskriften, av vilka ett fåtal kunna anses vara autentiska, medan de flesta endast utgöra avskrifter och bearbetningar.

Äldst tycks Jacob Hartlings teckning 1671 i Peringskiölds *Monumenta* vara, fig. 335. Den bär den korta överskriften »Vhti rådhenne Kiörka». Några år senare, 1687, upptecknades inskriften på Johan Hadorphs uppdrag av Ulf Christofersson, fig. 336. Hans uppteckning är bevarad i koncept och är rubricerad: »På ett smalt brede i rådene kyrka fram ved Choret står dhetta skrefvit». Från samma år, 1687 den 3 augusti, härstammar den uppteckning, som pastor Jon Marchander i Stenstorp skulle ha gjort, vilken nu emellertid tycks vara försvunnen men åberopas av Th. Ljunggren och före honom av lektor Sven Wilskman i Skara. Den sistnämnde skriver (*De singulis in dioecesi Scarensi parochiis I*, sp. 501): »J Rådenes Kyrka finnes en sådan Runeskrift, aftagen a. 1687 d. 3. aug. af H. Jon Marchander P. i Stenstorp». Det är av flera skäl tydligt, att Wilskman själv inte har sett inskriften. På tal om Stenstorps kyrka, några sidor längre fram i samma handskrift (sp. 533), nämnes inskriften med ett notabene »denna Inscription el. incision lærer ei finnas här utan i Rådene». Uppgiften, som Wilskman syftar på, meddelar han sig ha fått av »Rhyz» [Paul Rhyzelius, 1696–1752, rektor i Skara], som funnit runskriften »po en stång i Choret» men förväxlat kyrkorna.

Ibland har man tagit för givet, att inskriften har tillhört en runsten. På baksidan av en lös lapp, inlagd

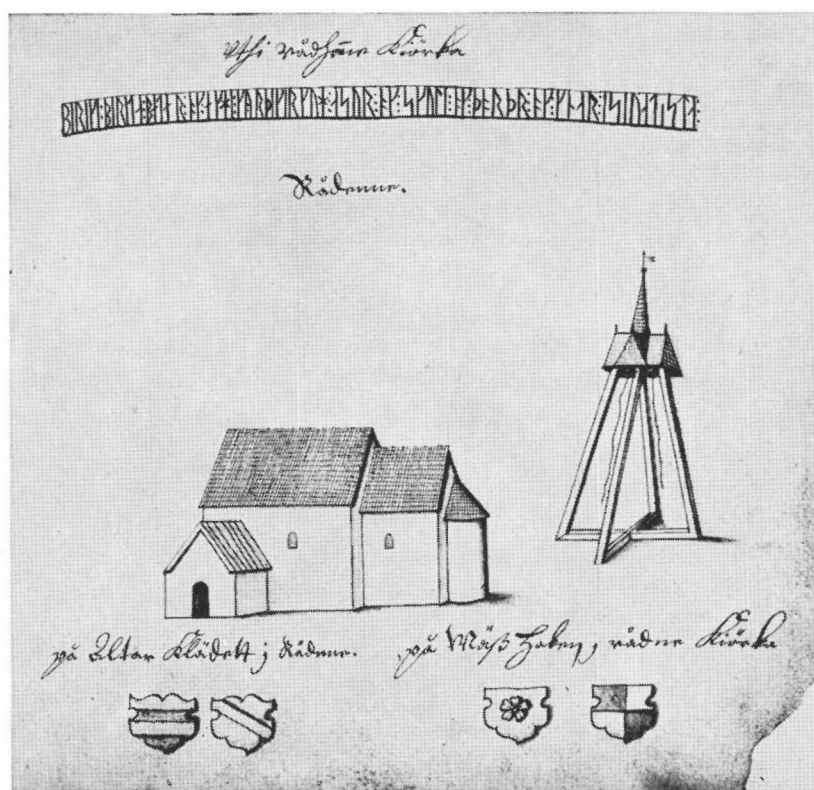

Fig. 335. Vg 217. Rådene sn, kyrkan. Efter J. Hartlings teckning 1671 i Peringskiölds Monumenta.

i volymen Timmele i Sundholmska samlingen, finns en osignerad uppteckning (otvivelaktigt Wilskmans), som bär påskriften »Thenne sten finnes i Rådenes Kyrka uti choret, aftagen af Pastore ibm J. Marchandro a° 1687 d. 3 Aug.». Även P. A. Säve (1863) utgår ifrån att inskriften har varit ristad i sten: »Runsten, Lilj. 1903 fanns ej.» G. Brusewitz sökte den (1861) förgäves »på kyrkan», alltså måste den vara »utplånad eller öfverkal-kad». Dessa uppfattningar om inskriftens underlag bero på missförstånd. Det råder tekniskt sett en viss oklarhet om inskriftens karaktär. Har den varit inskuren i träet eller har den varit målad? Det förra är mest sannolikt med hänsyn till att den ännu på 1600-talet icke i någon större utsträckning företedde skador.

Att träbågen med inskriften fanns kvar ännu vid mitten av 1700-talet, kan man sluta av kyrkoherde Johan Brobergs *Anmärkningar öfver Siogerstadz Församling 1752*, där en uppteckning av inskriften har följande överskrift: »J Rådenes Kyrkia, ofwan ingången til Choret, på en gammal träboge, fins följande Runske bokstäfwer, el. namn, förmodel. deras, som låtit göra thet ther uppå stående Christi crucifix», fig. 337. Det är tydligt, att bågen vid denna tidpunkt fungerade som trabes.

Någon gång mellan 1752 och 1814 har träbågen emellertid försvunnit. Förlusten av detta Rådene kyrkas äldsta skriftliga dokument omnämnes icke, såvitt jag kunnat se, i kyrkböckerna från denna tid. Av skäl, som jag i uppsatsen *Birgitta i Rådene* (1964) anført, är det troligt, att bågen avlägsnats i samband med en omfattande kyrkoreparation 1757.

Vi äga bara en enda bild av föremålet, Jacob Hartlings 1671 (i Peringskiölds *Monumenta*), och denna förefaller att vara rätt schematisk (fig. 335). Runorna äro nämligen tecknade mellan två ramlinjer, vilkas svängning antyder en svag bågform. Några andra detaljer, t. ex. bågens avslutning, innehåller icke teckningen.

Vad uppteckningarna av själva den förlorade inskriften beträffar, finns det tre autentiska i behåll,

De båda andra autentiska läsningarna följa här:

Hartling 1671 (fig. 335): **biriki : birita : batar : ok : akhi : kyrpi kirkuh : asur : ok : skuli : ok : þorþr : ok : knar : i siuat-sta** : — Broberg 1752 (fig. 337): **biriki : birita : ba-ar : akhi : k- : -rpi kir - - h : asur : ok : sku - - : ok : þorþ- : ok : k-nar : i siua - - sta** :

Till läsningarna: Enligt Christofersson och Broberg bestå samtliga sk av tre punkter. Hartling markerar två punkter efter 6 **i** och 19 **k**. Sk saknas helt efter 28 **i** och 59 **i**. Runföljden 1–13 överensstämmer i samtliga uppteckningar. R. 14 har hos Christofersson och Hartling dubbelsidig bst, hos Broberg ensidig. Över huvud taget tycks det råda en viss tvekan i uppfattningen av **a**-runorna. Christofersson uttrycker dåligt skillnaden mellan **a**-runor av de båda typerna; bistaven korsar i regel huvudstaven med längre eller kortare högerled. Det förefaller som om dessa runformer på originalet ha varit tämligen odifferentierade. R. 16 och 20 t. ex. ha hos Hartling dubbelsidig och r. 63 ensidig bst, medan förhållandet hos Christofersson är omvänt. För tolkningen är det dock av mindre vikt, om ristaren har gjort formell skillnad på runtecknen för **a**- och **æ**-ljuden eller icke. Alla **t**-bistavar äro hos Christofersson ensidiga; med ett par undantag även hos de andra upptecknarna; endast 11 **t** har hos Broberg dubbelsidig bst, medan 15 **t** hos honom saknar bst; dubbelsidig bst har också 68 **t** hos Hartling. Även **o**-bistavarna äro i samtliga fall ensidiga, t. h. om hst. 18–19 **ok** saknas hos Broberg. 25 **y** tycks ha varit stungen med två punkter; Broberg har här tre punkter som sk mellan två huvudstavar utan bistavar. I övrigt ha inga runor tecknats stungna. 32 **k** har missuppfattats av Broberg. R. 34 är i alla uppteckningarna en tydlig **h**-runa; så har den också uppfattats av Wilskman, Sundholm, Ljunggren; däremot som en binderuna **na** av Liljegren och G. Linde. R. 44–45 samt 52 ha missuppfattats av Broberg. R. 56 är hos Christofersson en binderuna **un**, medan Hartling redovisar en enkel **n**-runa; här ger Brobergs markering av en slät hst framför **n**-runan stöd åt Christoferssons läsning **un**. Inskriftens avslutning tycks ha varit svårast att komma till rätta med. 59–62 **isiu** äro gemensamma för alla tre läsningarna, liksom de tre sista runorna **sta**. R. 63 har enligt Hartling och Broberg ensidig bst, enligt Christofersson dubbelsidig. Efter r. 63 ser Hartling en **t**-runa samt nedre delen ($\frac{2}{3}$) av en hst, Christofersson däremot tre huvudstavar, av vilka de två sista äro skadade i topparna, den allra sista till huvudstavens halva längd; r. 64 kan i denna skada ha haft bst t. h. om huvudstavens topp, r. 65 på någondera eller båda sidorna om toppen, r. 66 slutligen var som helst utom vid basen. Broberg har efter r. 63 en enkel hst samt ett egendomligt tecken med två förenade huvudstavar, till formen påminnande om och av tecknaren läst som en latinsk bokstav **m**. Broberg förtydligar sin läsning med marginalanteckningen »NB thet sidsta ordet heter Jaiwaimsla». Den näst sista runan har han korrigerat in. Den har bst t. v. om hst, således **t**, ej **l**. Inskriftens tre sista runor ha alltså uppfattats på enahanda sätt av alla tre tecknarna. — Den läsning, som går under benämningen Marchanders, lyder: **biriki : birita : batar : ok : akhi : kyrpi : kirkuh : asur : ok : skuli : þorþr : ok : kynar : i : siulista** : Den bör av redan berörda skäl lämnas utanför diskussionen.

Den äldsta tolkningen av inskriften ger oss lektor S. Wilskman (1716–97) i samband med redovisningen av den marchanderska läsningen (a. a. I, sp. 501): Birigi, Biritā, Batar, ok Akhi gördi kirkuh. Asur. ok Skuli. Dordr ok Gunar i Siulista.» Längre fram i handskriften (sp. 533) lämnar han samma text men med tillägget beträffande ortnamnet »NB Siogerstad». Prosten O. Sundholm (1752–1819) upprepar i stort sett denna tolkning: »Birger, Brita, Batar och Håka gorde kyrkan. Asur ok Skuli Dordr och Gunar i Sjogerstad.» Thure Ljunggren (1814) har däremot både i läsningen och översättningen **skulista** »Skulista», men hans läsning grundar sig ju inte heller på självsyn, utan är en bearbetning av Marchanders. J. G. Liljegren (L 1903) åberopar bilden hos Peringskiöld, som han dechiffrerar på följande sätt: »Biriki : Biritā : Pætær : ok Aki : kūrpi kirkuna : Asur : ok : Skuli : ok : þorþr : ok : Kunnar : i Siuatista : —». Tankstrecket markerar, att Liljegren anser inskriften vara stympad. I sin *Runlära* översätter han: »Birger, Brita, Peter och Åke gjorde kyrkan etc.» Inskriftens svår bemästrade avslutning gör att han avstår från en översättning av sista meningen. G. Brusewitz ger uttryck åt sin uppfattning av inskriftens innehåll i följande mening (a. a. 1861): »Rådene kyrka, liten och urgammal, är byggd af enskildta personer, nemligen Birger, Birgitta, Petter och Åke; dessa inom

socknen boende, samt i tillgränsande Sjögersta socken bofaste Asser, Skule, Thord och Gunnar.» Den nyaste tolkningen av inskriften ger G. Linde i uppsatsen *Kyrkobyggarna i Rådene* (1958). Hans uppfattning av inskriftens början skiljer sig icke nämnvärt från föregångarnas, men den avslutning, som han — bl. a. »av rytmiska skäl» — anser bäst svara mot runskriften är en helt annan: *Birigi, Birita, Peter och Åke | gjorde kyrkona. | Assur och Skule och Torder och Gunnar. | Jesus hvatasta*. Sista versraden uttyder han: »åt Jesus, den mest verksamme (vid kyrkobygget)». Detta tolkningsförslag har sin yttersta grund i hans utredning om källhandskrifterna, som brister i väsentliga avseenden. Se E. Svärdström a. a., s. 254f.

Inskriften består av tre satser. Alla subjektorden i dessa utgöras av personnamn, icke mindre än sju stycken. Av dessa ha de flesta hävd redan i det forntida, inhemska namnskicket. *Assurr, Porðr* och *Gunnarr* höra ju till de allra vanligaste namnen i runinskrifter, och de ha sedan fortlevt hela medeltiden igenom. — På *Aki* finns ett tiotal runbelägg. Även det namnet är vanligt i medeltida källor. Skrivningen **akhi** kan bero på osäker ljudanalys eller inverkan från den latinska formen av namnet, som oftast skrives *Acho*. — På *Skuli* finns bara ett runbelägg (U 614). Namnet, som har stor frekvens på västnordiskt område, är tämligen sparsamt belagt i svenska medeltida källor och tycks ha varit mycket sällsynt också i Danmark. Det är emellertid känt som förled i ortnamn, bl. a. det närbelägna *Skultorp* (i N. Kyrketorps sn, Gudhems hd). — *Pætar, Pæter* hör till de kristna namnelementen med ett tiotal belägg i medeltida runinskrifter, bland dem Vg 93 Rådene kyrkogård samt Vg 86 från Edåsa kyrka. Peter på de båda västgötska gravstenarna har för övrigt av E. Fischer (*Västergötlands kyrkliga konst under medeltiden*, 1920, s. 91f.) identifierats med kyrkoinskriftens. — **birita** är en reducerad form av namnet på Irlands skyddshelgon *Brigida* (latiniserad form av fornirl. *Brigit*), som vi bättre känna i de senare svenska formerna *Birgitta, Brita*. Namnet förekommer icke runristat annorstädes i Västergötland men torde fördenskull icke ha saknats i landskapets namnförråd under äldre medeltid, att döma av den starka ställning som den irländska *Brigida* (f. 453, † 523) intog i Skara stifts kyrkliga festcykel. I de båda förlorade gotländska runkalendrarna av år 1328 och 1572 har namnet funnits (**brigida** resp. **brigde**). Kulten av det svenska helgonet *Birgitta* medförde under senmedeltiden självfallet en blomstring för namnet i hela Norden. Vad själva namnformen beträffar, förekommer metates redan i de äldsta daterade, inhemska beläggen på namnet från 1293: *birgitte* (gen.) SD 2, s. 151, Uppland, *byrghitte* (gen.) SD 2, s. 152 or., möjligen från Värmland eller Västergötland. Men vid sidan härav fortlever under medeltiden givetvis — ehuru alltmera sparsamt — den ursprungliga parallellformen *Brigida*. Helt naturligt har helgonet av *Vadstena* bidragit till att *Birgitta* förhållandevis snabbt blev den förhärskande formen, på samma sätt som det äldre, främmande helgonet i kulten snart kom att förblandas med och undanträngas av det svenska. Bortfallet av det frikativa *-g-* kommer till synes först i ett belägg från 1346, en sigillinskrift *BIRITTE* (gen.) I FVGILSTV(M), H. Hildebrand, *Svenska sigill* 3: 722.

Den första och den andra satsen innehålla predikat och äro alltså fullständiga. **biriki** är pres. konj. 3 sg. av fsv. *biarga* 'bärga, frälsa, hjälpa'. Runan 4 i kan betraktas som inskottsvokal föranledd av ristarens trevande ljudanalys, en tämligen vanlig företeelse i konsonantförbindelser med *r* (åtskilliga exempel äro anförda i *Södermanlands runinskrifter* (1936), s. LXXIII). I den böneformel, som så ofta avslutar minnesstenarnas runinskrifter, användes med några få undantag verbet *hialpa* (*Guð hialpi and hans*). I följande sex inskrifter förekommer dock *biarga* i samma formel: Vg 127 **biargi**, Sö 66 **biarhi**, Sö 195 **bergi**, U 440 (lagd gravsten) **berhi**, U 786 **birki**, Ög 99 **biarki**. I samtliga fall har verbet utsatt objekt (*and, sial*). Rak ordföljd är regel i böneformler men omvänd förekommer ibland (exempel i E. Wessén, *Svensk språkhistoria* 3, 1956, § 145). Ristarens val av verb kan vara dikterat av allitterationseffekten. Men det är också möjligt, att konstellationen redan förut fanns. Enligt Gösta Mattsson, *Konjunktiven i fornsvenskan* (1933), s. 48f., ligger det närmast till hands, att de nämnda böneformlerna, som blevo så vanliga i den första kristna tidens runinskrifter, skulle ha förmedlats till vårt land genom missionärerna från England. Denna hypotes stöder han med uttryck, vari det fornengelska verbet *beorgan* ingår.

Dubbelpunkteringen av **u**-runan i den andra satsens predikatsverb är intressant. Sådan punktering förekommer egentligen endast i runor med två bistavar (**ᚢ, ᚦ**). En med två punkter stungen **u**-runa finns

emellertid i DR 184 i en mästarsignatur på en kistformad gravsten från tiden 1200–1250 **mæstær : bo : gyorpæ mk**. Denna **u**-runa, som transkriberats *y* anses där »brugt med værdien *ȳ* eller som palataliseringsbetegnelse» (*Danmarks Runeindskrifter*, sp. 981). Det blir då rimligt att fatta den dubbelstungna **u**-runan i Rådeneinskriften som tecken för en diftong *io* eller *iø*. Ännu ett exempel på ovanliga dubbelpunkterade runor är DR 169, en putsristning från ca 1200 i Tornby kyrka på Nordjylland, där en otolkad runföljd **pag** har både **p** och **g** stungna med två punkter.

Entalsformen **kyrpi** hänför sig enligt min mening till de båda samordnade namnen *Pætar* och *Aki* och står sålunda felaktigt för pluralis. Exempel på felaktigt numerus finner man redan på runstenarna (t. ex. Vs 27 **purbiorn ok : ikifastr : lit : resa** ...). Förmodligen är anledningen här den schablonmässiga karaktären hos uttrycket *gørði kirkiu*, som förekommer i kyrkobyggarsignaturer och oftast åsyftar en enda professionell byggmästare. Som exempel på runristade kyrkobyggarinskrifter kunna följande nämnas från vårt eget land. På en valvbåge av sten i Hellvi kyrka på Gotland (L 1910): **lafrans botuiþar sun maistara kerpi kirkiu þisa : af uskilaim**; på den berömda runstenen vid N. Åsums kyrka i Skåne (DR 347) från slutet av 1100-talet: **+krist : mario : sun : hiapi : þem : ær : kirku : þes ... [g]erþo : absalon : ærki : biskup : ok : æsbiorn muli** ; på en fragmentarisk, vikingatida runsten i biskopsgården i Lund (DR 315; ursprunglig plats okänd): **tuki : let : kirkiu : kirua : auk : ....** Också norska kyrkobyggare ha krönt sina verk med runor. Den ståtliga Oddernesstenen på Vest-Agder (NIyR 209–210) förtäljer inemot mitten av 1000-talet om det kyrkobygge, som Olav den heliges gudson Ejvind gjorde på sin storgård: **ayintr × karpi × kirkiu × þisa × kosunr × olafs × hins × hala × a opali × sinu**. Till ett par andra sådana norska inskrifter återkommer jag nedan s. 409.

Runföljden 29–34 **kirkuh** har jag i likhet med de äldre uttolkarna uppfattat som oblik obestämd form av subst. *kirki(a)* avslutad med en överloppsruna **h**, beroende på ristarens osäkra ljudanalys, icke som bestämd form uttryckt genom en binderuna **na** (Liljegren, Linde). I bruket av binderunor följa ristarna nämligen regeln att välja en form för binderunan, som ger entydig läsning och icke flertydig. Ristarna insågo också, att systemet med binderunor i varje särskilt fall krävde en form, som tillät en följdriktig avläsning (t. ex. r. 56 **ᚱ un**). Under dessa förhållanden blir en binderuna för **na** ur alla synpunkter otänkbar; en sådan kunde lika väl läsas **h** eller **an**.

Den skadade runföljden 59–69 bereder vissa tolkningssvårigheter. Det ligger närmast till hands att fatta runan 59 som prep. *i* och återstoden som ett ortnamn, såsom de flesta av uppteckningarnas referenter ha gjort (Wilskman a. a. I: »Siulista», »Sjogerstad»; O. Sundholm: »Sjogerstad»; Liljegren: »Siuatista»; Brusewitz: »Sjögersta»). De medeltida beläggen på *Sjogerstad*, ursprungligen namnet på kyrkbyn, sedan även på socknen, äro följande (enligt *Ortnamnen i Skaraborgs län*, del IV: *Gudhems härad, Territoriella namn*, 1954, s. 65, 67f.): ecclesiarum ... et *Sigualzstadhum* 1288 SD 2: 68, *Sighvalstade* 1295 SD 2: 187, i *Sighualstadha* 1390 ²⁶/₁₁ (SRP 2529), *Sighvalstadha* 1399 Styffe 164, i *Sivalstada* 1403 SD ns 1: 275 avskr., i *Siöastadum* 1405 SD ns 1: 449 avskr., i *Siwgelstade* by 1481? Styffe Bidr. 4: 79, *Siowaldstadh* sokn, *Siowalstade* sokn 1488–1490 C 24 (hskr. jordebok i RA), i *Siöwalstad*, *Syöostaa* 1488–1490 C 24, i *Siewadstade* 1496 ¹¹/₃ RAP, i *Siögelstadha* (2 ggr) slutet av 1400-t.? C 6, *Söwlstadha* sokn slutet av medeltiden C 39.

Namnet *Sjogerstad* innehåller alltså som första led genitivformen av mansnamnet *Sigvaldr*. Detta kommer också klart till synes i ortografin ännu i 1300-talsskrivningarna. Uppteckningarnas **siua---sta**, **siuat-sta**, **siua--sta** svara snarast mot ett *Sivaldsta*, där, om Christoferssons läsning är pålitlig, ristarens ljudanalys medfört en inskottsvokal mellan de båda sammansättningsleden (knappast ett särskilt gen.-s). Christoferssons uppteckning tillåter nämligen en suppling av de skadade runorna 64–66 med **liti**. Utelämnandet av frikativt *-g-* i *Sig-* är med hänsyn till samma förhållande i **birita** mindre besvärande än frånvaron av väntad böjningsändelse i ortnamnets senare led. Sådana reducerade former äro mycket sällsynta före 1500-talet, även om enstaka exempel kunna påvisas redan i 1200-talskällorna. Då alla tre uppteckningarna på denna punkt överensstämna, och det enligt mitt förmenande icke råder någon tvekan om att inskriften har tillkommit under äldre medeltid, torde anomalin snarast böra förklaras på annat sätt. Den kan helt enkelt vara en stympning av inskriften beroende på att bågens ända har skurits av eller dolts. Man vet nämligen

genom ett ögonvittne vid mitten av 1800-talet, att predikstolen hade sin plats »till höger, när man kom in, alltså i söder sida i hörnet mellan långhus och kor, som är vanligt i äldre kyrkor» (H. S[vensso]n, *Ur Rådene sockens minnen i: Billingsbygden* 1929, s. 7). Det bör ha varit samma predikstol, som uppfördes 1651 och omgjordes 1757 (GLA Sjögerstad K I: 1). Predikstolshörnets östvägg har varit inemot 2,5 alnar lång — beräknat efter de i 1829 års kyrkoinventarium uppgivna måtten på kyrkan — och utrymmet för predikstolen sålunda trångt. Det är därför mycket rimligt, att predikstolen har inkräktat på träbågens södra ända. En annan förklaring skulle vara felristning på grund av dålig planering, utrymmesbrist, influens från skriftlig förlaga med abbreviatur e. d. Det finns belägg för, att utrymmesbrist i runinskrifter har medfört starka reduceringar i för läsaren välkända ord (t. ex. NIyR 60). Ristaren kunde också här lugnt förlita sig på att ortnamnet även i sin förkortade form för Rådeneborna var uppenbart. Sannolikt är dock predikstolens placering orsak till, att inskriftens slut saknades redan 1671 och att ortnamnet nu förefaller ofullständigt. I samtliga uppteckningar avslutas visserligen texten med ett skiljetecken i form av tre punkter, men erfarenheten lär, att sådana detaljer som skiljetecken vid mindre reflekterad, mekanisk avläsning lätt uppstå ur svårtydda eller skadade partier. Det är dessutom tänkbart, men knappast troligt, att skiljetecknet har tillkommit vid predikstolens uppsättande 1651 som en hyfsning av inskriftens demolerade avslutning.

Huruvida bestämningen i *Sjögerstad* hänför sig enbart till Gunnar eller till alla de fyra sista namnen kan icke bestämt avgöras. I denna sats är nämligen predikatet, som skulle ha kunnat lösa problemet, utelämnat. Förmodligen har väl endast Gunnar haft hemortsrätt i grannsocknen, eftersom huvudparten av arbetsstyrkan rimligen bör ha varit Rådenebor.

Paralleller till det kortfattade uttrycket för medhjälparnas insats i kyrkobygget äro inskrifterna från de norska stavkyrkorna i Torpo och Ål i Hallingdal (NIyR 110, 121), vilka bevisligen äro samtida med de båda kyrkobyggena under senare hälften av 1100-talet.

De båda norska inskriptionerna ha varit anbragta på byggnadsdetaljer i trä, som nu förvaras i Universitetets Oldsaksamling i Oslo efter det att stavkyrkan i Torpo delvis och den i Ål helt rivits år 1880. Proveniensen för Torpoinskriften är i vårt sammanhang intressant. »Under de förändringar som har funnet sted ved korets utvidelse [under medeltiden] kom gamle bestanddeler i den oprinnelige korbue bort fra sin plass. En av disse bestanddeler har sannsynlig været den rikt dekorerte planke som må tenkes anbragt over korinngangen, og som bærer en lang runeinnskrift der forteller om kirkens byggmester og hans hjelpere.» Den ristade inskriften, som trots stympningen av plankan (den är nu inemot 3 m lång) anses bevarad i sin helhet, är fördelad på fyra partier av plankans framsida: A. **þorolfr : gærþi : kirku þesa : : askrimr : hakon : ælikr : pal**, B. **æinriþi : siænti : þorolfr**, C. **þorer : ræist**, D. **olaf** »Torolv gjorde denna kyrka. Åsgrim, Håkon, Erling, Pål, Endride, Sjunde, Torolv (voro hans arbeidskamrater). Tore ristade (runorna). Olov.» Inskriften från grannsocknen Åls kyrka är ursprungligen målad på en bjälke »mellem to af de Inngangsdøren nærmeste Søiler.» Den 3,55 m långa inskriften lyder: **þorolfr : kærþi : kirkiu þesa : en : kæræ : stæin : uar filakr : ok þæir : kunar : uipar : æyntr : æirikr : kunar : nu hæfi ek ristit : alra alfr uar ok** »Torolv gjorde denna kyrka, och Gersten var (hans arbeids)kamrat, och Gunnar, Vidar, Öjvind, Erik, Gunnar. Nu har jag ristat allas (namn). Alv var också (arbets)kamrat.» Samme man, Torolv, har alltså byggt de båda kyrkorna. Till honom ensam hänför sig uttrycket *gærði kirkiu*, men namnen på alla hans arbeidskamrater äro sedan uppräknade i inskrifterna.

Runtexten innehåller alltså tre avsnitt. Den inledes med en bön till den heliga Brigida om beskydd. Så följer ett meddelande om vilka två män, som ha ansvarat för kyrkobygget, och sist en uppräknning av de fyra medhjälparna.¹

¹ Dr. phil. Erik Moltke har efter att ha läst uppsatsen *Birgitta i Rådene* i brev till mig den 31/5 1964 uttalat en avvikande mening om inskriftens innehåll: »Det, der generer mig mest, er singularisformen *kyrþi*, og jeg føler mig ikke overbevist af Deres argument: at entalsform af verbet til flertalssubjekt er almindeligt på svenske runestene. Det er det jo også i oldislandsk prosa og poesi, men hvornår? Når verbet inleder sætningen og skriverens sind derfor ikke fast og helt har gjort op med sig

Avsnittet om S:ta Brigida är av stort intresse. Inskriftens förnämliga placering på träbågen över ingången till koret präglar henne klart som Rådene kyrkas patronatshelgon och ger oss därmed ännu ett bidrag till de i övrigt tämligen sparsamma upplysningarna om Brigidakulten i vårt land. Se vidare E. Svärdröm a. a., s. 257f. Hennes festdag, den 1 februari, finns också markerad på kalenderstickan från Lödöse, Vg 233.

Med utgångspunkt från ett av de få bevarade byggnadsfragmenten av Rådene kyrka, den redan o nämnda stenreliefen i Sjögerstads nuvarande kyrka, har Rådene kyrka allmänt daterats till 1100-talets slut. Av kyrkobyggnaden som helhet ha vi ingen beskrivning före 1829 års kyrkoinventarium, som dock med måttsuppgifter kompletterar Jacob Hartlings bild av kyrkan hos Peringskiöld (fig. 335): »Dess längd från Öster till Väster är: Choret 10 alnar, samt nedre kyrkan 13 1/2 aln, eller tillsammans 23 1/2 aln lång. Dess Bredd mot Norr och Söder är: Choret 6 alnar, samt nedre kyrkan 9 alnar. — Dess högd i Choret till invändiga taket: 9 alnar, samt högd nedre i kyrkan D^o öfverallt 10 alnar.» I H. Svensson a. a. har refererats vad ett par av socknens gamle 1929 hade att förtälja om kyrkan, som de i sin barndom med egna ögon sett, men om den försvunna korbågen med dess runinskrift nämnes intet, ej heller om det av J. Broberg omnämnda triumfkrucifixet. Däremot kan Rådene kyrkas ursprungliga karaktär av patronatskyrka otvivelaktigt läsas ut av Thure Ljunggrens tillägg till det eljest påfallande korta omnämmandet av kyrkobyggnaden (i *Beskrifning öfver Sjögerstads Församling 1814*, s. 13f.): »Om Kyrkans ålder, har den vidskeppeliga delen af allmogen den öfvertygelsen, att hon varit byggd redan före syndafloden, hvadan förböner för sjuka här trots finna säkrare bönhörelse, än i de yngre kyrkor. Små penninge gofvor i synnerhet från främmande och längre bort belägne Församlingar hafva gifvit Kyrkan en ostridig rang bland stiftets äldste Offerkyrkor. Dess anseende torde dock med tiden falla, då man för flere År sedan nekat göra förbön för de vidskeppelige.» I ett för tiden karakteristiskt, reformivrigt trosnit förklingar här den sista reminiscensen av en 600-årig helgontradition, som för längesedan förlorat sitt kristna innehåll.

Det råder alltså ingen tvekan om att den kyrka, som Jacob Hartling avbildar och kyrkoinventariet 1829 redovisar, är samma byggnad, som en gång uppförts av Peter och Åke och synbarligen hyst den heliga Brigidas relik.

Handskrifternas sparsamma uppgifter om träbågen själv och kyrkoarkivaliernas notiser om kyrkans inredning ge oss tyvärr icke möjlighet att mera exakt bestämma bågens utseende och ursprungliga placering, men det synes troligt, att den från början har utgjort en del av ett korskrank, förmodligen dess krön. Beteckningarna »stång» och »smalt brede» tala för att bågen skulle ha varit endast obetydligt svängd. Man vet genom kyrkoinventariet 1829, att koret invändigt var 6 alnar brett. Med en beräknad längd av sammanlagt ca 2 alnar för triumfbågens vederlagsmurar skulle triumfbågens vidd och träbågens längd ha varit ca 4 alnar eller 2,4 m och den sistnämndas bredd 12–13 cm, vilket mått då också gällt för runornas höjd. Dessa mått kunna anses rimliga för en bjälke, som en gång har tjänat som trabes i den lilla kyrkan.

Återstår frågan om inskriftens datering är förenlig med kyrkans. Gunnar Lindes åsikt, att den skulle ha tillkommit senare, kanske ett par århundraden, än kyrkobygget, kan jag icke biträda. Runtyperna äro med ett undantag, r. 25 med dubbelpunktering, den utgående vikingatidens. Skiljetecknen äro av en typ, som framför allt brukas under äldre medeltid men i enstaka fall redan på runstenar från 1000-talet. Stavningen och språkformerna falla i allmänhet väl in i 1100-talet, särskilt om man tager i betraktande, att Rådenerista-

selv, om der kommer et eller flere subjekter efter. Jeg vilde derfor foreslå at læse: Mätte Birita bjærge Peter og Åge. Gjorde kirken Asser etc. Tolket på denne måde får vi det vanlige skel mellem bygherrer och bygmestre, som vi kender fra et par danske kirkebyggersten: Æse bød, Vagn ristede (Kragelund) [DR 73], Jakob voldte, Skjalm gjorde (Søndbjerg) [DR 148].» Tolkingen är formellt möjlig. Verbformen **biriki** får därmed utsatt objekt, och singularisformen **kyrpi** framförställd subjektet blir måhända naturligare. Jämförelsen med förhållandena i fornisländsk prosa och poesi är emellertid icke adekvat. Rådene-inskriftens felaktiga singularisform är enligt min mening icke reflekterad utan schablonbetingad. Och böjningsformen **akhi** blir i Moltkes förslag mycket besvärande; man måste i så fall räkna med felristning, knappast felläsning av samtliga upptecknare, icke heller med en skada som avlägsnat en eventuell **a**-bistav, eftersom skadan i så fall borde ha framskyntat på åtminstone någon av teckningarna.

ren helt naturligt icke nämnvärt har tyngts av en skriftspråkstradition, som många gånger måste ge en skev bild av den levande språkutvecklingen. Att Brigidakyrkan i Rådene och dess runinskrift ha tillkommit samtidigt under 1100-talets slut eller senast vid 1200-talets början, torde vara ställt utom tvivel.

Rådene sn, kyrkan

I det mindre av de två bevarade fragmenten av portalomfattningen till Rådene rivna medeltidskyrka (*Jubileumsutställningen i Göteborg 1923, Äldre kyrklig konst*, nr 6–7, kalksten, höjd 70 resp. 119 cm) finns en sentida runinskrift **ernst**, förmodligen ristad av en son till patron Anders Larsson, som åren 1856–1895 ägde Rådene säteri, Ernst Ludvig Larsson (f. 1859). De båda portalfragmenten ha tills vidare fått sin plats i Sjögerstads kyrkas f. d. kyrkstall.

218. Segerstads sn, kyrkan

Litteratur: L 1986, (2004). Kyrkoinventarium 1794, 1805, 1808 (GLA sign. Segerstad N 1), 1829 (även i ATA), 1838, 1840 (N 1); N. H. Sjöborg, *Samlingar för Nordens fornälskare* I (1822), s. 137; Osign. uppteckning i J. G. Liljegren, *Fullständig Bautil*, nr 1986 (ATA); J. G. Liljegren, *Runlära* (1832), s. 173; Sockenstämmoprotokoll 13/4 1846 (GLA sign. Segerstad K I: 4); H. Jungner, *Anteckningar* 14/7, 1936 (ATA); M. Åmark, *Sveriges medeltida kyrkklockor* (1960), s. 243f.

Enligt uppgifter i J. G. Liljegrens *Runurkunder* (1833) skulle i Segerstads kyrka i Gudhems härad finnas en klocka med runinskrift. Så är numera icke fallet. Klockan söktes år 1936 förgäves såväl av H. Jungner som av M. Åmark.

Liljegren upptager den i a. a. som nr 1986 [Klockor]: »Blott runraden i vänderunor» jämte hänvisning till »P. Thams Samlade Runstensritningar». Vidare är den nämnd av Liljegren i samma arbete [under nr 2004]: »I samma landskap [Västergötland] i Elgarås, Odensåker och Segerstad, äfvensom å Aggershus i Norrige, m. fl. finnes Runraden i vänderunor på klockor». I *Runlära* (1832), s. 173, uppger han också Segerstads kyrka som ägare till en klocka med vänderunor. Bland bevarade runstensritningar av Tham finns nu icke någon uppgift om en runklocka i Segerstad. Däremot finns en osignerad och odaterad uppteckning av inskriften inklistrad i *Fullständig Bautil* (fig. 339). Liljegrens uppgifter tyckas även grunda sig på en sammanställning av N. H. Sjöborg (*Samlingar för Nordens fornälskare* I, 1822, s. 137): »I Christiania sade man mig, att i det därvarande Fäste, Aggershus, i slottstornet, vore en klocka med runor [NIyR 15], dem flere förgäfves sökt läsa. Jag besåg äfven där, på en sällsam, smal och aflång klocka, inskriften, och fann, att det ej var annat än runalfabetet bakfram, en gång fullständigt, men sedan stympadt och förvändt. Man ser att s är taget ur Helsingrunorna. En dylik inskrift hafva vi hos oss i Segerstad i Västergötland.»

Segerstads nuvarande kyrka nyuppfördes 1804, delvis med material från en samtidigt raserad, äldre kyrka på platsen. Den äldre kyrkan, som finns avbildad i J. Peringskiölds *Monumenta* 9 (fig. 338), härrörde från romansk tid. Den nya kyrkan har två klockor. Lillklockan är, enligt vad inskriptionen uppger, gjuten 1846. Storklockan är medeltida med ett på klockhalsen anbragt skriftband innehållande en kort inskrift med gotiska minuskler. Inskriften har lästs på olika sätt. Enligt en osignerad uppteckning i ATA står där *a. d. MCIC*. Samma uppfattning av inskriften som årtalet 1199 förekommer hos Sjöborg (a. a. 1, s. 34) under rubriken Munkstyla-Inskrifter. Mats Åmark har en annan läsning och tolkning (*Sveriges medeltida kyrkklockor*, 1960, s. 243): »*nicle.o* Om namnet, som väl bör tolkas *nichis*, avser gjutaren eller någon annan är ovisst. Ovisst är även, vad den efterföljande bokstaven *o* betyder. På skriftbandet är även 3 myntåvtryck, som dock äro alltför otydliga att kunna bestämmas.» Att Liljegrens uppgifter skulle kunna avse den sistnämnda klockan, vars inskrift har missförståtts, har man icke helt velat utesluta. En bidragande orsak härtill är givetvis den gamla tolkningen av inskriften som årtalet 1199. Av Sjöborgs båda uppgifter att döma skulle emellertid storklockan med sin minuskelskrift skiljas från runklockan. Redan detta talar för att Segerstads storklocka

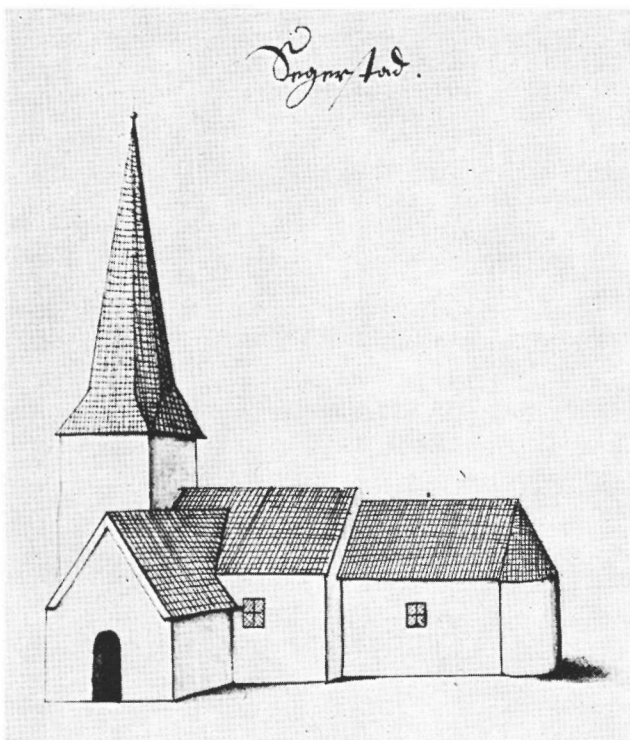

Fig. 338. Segerstads kyrka efter J. Hartlings teckning 1671 i Peringskiölds Monumenta.

bör avföras ur diskussionen om den förkomna runklockan och att uppgifterna om den sistnämnda bör tagas under omprövning. Det visar sig därvid, att Åmarks kritik mot Sjöborg och Liljegren är omotiverad.

I 1583 års kyrkoinventarium (RA, Acta ecclesiastica, vol. 36, tr. i VFT 3: 3-4, 1912) förtecknas »Klockor 3 ste — Primklocka 1 ste». Inventarieförteckningar från 1700-talet och förra hälften av 1800-talet redovisa kyrkans klockinnehav på följande sätt: 1738 $11/10$ »1 st. Prim-klocka»; 1781 $15/9$ »1 st. Malmkläcka, obrukbar och onyttig, försäljes», senare tillägg: »Skedt. Såld för 24 R:r Sp.»; 1794 $3/6$ »2 st kläckor i stapelen»; 1805 $11/2$ »2 st Klockor i Tornet, i godt stånd»; exakt samma formulering ha inventarieförteckningarna 1808 $26/11$, 1838 $29/10$, 1840 $13/5$; 1829 $30/11$ »Tvänne Klockor uti Tornet uti godt stånd, med Göthiske Jnscriptioner».

De två uppgifterna om primklockan och malmklockan avse tydligen klockor, som redan före 1794 ha skattat åt förgängelsen. 1794 års uppgift bör rimligen avse en storklocka och en lillklocka, vilka vid denna tidpunkt, när medeltidskyrkan ännu existerade, hängde i stapel. Visserligen visar teckningen hos Peringskiöld en kyrka försedd med ett smäckert torn, utan ljudgluggar, men ingen fristående klockstapel. Tornet har tydligen icke år 1794 gjort tjänst som klockrum — om det över huvud taget någonsin gjort det. Klockornas placering i stapel kan nämligen också vara anledningen till att de icke ha upptagits i de tidigare 1700-talsförteckningarna över kyrkans inventarier. När sedan den nya kyrkan år 1804 kom till, fingo klockorna sin plats i dess torn. De sägas båda ha »Göthiske Jnscriptioner» och vara »i godt stånd», det sistnämnda så sent som år 1840.

Undersöker man närmare omständigheterna kring den nuvarande lillklockans tillkomst 1846, finner man följande i sammanhanget viktiga paragraf i ett sockenstämmoprotokoll den $13/4$ 1846: »§ 1. Med anledning af från Gelbgjutare Rönnblom¹ i Jönköping anländ skrifvelse till svar å hos honom gjord förfrågan om omgjutning af Segerstads lilla Ringklocka, hvilken förbemälde Rönnblom, så framt den i Sommar skall hinnas färdig, önskade hafva hemförd till sig före innevarande April månads utgång, beslöto Socknemännen

¹ Mathias A:son Rönnblom, klockgjutare i Jönköping, f. 1793, mästare 1830 (L. M. Holmbäck, *Klockor och klockringning*, 1951, s. 94).

Kåkinds härad

Kyrkefalla sn, se Tibro köping

Mofalla sn, kyrkan

I Mofalla kyrkas klockstapel hänga två klockor. Storklockan bär årtalet 1701. Lillklockan är medeltida och bär en inskrift bestående av fyra runliknande tecken, fig. 340.

Den nuvarande träkyrkan är från nyare tid. Mig veterligen finns icke någon bild eller närmare beskrivning av dess företrädare, som på grund av det ännu bevarade, gamla föremålsbeståndet att döma har härstammat från tidig medeltid.

Klockan nämnes i kyrkoinventarierna 1682 och 1697 (GLA sign. Mofalla C: 1) som kyrkans enda större klocka. Dessutom fanns en primklocka. År 1701 fick kyrkan sin nuvarande storklocka, och man kunde i kyrkoinventariet 1748 (Mofalla C: 1) — jämte en »liten skriftklocka» — förteckna »klockor i tornet 2 st.». I inventariet 1829 (ATA) heter det: »2 st Kläckor, i stapel, af hwilka den ena har inskrift, som gifver tillkänna att hon blifvit gjuten 1701 på Mofalla Sockens bekostnad, men den andra ingen. I liten Skriftklocka i choret.» Alla tre uppgivas i inventariet

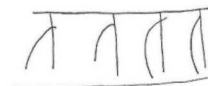
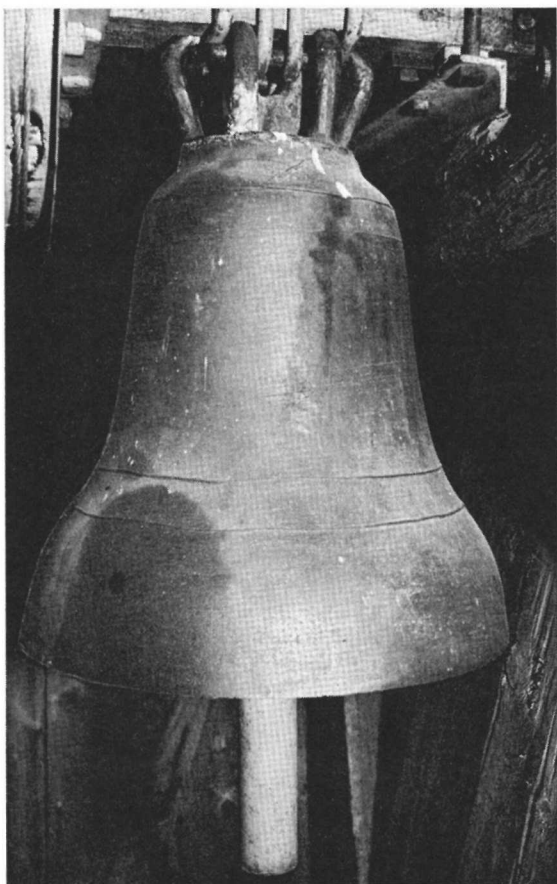

Fig. 340. Mofalla kyrkas lillklocka med runliknande tecken i det nedre skriftbandet. Foto S. Hallgren 1964.

1919 (ATA), men icke heller vid detta tillfälle har inskriften på medeltidsklockan noterats: »Kyrkklocka, mindre, utan ornering. Av äldre form.» Det var M. Åmark, som vid besök i Mofalla år 1927 först uppmärksammade, att lillklockan bar en inskription. (M. Åmark, *Medeltida kyrkklockor i: Skara stift i ord och bild*, 1949, s. 175, *Sveriges medeltida kyrkklockor*, 1960, s. 233).

Malm. Höjd 39–50 cm, diameter 40 cm. Den nuvarande kläppen är ny; en gammal kläpp förvaras i klockstapeln. Klockans form erinrar om den ålderdomliga klockans i Fivlereds kyrka (se s. 471). Kroppens överdel är låg och slagringen förhållandevis hög. Brädden är plan, 3–4 cm tjock. Kroppen, som är slät med glättad yta, har två skriftband, det övre 3 cm, det nedre 3,5 cm brett. Inskriften befinner sig i det nedre bandet (på den del av klockan, som nu vetter mot väster), medan det övre är tomt. På slagringen finnas fyra likarmade, korsade kors, ett för varje väderstreck. Dessa korsfigurer äro liksom de ca 3 cm höga skrifttecknen gjutna. Samtliga framträda i mycket låg relief och äro tämligen svåra att urskilja. Skrifttecknen ha det utseende som detaljen å fig. 340 visar. Av M. Åmark (a. a. 1960) ha de uppfattats som runor: »Ehuru runristaren varit föga runkunnig, synes dock hans ristning kunna ge en mening om den läses **akla**», d. v. s. samma ord med magisk innebörd som Salebyklockans **agla**. Åmarks detaljfoto (a. a. 1960, pl. 61: B) är i retuscheringen ofullständigt. Tecknen erinra nämligen i verkligheten om retrograda **u**-runor, och inskriften, som icke ger språklig mening, kan närmast betecknas som en s. k. »förvirrad inskrift» (termen lånad från numismatisk nomenklatur; se härom *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid* 5, 1960, sp. 146f.). Ristaren har velat sätta en inskrift med runor i bandet efter mönster från andra kyrkklockor, men han har saknat kunskap om runalfabetet.

En liknande inskrift förekommer på kyrkklockan i Fivlered (se s. 471). Möjligen ha de båda klockorna enligt M. Åmark samme upphovsman. Båda äro av primitiv typ och härstamma troligen från tiden omkring 1200. De äro därmed på det hela taget äldre än de bevarade runklockorna.

219. Tibro köping (Kyrkefalla sn), kyrkan

Pl. 170, 171

Litteratur: M. F. Arendt, Anteckning (i avskrift) i maj 1819 (VFA); Kyrkoinventarium 1829, 1919 (ATA); C. J. Ljungström, Åhs och Wedens härader (1865), s. 97; O. v. Friesen, Anteckningar 9/1 1931 (i: Anteckn. bok 9, s. 227f., UUB); H. Jungner, Anteckningar 12/7, 1937 (ATA); Handlingar 1940 i ATA (ang. ny kläpp); M. Åmark, *Medeltida kyrkklockor i: Skara stift i ord och bild*, 1949, s. 174, *Sveriges medeltida kyrkklockor* (1960), s. 13, 224f.

Äldre avbildningar: S. Welin, avdrag av runinskriften (VFA), foto (VFA); Åmark a. a. 1960.

I Tibro kyrkas torn hänga två klockor, av vilka den ena, lillklockan, bär runinskrift.

Den nuvarande kyrkan byggdes 1838. På 1890-talet skedde en ombyggnad av tornets överdel, som bl. a. försågs med ny spira. Den nya kyrkan ersatte en liten romansk kyrka, nu riven, som år 1671 hade det utseende som J. Hartlings teckning i J. Peringskiölds *Monumenta* 9 visar (fig. 341). På bilden står väster om kyrkan en klockstapel, där runklockan alltså har hängt. År 1735 har kyrkan sedan, enligt kyrkoinventariet 1829, »blifvit tillbyggd på östra gafflen». Samma kyrkoinventarium nämner kyrkans »tornklockor, af hvilka den ena har följande rune-inskrift». Benämningen »tornklockor» torde ej få tagas bokstavligt. Den är ett gängse uttryck, vare sig klockorna hänga i ett egentligt kyrktorn, i en klockstapel eller i en överbyggnad till kyrkogårdsporten, ibland brukad som klockrum. Den säger alltså ingenting om placeringen 1829.

Malm. Höjd 65–78 cm, diameter 67 cm. Kläppen är ny, men den gamla, 62 cm lång, finns i behåll och förvaras i kyrkan. Till formen liknar klockan de runristade i Saleby, Flakeberg, Älvsered (Vg 210, 221, 253) och Burseryd (Sm 49). Den har sällsynt vackra proportioner och är ett mycket välgjort arbete. Den kullriga överdelen övergår direkt i plattan, på vilken den förhållandevis lilla kronan med sina sex upprättstående öron är fästad. Slagringen har horisontell brädd, 5,5 cm tjock. Kroppen är slät med två skriftband, ett övre på själva den kullriga överdelen, ett nedre 11 cm ovanför slagringens underkant. Det övre är 5 cm brett och saknar inskrift. Det nedre, likaledes 5 cm brett, fylles helt av en gjuten runinskrift, där runornas höjd bestämmas av bandets bredd. Inskriften, som är retrograd, har varit djupt och tydligt ristad i gjutformen. Övrig dekor saknas.

Fig. 341. Kyrkefalla kyrka efter teckning av J. Hartling 1671 i Peringskiölds Monumenta.

Inskrift:

+ **gesus guþ skialdolfoṛ : han gøt mik : ok mahnnus : ok bion : skar mik : provastar han**
           5   10   15   20   25   30   35   40   45   50   55   60

»Jesus. Gud. Sköldulv, han gøt mig, och Magnus. Och Björn skar mig; prost (är) han.»

Till läsningen: Samma likarmade kors med schatteringar, placerat vid runbandets överkant, inleder och avslutar inskriften. 1 **g** är tydligt stungen. Punkten i 2 **e** är något högt placerad. 3 **s** har liksom inskriftens övriga **s**-runor traditionell form; 9 **s** har dock kort överdel. 6 **g** är stungen, däremot icke 11 **i**. 12 **a** har liksom inskriftens övriga **a**-runor ensidig bst. Bst i 13 **l** har en punktformig avslutning. 14 **d** har ensidig bst och är stungen med en liten punkt mellan hst och bst. 15 **o** har liksom 18 **o** och 29 **o** ensidiga bistavar riktade snett nedåt höger (på klockan). 16 **l** har skadad bst. I 19 **r** ansluter bst på mitten till hst liksom i alla inskriftens **r**-runor. Bst i 22 **n** har punktformig avslutning. 23 **g** är tydligt stungen. 24 **ø** har dubbelsidiga bistavar med samma riktning snett nedåt höger som **o**-runorna. 25 **t** har ensidig bst. 34 **n** är tydlig; bistaven har ingen punktformig avslutning. I 35 **n** är bst ojämn; möjligen har den punktformig avslutning. 41 **i** har på mitten en ojämn utvidgning, ej avsiktlig. Bst i 43 **n** avslutas med en kraftig punkt. 51 **p** är stungen i båda bistavarna. 54 **v** är punkterad mellan hst och den övre bst; nedre bst når ej upp till ramlinjen. 57 **t** har mitt på hst en kraftig urgröpfung, som av M. Åmark har uppfattats som en urfallen punkt (**d**); runan bör uppfattas som **t**, allra helst som inskriftens enda **d**-runa (14) är stungen mellan hst och bst, ej mitt på hst. R. 58 är binderuna **ar**. 61 **n** är utan punkt.

Den första uppteckningen av runorna finns i kyrkoinventariet 1829. Den är välgjord med få avvikelser från ovanstående: 2 **i**, 41 **e**, 58 **r**. — Varken J. G. Liljegren eller K. Torin har registrerat inskriften. — I O. v. Friesens anteckningar förekommer en notis den 9/1 1931, »meddel. av dr Åmark», angående klockan, som huvudsakligen innehåller mått samt en uppteckning av runorna. Huruvida uppteckningen grundar sig på foto eller enbart på Åmarks läsning framgår icke. Någon avklappning av inskriften gjordes tydligen icke vid Åmarks undersökning. Någon okulärbesiktning av originalet har för v. Friesens vidkommande icke skett. v. Friesen: Sk efter 12 **a**. Följande runor uppfattas synbarligen som stungna i bistavarnas ändrar: 13 **l**, 22 **n**, 35 **n** (med tvekan), 43 **n**. — Jungner: 13 **l** utan punkt; detsamma gäller 22 **n**, 35 **n**, 43 **n**; 54 **f**. — Åmark (a. a. 1960) betecknar r. 33 med **g**, r. 42 som **ø** och r. 57 som **d**.

Det är mycket tveksamt, om man bör uppfatta den punktformiga avslutningen av bistavarna i 13 I, 22 n, 35 n och 43 n som en stinging. I varje fall är en sådan icke konsekvent genomförd.

På ett par punkter är inskriften en smula oklart formulerad. Mot ovannämnda tolkning, som innebär, att klockan har gjutits av två män, Sköldulv och Magnus, samt att församlingens prost, Björn, har skurit inskriften i gjutformen, torde inga formella hinder kunna resas. Men en viss osäkerhet förefinnes dock beträffande Magnus' medverkan i klockans tillkomst på grund av namnets ställning i satsen. Har Magnus verkligen varit gjutare, eller kan han möjligen ha varit ristare tillsammans med Björn? Båda predikatsverben ha singularform. Skulle *Magnus* samordnas med *Biorn* hade man väntat sig en pluralform *skaru* — så som även v. Friesen påpekat, se nedan. Om däremot namnet Magnus står samordnat med *Skialdulfr*, ehuru i syntaktisk ställning efter *göt*, är singularformen naturlig. Mig förefaller det också mest sannolikt, att arbetet med den krävande gjutningen har utförts av två personer, medan inristningen i gjutformen ombesörjts av en. Likaså är det mest troligt, att *Biorn* är prosten, fastän icke heller detta klart utsäges. Att prosten skulle figurera i inskriften med endast titel men icke namn strider mot den praxis man känner från andra klockinskrifter. Jag finner det riktigtast att uppfatta runföljden 51–61 som en självständig sats med utelämnat predikat. Ljungströms översättning av **skar mik** med »skärade mig» (*Åhs och Wedens härader*, 1865, s. 97 not 1) grundar sig på felaktig härledning av verbformen och kan därför lämnas åsido.

Ingen tolkning finns noterad hos v. Friesen. Muntligen har han diskuterat inskriften med Åmark, vilket framgår av den sistnämndes resonemang (*Sveriges medeltida kyrkklockor*, 1960, s. 224 f.) »Professor von Friesen ansåg denna Kyrkefallaklocka vara en mycket märklig klocka. ... Av runologiska skäl ansåg han sig böra datera den till 1200-talet, dock senare än Saleby-klockan från 1228. Uttrycket 'Skjaldolf han göt mig' förklarade han vara god västgötska. ... Runornas form påminner om dem på en dopfunt i Burseryd [Sm 50]. ... Inskriftens innehåll ville von Friesen tolka sålunda: 'Jesus, Guds son, hjälp oss! Skjaldolf och Magnus göto mig, och Björn skar mig. Prosten han lät gjuta mig.' Om icke Magnus varit en av gjutarna borde det, ansåg von Friesen, ha stått *skaru mik*. Man kunde också möjligen tänka sig, att Björn och prosten varit samme person.» Mats Åmarks eget huvudförslag lyder: »Jesus Gud! Skjaldolf han göt mig och Magnus och Björn skar mig. Prosten han (lät gjuta mig).» Om Magnus' insats vid tillverkningen har han där icke klart uttryckt sin mening.

Mansnamnet *Skialdulfr* möter oss här för första gången i runskrift. Från Island är det känt som namn på ett par landnamsmän. I medeltida norska källor äro beläggen talrika. Från svenskt område finnas några få medeltida tillägg. I Danmark är namnet okänt. Namnets förled är vanlig i fvn. namnskick, t. ex. *Skiald-biorn*, *Skialdelfr*, *Skialdvor*. — *Magnus* är ett mycket vanligt namn under medeltiden liksom även *Biorn*.

Klockgjutaren Sköldulv och hans medarbetare Magnus ha icke signerat något annat arbete, men det är tänkbart, att båda eller någon av dem är mästare jämväl till den berömda Salebyklockan (Vg 210) från år 1228, möjligen även till runklockan i Burseryd (Sm 49) med årtalet 1238. Burserydsinskriftens avslutning *Bero scripsit* svarar också väl mot **bion : skar mik**. Tibroklockans tillkomsttid skulle i så fall vara 1200-talets andra fjärdedel eller mitt. Klockan i Tibro bör nämligen enligt Åmark vara något yngre än Saleby- och Burserydsklockorna. Varken runologiska eller konsthistoriska skäl tala emot en så tidig datering. Liksom 1200-talsklockorna i Saleby och Burseryd är den alltjämt i bruk.

Varola sn, prästgården. Nu i Skövde museum

En stenyxa av typen »simpl skafthålsyxa» med en sentida runinskrift finns noterad och avbildad i K. E. Sahlström, *Käkinds härads fornminnen* (Skövdeortens Hembygds- och Fornminnesförenings skriftserie 2, 1928), s. 28, fig. 27. Yxan, som tillhör Skövde museum, E. Ugglas saml. nr 115, uppges vara funnen i Varola prästgårds skog. Föremålet är 10,5 cm långt. Inskriften består av en t-runa med två bistavar samt två fantasirunor.

220. Vårsås sn, kyrkan

Pl. 169

Litteratur: L 1940, T 80. J. G. Liljegren, Runlära (1832), s. 164; G. Brusewitz, Brev t. B. E. Hildebrand ^{15/7} 1861 (ATA), Westergötland 1861, s. 68f. (ATA), i Svensk Månadsskrift 1 (1864), s. 386; O. Montelius i Sveriges historia 1 (1877), s. 481; G. Stephens, Versås Kirkedör (i Illustreret Tidende 1880, s. 413); H. Hildebrand, Några ord om Vestergötlands äldre medeltida konst (i SFT 5, 1882–84, s. 263); H. Schüek i Nordisk tidskrift 1903, s. 214; A. Romdahl, Rogslösadörren och en grupp romanska smiden i de gamla Götalandskapen (i Fornvännen 1914), s. 238 f. (uppsatsen tryckt även i Gammal konst, 1916); E. Wrangel, Konstnärligt järnsmide från den äldre medeltiden i Småland (i Tidskrift för konstvetenskap 12, 1928), s. 86f.; F. Holmér, Stildrag i järnsmideskonsten under romansk tid (i Tidskrift f. konstvet. 16, 1932), s. 90; H. Jungner, Anteckningar ^{16/7} 1936 (ATA); Skara stift i ord och bild (1949), s. 728; B. Hellner & S. Rooth, Konstsmide (1960), s. 36f.; H. Wideen, Mikaël och draken (i Falbygden 16, 1961), s. 266; E. Ploss, Siegfried – Sigurd, der Drachenkämpfer (Beihefte der Bonner Jahrbücher Bd 17, 1966), s. 121.

Äldre avbildningar: Brusewitz, två teckningar i Westergötland 1861 (ATA, återgivna i Svensk Månadsskrift 1, Montelius a. a., Stephens a. a., Hildebrand a. a., Schüek a. a., Romdahl a. a.); R. Dybeck, teckning (ATA); S. Welin, teckning återgiven i T 80; Ploss a. a., fig. 29.

I Vårsås kyrkas vapenhus finns en medeltida kyrkdörr, som i sitt förnämliga järnsmide bär en signatur i runskrift. Dörren är upphängd på den sydöstra snedväggen ett par decimeter över golvet. Före kyrkans restaurering 1950 nyttjades den i ett väggfast skåp i sakristian.

Vårsås nuvarande kyrka nyuppfördes helt år 1857. Dess medeltida företrädare raserades samtidigt. Den äldre kyrkans utseende framgår av J. Hartlings teckning 1671 i J. Peringskiölds *Monumenta*, fig. 342. Kyrkan har här sin tidigt medeltida karaktär bevarad, om man bortser från vapenhuset. Kyrkans ursprungliga ingång, på södra sidan, döljer sig på bilden innanför vapenhuset, och här bör alltså den järnbeslagna kyrkdörren ursprungligen ha haft sin plats. Kyrkböcker och andra handlingar lämna inga uppgifter, som röra dörrens förflyttning och nya funktion.

Inskriften finns upptagen av Liljegren (L 1940) med hänvisning till »P. Thams samlade runstensritningar»; källan har inte kunnat återfinnas. Nästa gång dörren omnämnes är i ett brev från G. Brusewitz till B. E. Hildebrand den ^{15/7} 1861: »I Versås, må Hr R. A. tro, finnes en särdeles rar kyrkodörr, ja, jag tror den är till ett hedniskt tempel. I den hänga 25 st. smärre jernringar och en stor. Den tecknades i går.» Brusewitz' teckning ingår i hans reseberättelse för år 1861. Bilden åtföljes av beskrivningen: »Versås kyrka är ny och prydlig. Gamla kyrkodörren af högt interesse ..., begagnas nu till ett skåp i sakristian. För att få den att passa dit, har man afhyflat den något: dock tror jag icke att härigenom någon skada skett, allenast dörren hädanefter får vara i fred. Öfverst ser man en drake och en människofigur som i densamma stöter ett svärd. Att detta skall föreställa S. Michels strid med draken är omissskänligt. Den s. k. valknut som slutar drakens svans, synes tillkännagifva, att konststycket daterar från den fjerran forntiden. Ja, det vill till och med synas att dörren blifvit tillverkad af någon, hvars hedniska barndomsminnen ännu icke hunnit alldeles utplånas. Ty bland figurerna i andra raden igenkänner man Loke, som med Miselten sårar Balder. Märk! det är en vext som sitter på en annan växt, med hvilken han vidrör den framföre honom stående figuren, och fisken som slingrar sig kring Lokes hals syftar på mythen om hans förvandling till fisk. Kring låset ser man ett ornament sammansatt af halfkors, eller hvad Peringskiöld kallade Thors hammarmärke ... Runoskriften på en af jernskenen har detta utseende, ehuru i 4 gånger större skala: [teckning av det runristade beslaget] det uttydes: »Asmutter gærdi tör», d. v. s. Asmund gjorde dörren.»

Kyrkdörren är av furu, 190 cm hög och 94 cm bred. Inom en ram av refflat järnband är ytan indelad i fem horisontella fält, avgränsade från varandra genom liknande järnband. De två översta fälten fyllas av figurframställningar, de två nedersta består av ringkedja respektive löpande åtta. I det mellersta fältet, där låset och den stora dörringen sitta, består dekoren huvudsakligen av vegetativa element. Såväl i detta som i det nedersta fältet ha emellertid åtskilliga småting inpassats, fåglar, fiskar, svastika, triskele. Fördelade

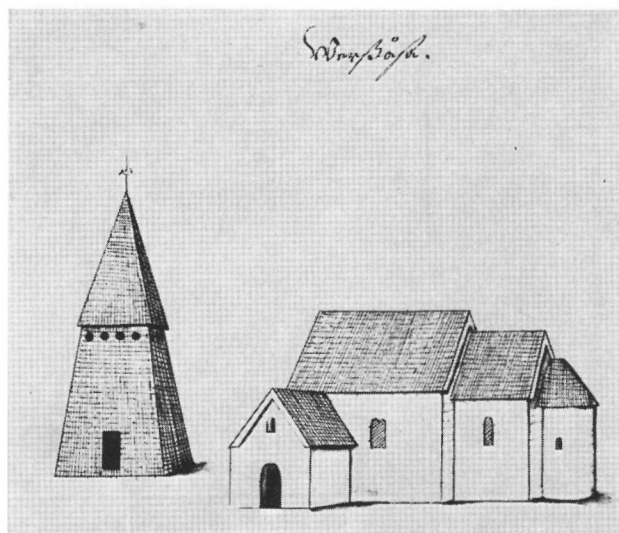

Fig. 342. Värås kyrka efter teckning av J. Hartling 1671 i Peringskiölds Monumenta.

på horisontella rader i de tre översta fälten hänga 31 stycken 6 cm stora järnringar som en extra prydnad. I det mellersta fältets översta vänstra hörn sitter slutligen också beslaget med den skrodade runsignaturen. Beslaget är 23,5 cm långt och 2 cm brett. Runornas längd är densamma som beslagets bredd. Ingen ramlinje finnes. Som begränsningslinjer för runorna fungera beslagets kanter.

Inskrift:

asmutær : gærpi : trr :
           5   10   15

»Asmund gjorde dörren.»

Till läsningen: Inskriften börjar utan sk. Sådana finnas emellertid efter 7 **r**, 12 **i** och 15 **r**; alla bestå av två lodrätt streckformade punkter. Bistavarna i **p**- och **r**-runorna äro skarpt vinklade. I 1 **a**, 5 **t** och 13 **t** äro bistavarna ensidiga, medan 6 **æ** och 9 **æ** ha dubbelsidiga bistavar. I **r**-runorna (7, 10, 15) ansluter bst icke till hst. 2 **s** har traditionell form (ʞ). I 3 **m** korsar den vänstra bst hst, och den högra bst träffar den vänstra till höger om hst. I 4 **u** har bst ansatts ett litet stycke nedanför huvudstavens topp. 8 **g** är tydligt stungen med ett litet lodrätt streck. Bst i 11 **p** utgår från huvudstavens topp men ansluter nedtill ett litet stycke ovanför huvudstavens bas. 12 **i** är ej stungen.

Namnet *Asmundr* har begagnats flitigt över hela det nordiska området.

Väråsdörren är alltså signerad av Asmund. Denne mästersmed känna vi genom två andra runsignerade verk, nämligen dörrarna i Väversunda kyrka (Ög 57 **asmuntær : gæpi : trr : þasar :**) och Brahekyrkan på Visingsö (Sm 123 **asmutær · kærpi · trr þar · lafri ·**). Både som konstnärliga enheter och i enskilda detaljer visa alla tre dörrarna överensstämmelser, även om de figurala motiven växla. Horisontalindelningen, ringfläta, löpande åtta ha alla tre. Likaså förekomma träd och andra vegetativa element, vidare fåglar, fiskar, svastika och triskele tämligen ymnigt. Man kan förvisso utgå ifrån att varenda liten detalj är av vikt och betydelse i den bildspråkligt lakoniska men innehållsmättade text, som konstnären här har åstadkommit.

Om den figurala utsmyckningens innehåll på Väråsdörren ha åsikterna varit delade. Somliga (Brusewitz, Stephens, Schück) ha hållit före, att motiven helt eller i huvudsak ha hämtats från den nordiska mytologin. Drakdödaren skulle vara Sigurd Favnesbane, de fyra gestalterna i arkaderna kända nordiska gudar, fåglar och fiskar likaså hemmahörande i den mytologiska världen. Andra (Romdahl, Wrangel) se i drakdödaren S:t Mikael och i arkaderna en bild av syndafallet med Adam och Eva, Gud och djävulen. B. Hellner, som

senast har sysslat med ämnet, löser problemet kompromissartat så, att draken är Favner och banemannen Sigurd, medan arkadfälten utgöra scener för syndafallet och utdrivandet ur paradiset, d. v. s. bilderna skulle vara hämtade både ur hednisk och kristen föreställningsvärld. Även om den hedniska Sigurdsgestalten och den kristne Mikael ha många gemensamma drag och båda mycket väl kunna tänkas leva sida vid sida i den folkliga bildvärlden, är det mindre troligt, att mästaren till en kyrkdörr skulle låta en av de hedniska sago-hjältarna såsom den främste taga gestalt på den scen, som syftade till att redan i porten till Herrens hus bereda besökaren för kristen gudstjänst. Dörrens alla övriga figurer och tecken kunna också tveklöst uppfattas som ikonografiska uttryck för de kristnas paradis. Av allt att döma har S:t Mikael, kyrkogårdarnas skyddspatron, tillhört utsmyckningen på ännu en runristad västgötsk kyrkdörr, Vg 202, nu förlorad.

På konsthistorisk väg har Vårsåsdörren daterats till 1100-talets slut (se översikten i Hellners a.a.). Runinskriften jävar icke denna uppfattning.